

Sociale vaardigheden als basis van samenwerken

Wat is het effect van het planmatig werken aan sociale vaardigheden op de samenwerkingsvaardigheden?

Karin Ouwerkerk

Eindrapportage over het praktijkonderzoek in het kader van de leerroute
Master SEN Gedragsspecialist
Module GS10 Leer- en onderzoekslijn: Meesterstuk en Afstuderen

Lesplaats: Utrecht

Studentnummer: 2150976

Begeleid door: Vrony Zeinstra

Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg, Tilburg juni 2011

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	1
--------------------------	----------

Hoofdstuk 1 Algemeen idee

1.1 Inleiding	
1.2 Werksituatie.....	2
1.3 Aanleiding	
1.4 Huidige situatie	3
1.5 De verlegenheidsituatie	
1.6 Onderzoeksvragen en deelvragen.....	4
1.7 Doel van het onderzoek	
1.8 Doel in het onderzoek.....	5

Hoofdstuk 2 Verkenning

2.1 Inleiding	
2.2 Uitwerking deelvragen theorie	
a. Wat is samenwerken?.....	6
b. Wat moeten kinderen leren om succesvol te kunnen samenwerken?.....	8
c. Welke middelen kan ik inzetten om de sociale vaardigheden te leren?.....	9
d. Welke middelen ga ik inzetten voor mijn lesprogramma?.....	16
2.3 Wat is mijn pedagogische stijl?.....	18
2.4 Uitwerking deelvragen praktijk	
e. Welk gedrag vertonen Anna, Suzanne en Stijn tijdens het samenwerken in de klas?.....	20
f. Welke aanpak hanteerder collega's in het verleden tijdens het samenwerken?.....	21
g. Wat kunnen de ouders aan aanvullende informatie geven?.....	24
h. Hoe kijken Anna,, Suzanne en Stijn zelf tegen het samenwerken aan?.....	27
i. Hoe scoren Anna, Suzanne en Stijn op de interactiewielen van Leary?.....	31

Hoofdstuk 3 Plan van aanpak

3.1 Inleiding	
3.2 Type onderzoek.....	36
3.3 Ethische uitgangspunten	
3.4 Onderzoeksgroep	
3.5 Meting.....	37
3.6 Triangulatie	
3.7 Betrouwbaarheid en validiteit.....	38
3.8 Tijdschema praktijkonderzoek.....	39
3.9 Verantwoording van de lessenserie.....	40
3.10 Lessenserie sociale vaardigheden.....	42

Hoofdstuk 4

4.1 Inleiding	
4.2 Reflectie op de lessen 1 tot 5.....	49
4.3 Tussentijdse telefonische gesprekken met de ouders.....	57
4.4 Reflectie op de lessen 6 tot 9.....	58
4.5 Oplossingsgerichte eindgesprekken Anna, Suzanne en Stijn.....	64
4.6 Oplossingsgerichte eindgesprekken ouders.....	68
4.7 Resultaten Sociale Competentie Observatie Lijst.....	71
4.8 Resultaten interactiewielen.....	74

Hoofdstuk 5 Conclusie, reflectie en discussie

5.1 Inleiding	
5.2 Conclusie uit het onderzoek bij de kinderen	
5.3 Conclusie uit het onderzoek bij de ouders.....	77
5.4 Conclusies uit het onderzoek wat betreft SCOL en interactiewielen.....	78

5.5 Vergelijking conclusies	
5.6 Mijn antwoord op mijn onderzoeksvraag.....	80
5.7 Aanbevelingen en discussiepunten.....	81
5.8 Reflectie; wat heeft het onderzoek mij opgeleverd?.....	82
Literatuurlijst.....	84

Bijlagen

Bijlage 1 SCOL Anna november 2010.....	86
Bijlage 2 SCOL Suzanne november 2010.....	87
Bijlage 3 SCOL Stijn november 2010.....	88
Bijlage 4 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Anna februari 2011.....	89
Bijlage 5 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Suzanne februari 2011.....	91
Bijlage 6 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Stijn februari 2011.....	93
Bijlage 7 Uil.....	95
Bijlage 8 Leeuw.....	96
Bijlage 9 Bever.....	97
Bijlage 10 Havik.....	98
Bijlage 11 Steenbok.....	99
Bijlage12 Kameel.....	100
Bijlage 13 Poes.....	101
Bijlage 14 Schildpad.....	102
Bijlage 15 Les 1.....	103
Bijlage 16 Les 2.....	105

Bijlage 17 Format Huiswerk.....	107
Bijlage 18 Les 3.....	108
Bijlage 19 Les 4.....	109
Bijlage 20 Les 5.....	111
Bijlage 21 Les 6.....	112
Bijlage 22 Les 7.....	114
Bijlage 23 Les 8.....	116
Bijlage 24 Les 9.....	118
Bijlage 25 Kaartjes.....	119
Bijlage 26 SCOL Anna april 2011.....	121
Bijlage 27 SCOL Suzanne april 2011.....	122
Bijlage 28 SCOL Stijn april 2011.....	123
Bijlage 29 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Anna april 2011.....	124
Bijlage 30 Onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind Anna april 2011.....	126
Bijlage 31 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Suzanne april 2011.....	127
Bijlage 32 Onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind Suzanne april 2011.....	129
Bijlage 33 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Stijn april 2011.....	130
Bijlage 34 Onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind Stijn april 2011.....	132

Samenvatting

Dit is een onderzoek naar het effect van planmatig werken aan sociale vaardigheden op samenwerkingsvaardigheden. Het onderzoek heb ik uitgevoerd in opdracht van Fontys Opleidingencentrum Speciale Onderwijszorg, Master Opleiding Educational Needs, leerroute Gedragsspecialist.

Op onze school vult de groepsleerkracht twee keer per jaar de Sociale Competentie Observatie Lijst (SCOL) in voor elk kind. Met dit meetinstrument kan worden gemeten welke vaardigheden een kind wel en/of niet beheerst. Tot nu toe wordt er niets concreets gedaan met vaardigheden die nog niet beheerst worden. Ik zou graag willen dat er actie wordt ondernomen naar aanleiding van de SCOL en wil graag beginnen bij de vaardigheid samenwerken. Samenwerken is een vaardigheid die vaak van kinderen wordt gevraagd, zeker in de bovenbouw. Om tot een succesvolle samenwerking te komen, ga ik structureel werken aan de sociale vaardigheden van een drietal kinderen.

Mijn onderzoeksvraag luidt dan ook:

Wat is het effect van het planmatig werken aan sociale vaardigheden bij Anna, Suzanne en Stijn op hun samenwerkingsvaardigheden?

Ik ben gaan onderzoeken wat een kind moet beheersen om te kunnen samenwerken. En welke middelen er zijn om sociale vaardigheden aan te leren.

Ik heb oplossingsgerichte gesprekken gevoerd met de ouders en kinderen om erachter te komen welke vaardigheden de kinderen als moeilijk ervaren en welke ze willen leren. Tevens heb ik de SCOL en het interactiewiel als meetinstrument ingezet. Na deze verkenning ben ik tot een lesprogramma gekomen van totaal 9 lessen waarbij wordt gewerkt aan sociale vaardigheden.

Na de lessen heb ik opnieuw oplossingsgerichte gesprekken met de ouders en kinderen gevoerd en de meetinstrumenten ingezet. Daarbij ben ik tot de conclusie gekomen dat de samenwerkingsvaardigheden van de kinderen zijn verbeterd door het planmatig werken aan de sociale vaardigheden.

Mijn school heeft nu een lesprogramma sociale vaardigheden ter verbetering van de samenwerkingsvaardigheden in handen voor kinderen uit de bovenbouw.

Hoofdstuk 1 Algemeen idee

1.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 vertel ik hoe ik tot mijn vraagstelling over mijn onderzoek ben gekomen, wat mijn werksituatie is, de verlegenhedsituatie, mijn onderzoeksvraag en deelvragen.

1.2 Werksituatie

Openbare basisschool De Beatrixschool ligt centraal in het dorp Vuren. Het is een kleine school met 130 leerlingen verdeeld over 6 groepen. Het team bestaat uit 6 leerkrachten, de intern begeleider en de directrice. De directrice werkt 3 dagen per week.

Ik ben acht jaar werkzaam op deze school en geef les aan groep 6. Mijn groep bestaat uit 21 kinderen; 9 jongens en 12 meisjes.

Op school werken wij met Kinderen en hun sociale talenten en de Sociale Competentie Observatie Lijst (SCOL). De lessen worden eens per twee weken gegeven. Het doel van deze lessen is om de sociale competentie van leerlingen te bevorderen. De lessen zijn verdeeld over acht themagebieden.

De SCOL signaleringslijsten worden twee keer per jaar ingevuld door de leerkracht met als doel de ontwikkeling van de leerlingen op het gebied van sociale competentie op school systematisch te volgen. In oktober en april wordt de SCOL door de leerkracht ingevuld. De uitslag kan de volgorde van de lessenserie bepalen. Ondanks de inzet van deze middelen is er een klein aantal kinderen waarvan de score op de SCOL signaleringslijst laag blijft waaruit geconcludeerd kan worden dat de lessen van Kinderen en hun sociale talenten niet voldoende zijn.

1.3 Aanleiding

De aanleiding van mijn onderzoek is de lage score van de Sociale Competentie Observatie Lijst. De SCOL is een gedragsobservatielijst die de sociale competentie van een leerling op school in kaart brengt, door te scoren hoe vaak een leerling zich in verschillende situaties sociaal competent gedraagt in vergelijking met leeftijdgenoten. Deze lijst vullen de leerkrachten tweemaal per schooljaar in en daar komt een score uit in de vorm van een letter. Er is een klein aantal kinderen dat meerdere schooljaren laag scoort met als conclusie dat zij zich minder sociaal competent gedragen in vergelijking met anderen. Deze kinderen bezitten onvoldoende kennis, houding en/of vaardigheden om zich sociaal competent te gedragen. Zij hebben begeleiding nodig om hun sociale competentie te vergroten. In de klas wordt dit gesignaleerd door de leerkracht in meerdere sociale situaties. In groep 6 komt dit zichtbaar tot uiting tijdens samenwerkingsopdrachten. In de bovenbouw wordt van kinderen veel samenwerken in kleine groepjes verlangd. Voor deze kinderen is het lastig om een passend aandeel te nemen en tot succesvolle samenwerking te komen.

1.4 Huidige situatie

Vanaf groep 1 tot 8 wordt er tweewekelijks met de hele groep gewerkt met de methode “Kinderen en hun sociale talenten”. Dit is een methode met als doelstelling sociale competenties bij kinderen groter te maken, te stimuleren en te leren. “Kinderen en hun sociale talenten” en SCOL zijn afgestemd op elkaar en kunnen heel goed samen worden ingezet binnen de basisschool. In iedere groep is er een klein groepje kinderen dat laag scoort op de SCOL. Aan dit kleine groepje kinderen worden geen aparte lessen gegeven, zoals de methode adviseert.

1.5 De verlegenheidsituatie

Binnen mijn groep is een aantal kinderen dat uitvalt op de SCOL signaleringslijst van oktober. Zij vallen uit op de deelgebieden jezelf presenteren, opkomen voor jezelf en samen spelen en werken.

Deze competenties laten zij onvoldoende zien in verschillende situaties. In de klas is dit goed zichtbaar tijdens samenwerkingsopdrachten in groepjes van 3 tot 4 kinderen. In groep 6 worden er vaak samenwerkingsopdrachten in verschillende vakgebieden van de kinderen verwacht.

Er zijn twee kinderen in mijn groep die het lastig vinden om een aandeel te nemen binnen een groepje tijdens het samenwerken. Ze passen zich veelal aan en delen hun mening niet met anderen.

Er is één kind dat veelal leidend is binnen een groepje tijdens samenwerken, dat het lastig vindt om naar andere kinderen te luisteren en de taken evenredig te verdelen.

Ik vind het lastig om deze kinderen te leren hoe zij tot een succesvolle samenwerking kunnen komen. Ik zou graag willen onderzoeken hoe ik deze kinderen het beste kan begeleiden en deze begeleiding kan uitvoeren.

1.6 Onderzoeksvraag met deelvragen

Onderzoeksvraag:

Wat is het effect van het planmatig werken aan sociale vaardigheden bij Anna, Suzanne en Stijn op hun samenwerkingsvaardigheden?

Deelvragen theorie:

- a. Wat is samenwerken?*
- b. Wat moeten kinderen leren om succesvol te kunnen samenwerken?*
- c. Welke middelen kan ik inzetten om sociale vaardigheden te leren?*
- d. Welke middelen ga ik inzetten voor mijn lesprogramma?*
- e. Welke pedagogische stijl past het beste bij het begeleiden van een groepje kinderen en komt dit overeen met mijn pedagogische stijl?*

Deelvragen praktijk:

- f. Welk gedrag vertonen Anna, Suzanne en Stijn tijdens het samenwerken in de klas?*
- g. Welke aanpak hanteerden collega's in het verleden met Anna, Suzanne en Stijn tijdens samenwerken?*
- h. Wat kunnen de ouders van Anna, Suzanne en Stijn aan aanvullende informatie geven?*
- i. Hoe kijken Anna, Suzanne en Stijn zelf tegen het samenwerken aan?*
- j. Hoe scoren Anna, Suzanne en Stijn op het interactiewiel van Leary?*

1.7 Doel van het onderzoek

Na dit onderzoek heeft de school een effectief lesprogramma wat ingezet kan worden voor een klein groepje kinderen dat laag scoort op twee of meer deelgebieden op de SCOL. Dit lesprogramma biedt mogelijkheden tot het stimuleren en bevorderen van sociale competenties door kennis, houding en vaardigheden te leren die kunnen bijdragen tot een succesvolle samenwerking binnen de klas en wellicht binnen andere sociale situaties.

1.8 Doel in het onderzoek

- a. De kinderen leren voor zichzelf opkomen.
- b. De kinderen leren zichzelf presenteren in de klas.
- c. De kinderen leren kennis, houding en vaardigheden inzetten om tot een succesvolle samenwerking te komen.

Hoofdstuk 2 Verkenning

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geef ik antwoord op al mijn deelvragen. De deelvragen zijn opgesplitst in een theorie- en praktijkgedeelte. Ik start met het theoriegedeelte en heb de vragen hieronder nogmaals weergegeven. Vervolgens ga ik verder met het praktijkgedeelte en geef de praktijkvragen weer.

2.2 Uitwerking deelvragen theorie

Deelvragen theorie

- a. Wat is samenwerken?*
- b. Wat moeten kinderen leren om succesvol te kunnen samenwerken?*
- c. Welke middelen kan ik inzetten om sociale vaardigheden te leren?*
- d. Welke middelen ga ik inzetten voor mijn lesprogramma?*
- e. Welke pedagogische stijl past het beste bij het begeleiden van een groepje kinderen en komt dit overeen met mijn pedagogische stijl?*

a. Wat is samenwerken?

Volgens Jansen (2000) hebben kinderen sociale vaardigheden nodig om tot een succesvolle samenwerking te komen. Namelijk assertiviteit: rekening houden met zichzelf en voor zichzelf durven opkomen. En sensitiviteit: rekening houden met anderen.

De competenties van assertiviteit:

- Zeggen wat je denkt, voelt en wilt
- Iets durven vragen aan een ander
- Vragen of je mee mag spelen
- Je kunnen ontspannen als je iets heel spannend vindt
- Tegen je verlies kunnen en andere teleurstellingen accepteren
- Nee zeggen als je iets niet wilt, en ja zeggen als je wel iets wilt
- Reageren op gedrag van anderen
- Je verdedigen als je aangevallen wordt

De competenties van sensitiviteit:

- Luisteren naar een ander
- Je inleven in een ander
- Wachten op je beurt
- Voor een ander durven opkomen
- Complimentjes geven

Nederkoorn & Joosten (2003) zeggen hier het volgende over.

De definitie van sociale competentie: het vermogen om op een adequate manier sociaal en emotioneel te functioneren in sociale situaties.

Adequaataat wil zeggen:

- Rekening houden met je eigen belangen en andermans belangen
- Gedrag past bij de situatie
- Het gedrag past bij de leeftijd of ontwikkeling
- Rekening houden met waarden en normen die in de samenleving gelden

Sociaal en emotioneel is het omgaan met anderen en het omgaan met jezelf (je eigen gevoelens kunnen herkennen en hanteren).

Om adequaat te kunnen handelen is er *gereedschap* nodig:

- *Kennis* van sociale situaties en van de normen die in die situaties gelden
- *Vaardigheden* om je te kunnen gedragen
- Een bepaalde *houding* ten opzichte van jezelf en ten opzichte van anderen om te bepalen hoe je je wilt gedragen

b. Wat moeten kinderen leren om succesvol te kunnen samenwerken?

Volgens Nederkoorn & Joosten (2003) heeft een kind *kennis, vaardigheden en houding* nodig om tot een succesvolle samenwerking te komen.

De *kennis* die nodig is om succesvol te kunnen samenwerken:

- In welke situaties en met wie werk je samen?
- Wat zijn prettige manieren van samenwerken?

- Hoe werk je met iemand samen die je eigenlijk niet aardig vindt?
- Hoe verdeel je de taken?
- Hoe zorg je dat er gezamenlijke beslissingen worden genomen?
- Hoe neem je een standpunt in?
- Wanneer leg je je neer bij een groepsbeslissing, ook al ben je het er niet helemaal mee eens?

De *vaardigheden* die nodig zijn om succesvol te kunnen samenwerken:

- Overleggen
- Beslissen
- Afspraken maken
- Taken verdelen en uitvoeren
- De leiding nemen
- Een standpunt innemen
- Volgen
- Concessies maken

De *houding* die nodig is om succesvol te kunnen samenwerken:

- Ik wil gezamenlijk iets tot stand brengen
- Ik kan iets waardevols bijdragen aan wat er gebeurt
- Anderen zijn de moeite waard om rekening mee te houden
- Samen kunnen we dingen doen/ maken, die we alleen niet voor elkaar zouden krijgen.

Ik ben van mening dat een kind in het bezit moet zijn van kennis, houding en vaardigheden om tot een succesvolle samenwerking te komen. Bij uitval van één of meerdere van deze drie kenmerken zal de samenwerking minder succesvol zijn. Ik ben van mening dat sommige kinderen deze kenmerken deels zelfstandig (karaktereigenschappen en cognitief vermogen van het kind) hebben ontwikkeld en deels door de omgeving (invloed van ouders, leerkrachten, vriendjes) hebben ontwikkeld. Een aantal kinderen heeft extra hulp/ begeleiding nodig om kennis, houding en/ of vaardigheden te leren en vooral te leren gebruiken in de praktijk.

c. Welke middelen kan ik inzetten om de sociale vaardigheden samenwerken, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf te leren?

Er zijn drie middelen die ik kritisch heb bekeken:

- *Schatjes, Katjes, Watjes?* Kruuk (1999)
- *Kinderen en ... hun sociale talenten.* Nederkoorn & Joosten (2003)
- *Interactiewijzer.* Verstegen en Lodewijks (2009)

Ik heb mijn focus gelegd op de volgende aandachtspunten:

- Wordt er aandacht besteed aan kennis, houding en vaardigheden?

Ik ga letten op de visie van Joosten. Volgens Joosten hebben kinderen kennis, houding en vaardigheden nodig om sociaal competent gedrag waaronder samenwerken, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf te laten zien. Ik wil terugzien in de activiteiten dat er gewerkt wordt aan de kennis, houding en vaardigheden.

- Sluit het aan bij het belevingsniveau van de kinderen?

Ik ga letten op de aansluiting bij het belevingsniveau van kinderen uit groep 6. De stof moet uitdagend zijn en gevarieerde oefeningen bevatten, zowel lichamelijke als denkoefeningen.

- Worden de sociale vaardigheden samenwerken, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf geoefend tijdens de activiteiten?

Ik ga letten op de sociale vaardigheden samenwerken, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf en of deze terug te zien zijn in de vorm van activiteiten bij bovengenoemde middelen.

- Is er iets bekend over het effect in de praktijk?

Ik ga op zoek naar de praktijkervaringen van bovengenoemde middelen om te weten te komen wat voor effect het heeft in de praktijk. Ik wil een programma waarvan positieve ervaringen zichtbaar zijn in de praktijk.

Schatjes, Katjes, Watjes? Kruuk (1999)

Deze methodiek is ontwikkeld door de sector Preventie van het RIAGG in 's-Hertogenbosch. Het programma heeft één duidelijk preventief doel: het voorkomen van ernstige sociaal-emotionele problemen bij kinderen. De methodiek is erop gericht om kinderen extra ondersteuning te bieden omtrent het aanleren en toepassen van sociale vaardigheden en sociale weerbaarheid en valt onder de noemer Sova-training. Het programma is zowel bedoeld voor kinderen die teruggetrokken en verlegen zijn als voor kinderen die op de voorgrond staan en dominant zijn in het contact met andere kinderen. Het doel van de training is om te werken aan de individuele aandachtspunten van elk kind, bestaande patronen te doorbreken en de vaardigheden van de kinderen te vergroten. Het programma is het meest effectief voor de kinderen uit de bovenbouw die moeilijkheden ondervinden in het samenspelen en contact leggen met leeftijdgenoten.

Aan het begin van de bijeenkomst wordt met het kind gekeken aan welke persoonlijke leerdoelen hij/ zij wil werken tijdens de bijeenkomst. Aan de hand van een vaststaand programma dat bestaat uit oefeningen, spel, video en rollenspel worden alle leerdoelen besproken en geoefend. De kinderen kunnen elkaar helpen en van elkaar leren. Aan het eind van elke bijeenkomst krijgen het kind en de ouder huiswerkopdrachten mee die de volgende bijeenkomst worden besproken. Na negen bijeenkomsten eindigt de training en volgt een evaluatie met ouders en kinderen.

- **Wordt er aandacht besteed aan kennis, houding en vaardigheden?**

Er wordt uitgegaan van kennis, houding en vaardigheden. Dit zie ik terugkomen in de introductie van het thema van iedere les. Hierbij wordt aandacht besteed aan kennis. Tijdens de fysieke oefeningen komen houding en vaardigheden aan de orde.

- **Sluit het aan bij het belevingsniveau van de kinderen?**

Deze methode is bedoeld voor de bovenbouw en sluit aan bij de belevingswereld van kinderen uit groep 6. Iedere les bevat lichamelijke- en denkactiviteiten. De meeste activiteiten zijn uitdagend te noemen. Een aantal activiteiten sluiten niet aan zoals de kennismakingsles. Dit is voor mijn groepje niet aan de orde, omdat we elkaar immers al kennen.

- **Worden de sociale vaardigheden samenwerken, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf geoefend tijdens de activiteiten?**

De sociale vaardigheden, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf komen sterk naar voren tijdens de activiteiten. De vaardigheid samenwerken komt zelden naar voren.

- **Is er iets bekend over het effect in de praktijk?**

Alinda Bril en Hans Vogelpoel (2010) hebben met hun onderzoek 'Het nut van de Sova-training' onderzoek gepleegd naar de effectiviteit van een Sova-training na twee maanden en na vier maanden. De training die zij hebben onderzocht is voor kinderen van 9-12 jaar. De methodiek 'Schatjes, Katjes, Watjes' is gebruikt voor deze Sova-training. Uit de conclusies kwam het volgende stuk.

“We kunnen concluderen dat aangeleerd gedrag na vier maanden geïntegreerd is bij de kinderen. Vanuit de literatuur wordt gezegd dat nieuw gedrag alleen geïntegreerd kan worden wanneer er voldoende stimulans uit de omgeving aanwezig is om het gedrag vast te houden. Wanneer er onvoldoende stimulans is, dooft het gedrag uit. Vanuit de enquêtes en interviews kunnen we concluderen dat veel kinderen het nieuw aangeleerde gedrag nog steeds kunnen toepassen, dus hebben geïntegreerd in het dagelijks leven.”

In de conclusie heb ik kunnen terugvinden dat na een periode van vier maanden de vaardigheden jezelf presenteren en opkomen voor jezelf geïntegreerd is bij de kinderen. De vaardigheid samenwerken kon ik helaas nergens terugvinden.

Kinderen en... hun sociale talenten! Nederkoorn & Joosten (2003)

Deze methode wordt om de week ingezet in alle groepen op mijn school. Alle kinderen in de groep volgen deze les die wordt gegeven door de leerkracht. Het doel van deze methode is om de sociale competentie van kinderen te bevorderen. De methode werkt aan acht deelgebieden:

1. Ervaringen delen	5. Jezelf presenteren
2. Aardig doen	6. Een keuze maken
3. Samen spelen en werken	7. Opkomen voor jezelf
4. Een taak uitvoeren	8. Omgaan met ruzie

Ieder deelgebied bevat drie lessen die aansluiten op elkaar. Iedere les start met een activiteit op basis van eigen ervaring. De les vervolgt met een introducerend verhaal waarover vragen worden gesteld aan de kinderen. De les eindigt met een tekenopdracht of rollenspel.

Onderstaande is een aanvulling op “Kinderen en...hun sociale talenten” . Hier wordt geen gebruik van gemaakt op mijn school, terwijl de materialen wel aanwezig zijn op school. Wellicht kan ik hier gebruik van maken tijdens mijn onderzoek.

De methode bevat tevens een handleiding voor de bovenbouw om op leerlingniveau aan sociale competentie te werken, omdat een aantal leerlingen meer nodig heeft. Dit wordt Portfolio Sociale Competentie genoemd. Er kan een individueel handelingsplan worden opgesteld en vandaar uit gericht worden gewerkt aan de sociale competentie van de leerlingen.

De portfolio sociale competentie hanteert de volgende werkwijze. De leerling en leerkracht vullen afzonderlijk van elkaar de Sociale Competentie Observatielijst in. Op basis van beide oordelen wordt besloten aan welke leerdoelen de leerling gaat werken. De leerling zet deze leerdoelen in een portfolio en bedenkt zelf hoe hij deze leerdoelen kan oefenen en wanneer hij tevreden is met het resultaat. Om een leerdoel af te sluiten moet er ‘bewijs’ zijn verzameld in het portfolio.

De leerkracht begeleidt en ondersteunt de leerling middels regelmatige evaluatie in de vorm van gesprekken. In de handleiding is een ideeënboek toegevoegd waar de leerkracht en leerling op terug kunnen vallen. De leerling is verantwoordelijk voor zijn eigen portfolio en zijn eigen ontwikkeling en dit zorgt voor betrokkenheid en verantwoordelijkheid.

- **Wordt er aandacht besteed aan kennis, houding en vaardigheden?**

Deze methode sluit volledig aan bij het werken aan kennis, houding en vaardigheden. Dit is terug te zien aan de eigen ervaringen delen aan het begin van de les. Houding en vaardigheden komen aan bod tijdens de rollenspellen.

- **Sluit het aan bij het belevingsniveau van de kinderen?**

Het sluit niet aan bij de belevingswereld van kinderen. Er zit weinig uitdaging in de lessen en is vooral veel van hetzelfde. Weinig fysieke oefeningen en weinig uitdaging.

- **Worden de sociale vaardigheden samenwerken, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf geoefend tijdens de activiteiten?**

In de lessen van bovengenoemde deelgebieden komen deze vaardigheden aan bod en worden ze geoefend middels rollenspellen.

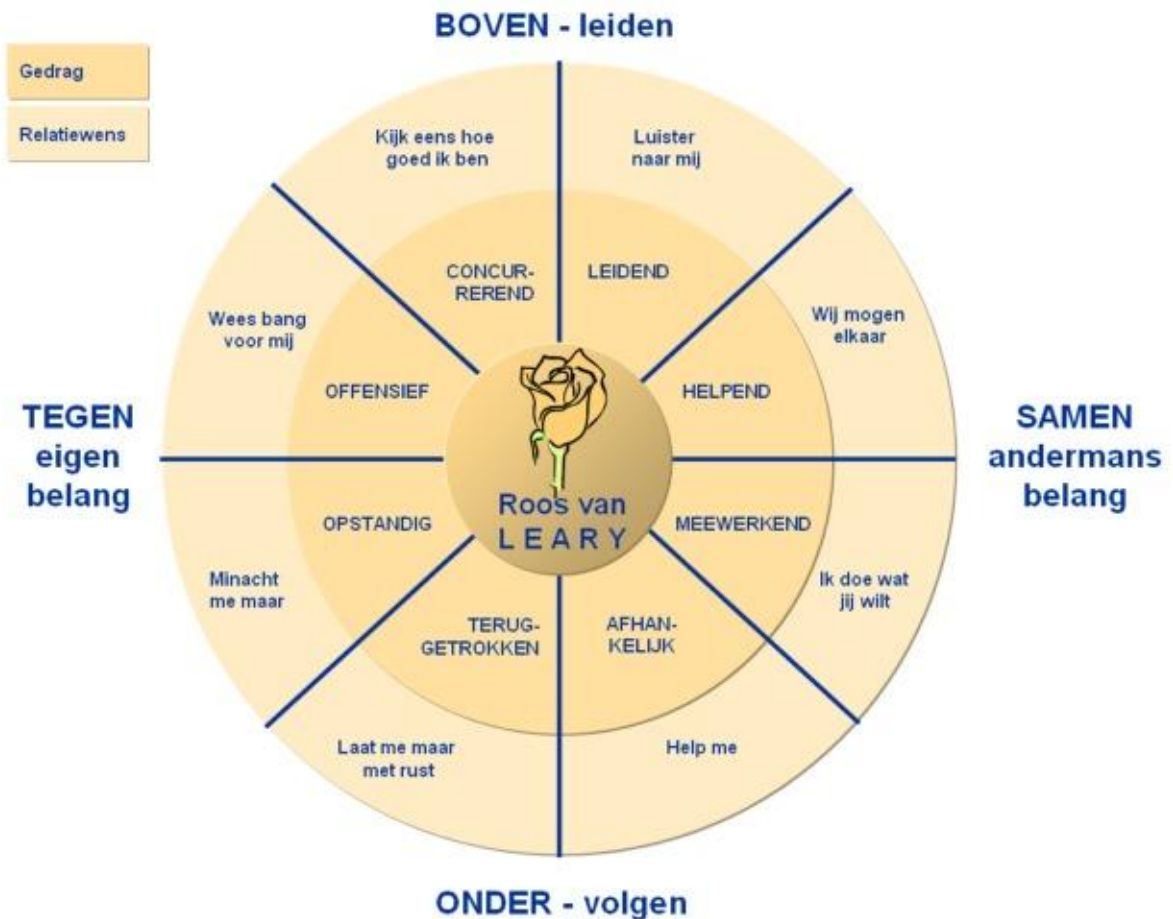
- **Is er iets bekend over het effect in de praktijk?**

De collega's op mijn school werken inmiddels zes jaar met deze methode. Tijdens een vergadering geven mijn collega's aan dat de kinderen weinig enthousiast tijdens de lessen zijn. Er zit weinig uitdaging in de lessen en sluit niet aan bij de kinderen. De lessen neigen snel naar sociaal wenselijke antwoorden en voelt aan als los zand. De leerkrachten zien weinig effect van deze methode in de praktijk. Dit is terug te zien op de score van SCOL. De kinderen scoren niet hoger gedurende de jaren, eerder lager.

Interactiewijzer. Verstegen & Lodewijks (2009)

In het boek van Verstegen & Lodewijks (2009) staat dat Leary (1957) persoonlijke kenmerken beschrijft in termen van interactioneel gedrag. Hij gelooft dat eigenschappen van mensen niet zijn aangeboren, maar hoofdzakelijk gevormd worden in de interactie tussen mensen. Binnen een groep neem je verschillende interactieposities aan. Binnen die posities gedraag je je op een verschillende en passende wijze.

De roos van Leary berust op twee dimensies: sturingsas en saamhorigheidsas. Als beide dimensies met elkaar gecombineerd worden in een assenkruis zijn er acht interactietypes te onderscheiden. Deze types zijn hieronder zichtbaar.

Figuur 1 Roos van Leary (1957)

Leary (1957) vindt het belangrijk flexibel te zijn in deze interactietypes en je balans hierin te vinden. Welke interactiepositie je kiest is afhankelijk van de situatie. Voor sommige kinderen is het moeilijk om bepaalde interactieposities te kiezen en vervallen daardoor vaak in een bepaalde positie, waardoor ze niet in balans zijn en door andere kinderen worden ondergesneeuwd of onaardig worden gevonden.

Om erachter te komen welke interactieposities kinderen laten zien kan het zogenaamd interactiewiel worden ingevuld. Het interactiewiel kan voor elk individueel kind ingevuld worden door de leerkracht of ouder. Het interactiewiel verschaft informatie over de vaardigheden die kinderen al beheersen, enigszins beheersen en onvoldoende beheersen. In het boek van Verstegen en Lodewijks (2009) staan oefeningen om de gewenste vaardigheden te oefenen en eigen te maken.

- **Wordt er aandacht besteed aan kennis, houding en vaardigheden?**

Kennis, houding en vaardigheden zijn zichtbaar. Er wordt uitgegaan van cognitie (kennis), vaardigheden, gevoel en waardenoriëntatie (houding). Er wordt vooral gewerkt vanuit de wederkerige beïnvloeding van de sociale interactie.

- **Sluit het aan bij het belevingsniveau van de kinderen?**

De roos van Leary bevat moeilijke termen voor kinderen. Een kindvriendelijke variant hiervan is de axenroos van Cuvelier (1996). Cuvelier gebruikt diersymbolen om bepaalde gedragingen aan te geven. Het voordeel hiervan is dat het makkelijker begrepen wordt door kinderen en daardoor beter bespreekbaar. De drempelvrees om over jezelf te praten is kleiner, omdat de kinderen zo'n vergelijking niet direct aanvoelen als een rechtstreekse evaluatie van hun eigen functioneren. Bovendien sluit het thema dieren aan bij hun belevingswereld.

- **Worden de sociale vaardigheden samenwerken, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf geoefend tijdens de activiteiten?**

Deze sociale vaardigheden komen terug in de interactieposities en er worden oefenvormen gegeven die ingezet zouden kunnen worden. De oefenvormen staan helaas niet uitgebreid beschreven. Er worden enkele adviezen gegeven.

- **Is er iets bekend over het effect in de praktijk?**

Het Curium in Gouda, een academisch centrum voor kinder- en jeugdpsychiatrie, zet de roos van Leary in tijdens beeldende groepstherapie voor kinderen. De roos van Leary heeft als doel om kinderen bewust te maken van hun gedrag en bewustmaking dat er ook voor ander gedrag kan worden gekozen.

Schema middelen en aandachtspunten

Aandachts- punten: 	Aandacht voor kennis, houding en vaardigheden	Aansluiting belevings- niveau	Sociale vaardigheden: samenwerken, jezelf presenteren, opkomen voor jezelf	Is er iets bekend over het effect in de praktijk?
Middelen:				
Schatjes, Katjes, Watjes	+	+	-/+	+
Kinderen en hun sociale talenten	+	-	+	-/+
Interactiewijzer	+	-/+	-/+	+

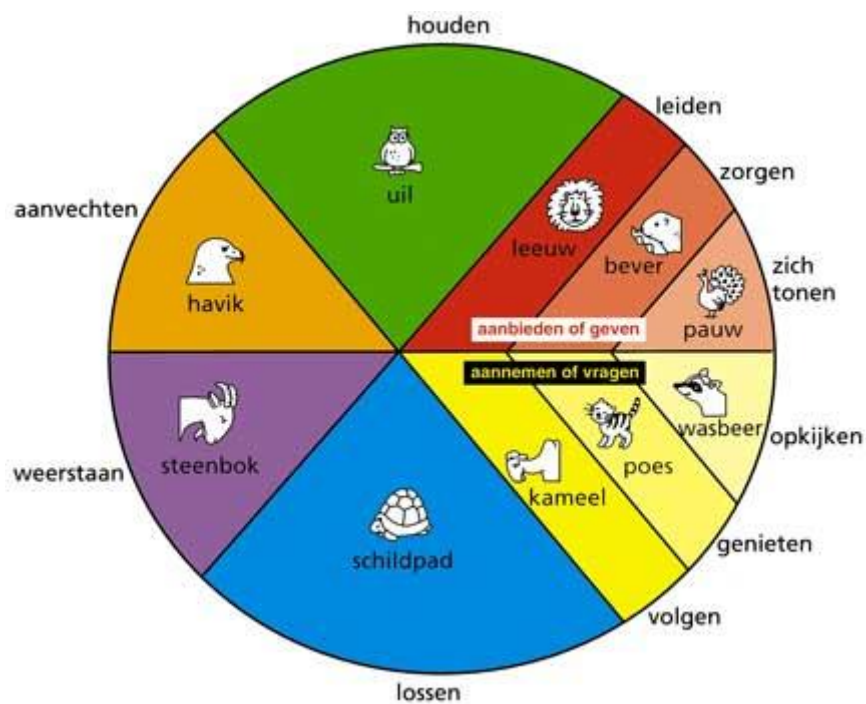
+	Positief
-/+	Enigszins
-	Negatief

d. Welke middelen ga ik inzetten voor mijn lesprogramma?

Ik heb de drie middelen kritisch bekeken en heb hieruit een conclusie kunnen trekken.

Ik ga de basis van Schatjes, Katjes, Watjes gebruiken. De methodiek bevat een goede opbouw en uitdagende oefeningen. Jezelf presenteren en opkomen voor jezelf komen aan bod. Ik ga de lessen aanvullen met samenwerkingsactiviteiten. Ik vind het nuttig dat er huiswerkopdrachten worden meegegeven zodat kinderen het geleerde kunnen oefenen in echte situaties. Deze huiswerkopdrachten houden we bij in een logboekje. Dit zorgt voor overzicht en betrokkenheid.

Om de kinderen bewust te maken van het eigen gedrag wil ik tijdens de lessen de axenroos van Cuvelier (1996) inzetten. Deze is afgeleid van de roos van Leary, maar is wat kindvriendelijker. Tijdens iedere les wordt een aantal keer het gedrag bekeken en gekoppeld aan een dier (interactiepositie). De axenroos bestaat uit 10 dieren. Ik heb gekozen voor 8 dieren, omdat ik 10 dieren teveel vind. Ik ga uit van de roos van Leary met 8 interactieposities en zet deze om in 8 dieren van de axenroos. Bij ieder dier formuleer ik passende gedrag. (zie bijlage 1 tot 8)

Figuur 2 Axenroos van Cuvelier (1996)

Ik ga onderstaande aangepaste axenroos inzetten tijdens mijn lessenserie.

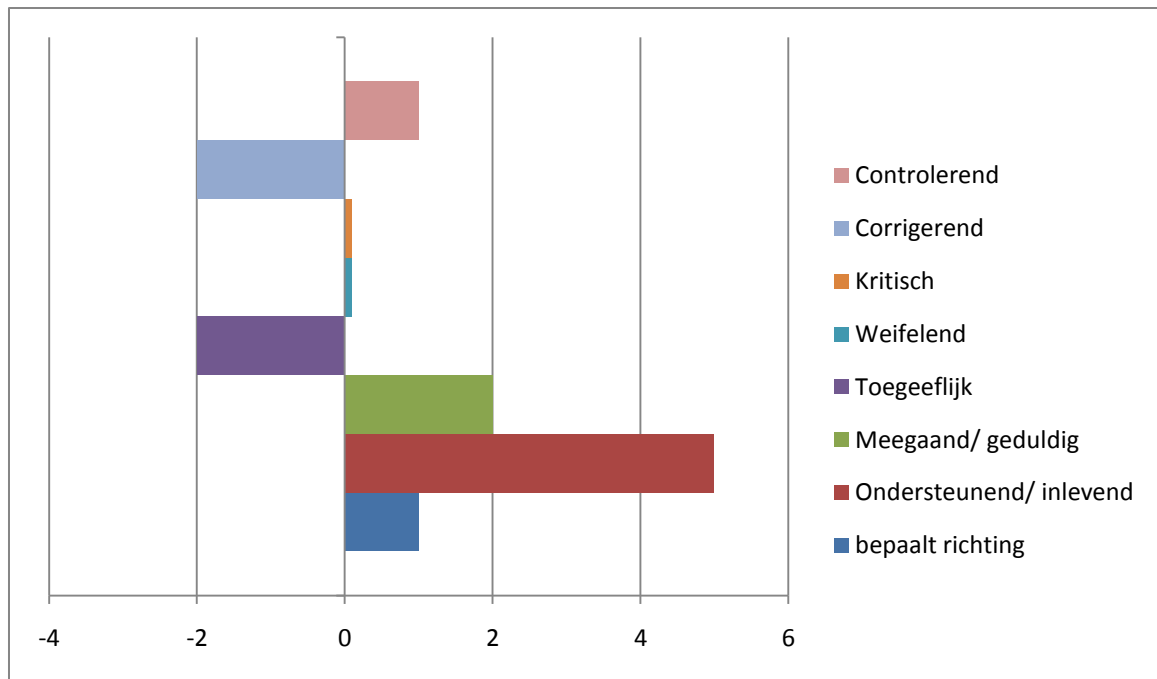
Uil	Leiden/ advies geven
Bever	Zorgen/ helpen
Poes	Genieten/ afwachten
Kameel	Volgen
Schildpad	Terugtrekken
Steenbok	Verdedigen
Havik	Vechten
Leeuw	Winnen

figuur 3 Aangepaste axenroos

Ik ga de SCOL en het interactiewiel van Leary inzetten als meetinstrument. Ik heb hiervoor gekozen, omdat de SCOL de aanleiding was voor mijn onderzoek. Ik wil het interactiewiel van Leary inzetten zodat ik weet welke interactiepositie wordt ingenomen en welke niet of nauwelijks. Deze informatie heb ik nodig om tijdens mijn lessen het gedrag terug te kunnen koppelen naar de interactieposities.

e. Welke pedagogische stijl past het beste bij het begeleiden van een groepje kinderen en komt dit overeen met mijn pedagogische stijl?

Met behulp van de “vragenlijst pedagogische stijl” van Verstegen & Lodewijks (2009) heb ik mijn omgangsstijl met kinderen gemeten. Ik heb de vragenlijst zelf ingevuld, aangezien ik mijn groep niet deel met een duocollega.

Figuur 4 Mijn pedagogische stijl

Ik kan hieruit concluderen dat mijn pedagogische stijl vooral ondersteunend/ inlevend en meegaand/ geduldig is. Volgens Leissen (1999) is ondersteunend zijn te typeren als een van de kenmerken van een effectieve therapeut. Mijn rol in dit onderzoek gaat richting therapeut, omdat ik drie kinderen op basis van individuele leerdoelen ga begeleiden. Volgens Chrits-Christoph & Mintz (1991) Goldfried (1990) en Luborsky (1986) zijn de persoonlijke eigenschappen van een therapeut meer beslissend voor de resultaten dan de technieken die worden ingezet. Kenmerken die een effectieve therapeut typeren zijn onder andere verbaal en non-verbaal warm ondersteunend en hartelijk aanwezig kunnen zijn, het eigen waardensysteem los kunnen laten, over voldoende zelfvertrouwen beschikken maar wel zelfkritisch zijn, de cliënt actief weet te betrekken in de therapie, zich kan afstemmen op en kan communiceren binnen een andere leefwereld dan van zichzelf.

Dit betekent voor mijn onderzoek dat ik de kinderen actief ga betrekken bij mijn lessen door ze zelf leerdoelen/ verlangens te laten formuleren middels een oplossingsgericht gesprek. En ik ga ze betrekken in het bedenken van het huiswerk aan het eind van iedere les. Ik kan hieruit concluderen dat mijn pedagogische stijl passend is bij de eigenschappen van een effectieve therapeut en dit zal ten goede kunnen komen tijdens de begeleiding van de kinderen.

2.3 Uitwerking deelvragen praktijk

Praktijkvragen

- f. Welk gedrag vertonen Anna, Suzanne en Stijn tijdens het samenwerken in de klas?*
- g. Welke aanpak hanteerden collega's in het verleden met Anna, Suzanne en Stijn tijdens samenwerken?*
- h. Wat kunnen de ouders van Anna, Suzanne en Stijn aan aanvullende informatie geven?*
- i. Hoe kijken Anna, Suzanne en Stijn zelf tegen het samenwerken aan?*
- j. Hoe scoren Anna, Suzanne en Stijn op het interactiewiel van Leary?*

e. Welk gedrag vertonen Anna, Suzanne en Stijn tijdens het samenwerken in de klas?

Ik heb gekozen voor Anna, Suzanne en Stijn, omdat zij opvallen in de klas tijdens samenwerken. Zij scoren alle drie laag op een aantal deelgebieden van de SCOL lijst. De volgende bevindingen zijn mijn waarnemingen tijdens observaties van het samenwerken in de klas.

Observatie Anna samenwerken

Bij het invullen van de SCOL lijst scoorde Anna laag op de deelgebieden opkomen voor jezelf, jezelf presenteren en samen spelen en werken. (Zie bijlage 1)

Anna durft weinig tot geen aandeel te nemen tijdens groepsactiviteiten. Dit komt vooral tot uiting tijdens samenwerken in de klas. Anna neemt geen aandeel in het groepje en deelt haar mening niet met haar groepsgenoten. Ze stemt in met wat de anderen voorstellen en volgt de anderen. Als zij toch haar mening geeft, laat ze zich meteen ompraten door de ander en geeft toe. Tijdens het uitdelen van taken krijgt zij een taak opgedragen door iemand anders en die vervult ze netjes, waarbij ze af en toe iets vraagt aan haar groepsgenoten.

Observatie Suzanne samenwerken

Suzanne scoorde laag op de SCOL op de deelgebieden opkomen voor jezelf, jezelf presenteren, ervaringen delen en samen spelen en werken. (Zie bijlage 2)

Suzanne probeert vaak haar mening te geven, maar ze komt er niet aan toe. De andere kinderen zijn haar te snel af. Suzanne haakt daardoor na een aantal pogingen af en stemt in met wat de anderen willen door zich aan te passen. Suzanne wil wel, maar krijgt het niet voor elkaar om een aandeel te nemen tijdens samenwerken. Zij zondert zich vervolgens af en werkt zelfstandig en stilletjes aan de taak die haar is toebedeeld.

Observatie Stijn samenwerken

Stijn scoorde laag op de SCOL op de deelgebieden samen spelen/ werken en omgaan met ruzie. (Zie bijlage 3)

Stijn gedraagt zich vaak leidend tijdens het samenwerken. Hij praat veel en zet een luide stem op om duidelijk te maken wat hij wil. Anderen geeft hij weinig ruimte om inbreng te tonen. Hierdoor ontstaan er regelmatig conflicten en wordt hij boos op de andere groepsleden. Het conflict wordt gesust door de andere groepsleden en de taken worden verdeeld. Stijn stemt in en gaat vervolgens aan het werk.

f. Welke aanpak hanteerden collega's in het verleden met Anna, Suzanne en Stijn tijdens samenwerken?

Score SCOL	Resultaat
A	Kind toont vaak competent gedrag
B	Kind toont geregeld competent gedrag
C	Kind toont soms competent gedrag
D	Kind toont zelden competent gedrag
E	Kind toont nooit competent gedrag

Anna

Groep:	3	4	5	6
Score SCOL:	A	A	B	C

De leerkracht van groep 3/4 vond het moeilijk om sympathie voor Anna op te brengen. Anna vertoonde nog weleens stiekem gedrag en dit kon de leerkracht slecht verdragen. Ze besteedde weinig aandacht aan Anna als zij dit gedrag vertoonde. Tijdens samenwerken was zij heel duidelijk naar Anna toe wat betreft haar verwachtingen en Anna volgde dit op. Het samenwerken beperkte zich vaak tot werken in tweetallen met duidelijke taken.

In groep 5 gedroeg Anna zich rustig. Ze liet zich snel ondersneeuwen door andere kinderen. Moeder gaf aan dat Anna het niet naar haar zin had in de klas. Anna nam sneller een aandeel binnen het groepje als ze zich veilig voelde. De leerkracht hield rekening met Anna door selectief groepjes te kiezen. Ze zorgde er voor dat ze bij rustige en sociale kinderen in het groepje zat. Ze gaf ieder groepslid een taak, zodat iedereen een eigen aandeel had tijdens het samenwerken.

Suzanne

Groep:	3	4	5	6
Score SCOL:	A	A	B	C

De leerkracht van groep 3/4 benaderde Suzanne altijd heel voorzichtig. Zij had behoefte aan rust en ruimte en dit gaf de leerkracht haar ook. Suzanne stelde zich een beetje afstandelijk op en werkte graag stil en zelfstandig. Het samenwerken in tweetallen vond altijd plaats met een ander rustig kind.

De leerkracht van groep 5 vond Suzanne erg terughoudend, stil en introvert. Als ze het echt ergens niet mee eens was, gaf ze het wel aan, maar haar grens lag heel hoog. De leerkracht hield rekening met Suzanne door selectief groepjes te kiezen. Ze zorgde er voor dat ze bij rustige en sociale kinderen in het groepje zat. Ze zorgde ervoor dat Suzanne niet met haar tweelingzus in het groepje zat. Ze gaf ieder groepslid een taak, zodat ieder een eigen aandeel had tijdens het samenwerken.

Stijn

Groep:	3	4	5	6
Score SCOL:	B	B	B	C

In groep 3/ 4 kon Stijn redelijk samenwerken. Hij had de neiging om hard te praten tijdens het samenwerken en de leiding op zich te nemen. De leerkracht moest hem regelmatig op zijn nummer zetten. Als hij weer wist waar zijn plaats was, ging het samenwerken beter en luisterde hij naar andere kinderen en nam minder de leiding.

In groep 5 speelde Stijn met weinig kinderen uit de klas. Hij kon prima met hen samenwerken. Hij nam in ieder groepje zijn aandeel. Nam snel de leiding, maar kon dit positief neerzetten. Aan het eind van het schooljaar werd hij wel brutaler naar de leerkracht toe en moest de leerkracht hem vaker corrigeren op zijn gedrag.

Aanpak in groep 6

De aanpak die ik hanteer in groep 6 is vooraf de regels bespreken van een goede en prettige samenwerking met de kinderen. Deze regels zijn als volgt: ik luister naar een ander, ik laat een ander uitpraten, ik geef mijn mening, ik neem een taak op me en voer deze uit, ik ga vriendelijk met anderen om.

Ik houd rekening met de samenstelling van de groepjes en plaats Anna, Suzanne en Stijn zoveel mogelijk bij sociaal competente kinderen waar zij zich veilig bij voelen, maar bij groepjes van 4 kinderen wordt dit een stuk lastiger.

Om er zeker van te zijn dat ieder een aandeel heeft geleverd, laat ik alle kinderen achteraf vertellen welke taak zij hebben volbracht in de samenwerking. Tijdens het samenwerken loop ik rond en begeleid ik kort groepjes kinderen als dat nodig is. Ik stimuleer zo veel mogelijk en stuur bij waar nodig is.

Conclusie

De aanpak die goed werkt bij Anna, Suzanne en Stijn bij het samenwerken is:

- Ieder groepslid krijgt een eigen taak door de leerkracht toegewezen. De taken zijn van tevoren duidelijk gemaakt en op deze manier heeft ieder kind een aandeel bij het samenwerken.

- Rekening houden met het individuele kind. Anna en Suzanne functioneren beter wanneer zij met rustige kinderen samenwerken. Stijn functioneert beter tijdens het samenwerken wanneer hij gecorrigeerd wordt door de leerkracht tijdens zijn neiging tot leiding nemen en hard praten.

g. Wat kunnen de ouders van Anna, Suzanne en Stijn aan aanvullende informatie geven?

Om triangulatie te verkrijgen heb ik oplossingsgerichte gesprekken gevoerd met de ouders. Het gesprek bestond uit vier vragen en waren specifiek gericht op het functioneren van het kind.

Ouder van Anna:

1. Wat is volgens u het probleem?

Anna heeft zich de eerste twee maanden van het schooljaar zeer ongelukkig gevoeld in de klas en tussen de kinderen. Ze heeft niet gespeeld met andere kinderen uit de klas. Nu voelt ze zich prettiger en ze ervaart het groepje waar ze nu in zit als zijnde prettig. Het probleem is dat zij erg verlegen is in de klas en zich snel geïntimideerd voelt door andere kinderen. Ze komt niet voor haar mening uit en laat over zich heen lopen. Ze durft geen nee te zeggen en geeft de ander snel haar/ zijn zin.

2. Hoe is het gedrag thuis?

In de thuissituatie is Anna wel mondig en kan prima haar grenzen aangeven. Ze kan dan zelfs kattig zijn. Moeder denkt dat zij zich op school inhoudt en dat de frustratie er thuis uitkomt.

3. Wat zou u willen in plaats van dit gedrag?

Moeder zou willen dat Anna vaker haar grenzen gaat aangeven naar andere kinderen toe. Ze mag leren dat ze nee mag zeggen en dat ze haar mening mag geven en blijven behouden. Ze mag leren hoe ze kan overleggen om samen tot een compromis te komen. Wat moeder aangeeft heel belangrijk te vinden is dat zij haar grenzen op een rustige en vriendelijke manier mag duidelijk maken.

4. Wanneer ziet u dit gedrag?

Als Anna speelt met Suzanne en Lucia kan zij zichzelf zijn en uit ze haar mening. Deze kinderen luisteren naar haar en overleggen met haar. Anna heeft veel plezier met deze twee kinderen.

Ouder van Suzanne:

1. Wat is volgens u het probleem?

Suzanne laat zich ondersneeuwen door andere kinderen en stelt zichzelf op als minst belangrijke persoon. Alle anderen zijn belangrijker dan zichzelf, dus laat hen voorgaan. Ze is te bescheiden en handelt daar ook naar. Ze vindt het moeilijk om nee te zeggen en past zich aan. Suzanne is heel zorgzaam voor anderen, maar zorgt niet goed voor zichzelf. Wanneer Suzanne op school vraagt aan een vriendin om te spelen, en er wordt een ontkennend antwoord op gegeven, dan zal zij niet vragen wanneer het wel zou kunnen. Ze haakt af bij het eerste ontkennende antwoord.

2. Hoe is het gedrag thuis?

In de thuissituatie heeft zij te maken met tweelingzusje S die assertief en sociaal vaardig is. Daardoor staat zij vaak op de achtergrond. Als zij thuis iets wil vertellen, kiest ze vaak het verkeerde moment (als ouders samen in gesprek zijn). Wanneer haar wordt verteld dat ze moet wachten, haakt ze af en wil ze niets meer vertellen. Thuis kan ze heel boos worden, maar ze vertelt niet de reden van haar boosheid. Ze uit zich door boos naar haar kamer te gaan en daar blijft het bij.

3. Wat zou u willen in plaats van dit gedrag?

Moeder zou willen dat ze leert aanvoelen op welk moment je iets kan vertellen. En dat Suzanne blijft doorzetten als andere kinderen niet luisteren en doorvragen als iemand een ontkennend antwoord geeft.

4. Wanneer ziet u dit gedrag?

Het gaat goed wanneer Suzanne speelt met Manon en Anna. Deze twee kinderen zijn ook rustig en bescheiden en luisteren naar haar. Zij voelt zich prettig bij deze

kinderen en durft zichzelf te zijn. Ze uit haar mening en herhaalt deze zo nodig een keer zodat de ander haar heeft gehoord.

Ouder van Stijn:

1. Wat is volgens u het probleem?

Stijn wil graag bepalen hoe iets gaat en kan daardoor veel praten. Zo krijgen anderen minder kans om te praten en wordt het overleggen lastig. Hij heeft regelmatig last van een kort lontje en daardoor veroorzaakt hij nog weleens conflicten.

2. Hoe is het gedrag thuis?

In de thuissituatie heeft Stijn een kort lontje en kan heftig reageren naar moeder en zus. Hij is eigengereid en wil zijn zin doordrammen. Hij gaat meteen een felle discussie aan en wordt heel boos als er niet wordt toegegeven door de andere partij. Hij uit dit door stampend en mopperend naar zijn kamer te gaan.

Na verloop van tijd komt hij er wel op terug door aan te geven dat hij het niet zo bedoelde. Hij is dan in staat om rustig aan te geven wat hij wilt en wat hij bedoelt.

3. Wat zou u willen in plaats van dit gedrag?

Moeder zou willen dat Stijn eerst nadenkt zodat de felle reactie en discussie uitblijft. Hij mag aangeven wat hij wil, maar op een rustige manier. Hij mag leren om de mening van anderen aan te horen en daar rekening mee te houden. Hij mag leren overleggen met kinderen.

4. Wanneer ziet u dit gedrag?

Stijn reageert rustig op zijn vader en kan op een normale manier met hem discussiëren. In situaties met één kind kan hij zich beter en rustiger uiten.

h. Hoe kijken Anna, Suzanne en Stijn zelf tegen het samenwerken aan?

Om triangulatie te verkrijgen heb ik oplossingsgerichte gesprekken gevoerd met Anna, Suzanne en Stijn. Ik heb gekozen om het gesprek positief te beginnen met de cirkel van kracht. In deze cirkel mag worden geschreven wat er allemaal al goed gaat.

Gesprek met Anna

1. Waar ben je goed in, wat gaat goed?

Rekenen, tafels, spelling, taal, knutselen en tekenen.

2. Wat vind je moeilijk met andere kinderen?

Toneelstukjes voor de klas, want dan kijkt iedereen naar me en daar word ik zenuwachtig van.

Als je moet samenwerken en je komt er niet uit, omdat je allebei een andere mening hebt. Dan geef ik de ander zijn zin, omdat ik niet wil dat kinderen boos op me worden.

Nee zeggen tegen mijn vriendinnen als ze vragen of ik wil spelen. Soms heb ik geen zin en dan zeg ik toch ja, omdat ik bang ben dat ze anders boos op me worden.

3. Wat zou je in plaats daar van willen?

Mijn mening durven geven en nee durven zeggen tegen mijn vriendinnen.

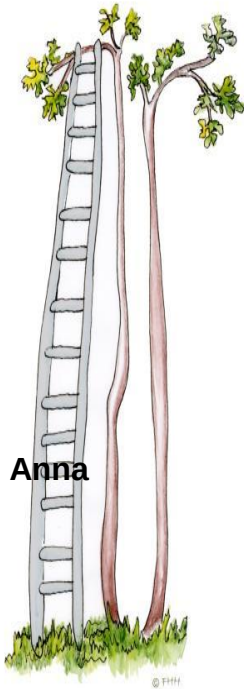
4. Wanneer gaat dat wel goed?

Met Suzanne en Lois gaat het wel goed. Dat zijn mijn vriendinnen en die zijn altijd aardig en rustig. Dan durf ik mijn mening wel te zeggen, maar ik durf niet altijd nee te zeggen.

5. Wat zou je willen leren tijdens de lessen?

- Ik wil leren om mijn mening te geven.
- Ik wil leren om nee te zeggen tegen mijn vriendinnen als ze vragen of ik wil spelen en ik eigenlijk geen zin heb.

6. Waar sta je op de trap als je denkt aan je mening geven en nee zeggen?

Schaaltrap Anna 15-2-2011

Gesprek met Suzanne

1. Waar ben je goed in, wat gaat goed?

(denkt lang na) Volleyballen, rekenen, tekenen, tennissen en het lezen van spannende boeken.

2. Wat vind je moeilijk met andere kinderen?

Mijn mening geven. Tijdens het samenwerken een oplossing bedenken bij twee verschillende meningen. Als drukke kinderen voordringen durf ik niet altijd iets te zeggen en laat ik het maar.

3. Wat zou je in plaats daar van willen?

Mijn mening durven geven en een oplossing weten bij het samenwerken. Iets durven zeggen als kinderen voordringen.

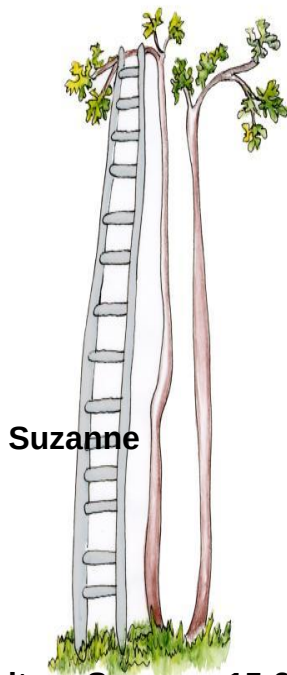
4. Wanneer gaat dat wel goed?

Bij Anna en Manon gaat het wel goed, want dat zijn mijn vriendinnen. Dan durf ik mijn mening te geven, want ik vertrouw ze.

5. Wat zou je willen leren tijdens de lessen?

- Mijn mening durven geven.
- Een oplossing vinden tijdens het samenwerken als er twee verschillende meningen zijn.
- Iets durven zeggen tegen andere kinderen als ik het niet leuk vind wat ze doen.

6. Waar sta je op de trap als je denkt aan je mening geven, een oplossing bedenken tijdens samenwerken en zeggen wat je niet leuk vindt?

Schaaltrap Suzanne 15-2-2011

Gesprek met Stijn

1. Waar ben je goed in, wat gaat goed?

Voetballen, keepen, rekenen, geschiedenis, stellen en in bomen klimmen.

2. Wat vind je moeilijk met andere kinderen?

Lastig om een opdracht uit te leggen aan andere kinderen. Ze begrijpen me vaak verkeerd. Tijdens het samenwerken praat ik weleens te veel, maar ik luister wel naar andere kinderen.

3. Wat zou je in plaats daarvan willen?

Minder praten tijdens het samenwerken en andere kinderen meer laten praten.

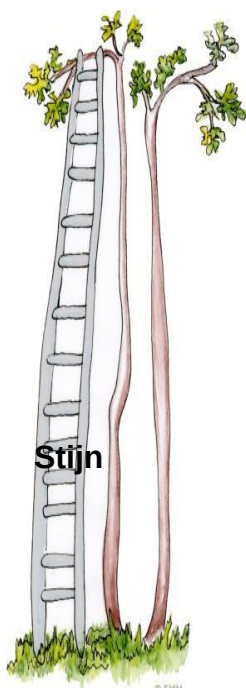
4. Wanneer gaat dat wel goed?

Als ik met andere jongens moet samenwerken gaat het wel goed, want die roepen allemaal wat.

5. Wat zou je willen leren tijdens de lessen?

- Minder praten tijdens het samenwerken en andere kinderen meer laten praten.
- Duidelijker vertellen wat ik bedoel zodat kinderen mij beter begrijpen.

6. Waar sta je op de trap als je denkt aan minder praten en andere kinderen meer laten praten en duidelijk vertellen?

Schaaltrap Stijn 15-2-2011

i. Hoe scoren Anna, Suzanne en Stijn op het interactiewiel van Leary?

Om erachter te komen welke interactieposities kinderen laten zien kan het zogenaamd interactiewiel worden ingevuld. Het interactiewiel kan voor elk individueel kind ingevuld worden door de leerkracht of ouder. Het interactiewiel verschaft informatie over de vaardigheden die kinderen al beheersen, enigszins beheersen en onvoldoende beheersen, te noemen A-, B- en C- vaardigheden. Ik heb onderdeel B1: relatie kind- andere kinderen ingevuld. Deze lijst is enkel door mij ingevuld, omdat ik het samenwerken in de klas wil bevorderen en dit is alleen zichtbaar in de klas en door de leerkracht. Ouders hebben hier onvoldoende zicht op en hebben het interactiewiel om die reden niet ingevuld.

Wat zijn de A-, B-, en C-vaardigheden?

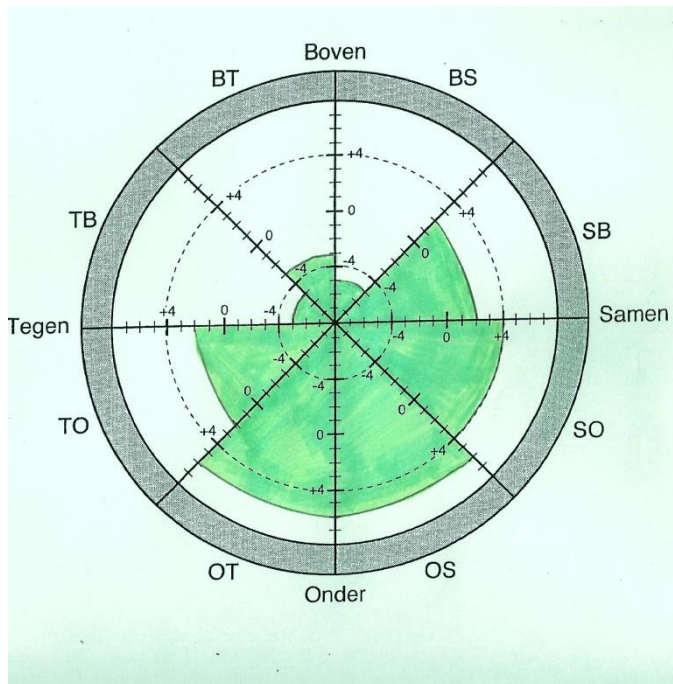
De A-vaardigheden zijn vaardigheden die grenzen aan het interactiegebied waar zich het exces (tekort of overschot) voordoet.

De C-vaardigheden zijn vaardigheden die tegenover de A-vaardigheden liggen en worden onvoldoende beheerst.

De B-vaardigheden liggen wat betreft moeilijkheidsgraad tussen A en C in en worden enigszins beheerst.

Ik heb het onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen ingevuld. Ik heb ervoor gekozen om alleen de lijsten in te vullen, aangezien het samenwerken in de klas plaats vindt met andere kinderen. Vandaar dat de ouders de lijst niet hebben ingevuld, omdat zij daar te weinig zicht op hebben.

Resultaten interactiewiel Anna

Figuur 5 Interactiewiel Anna

Exces: afwachten

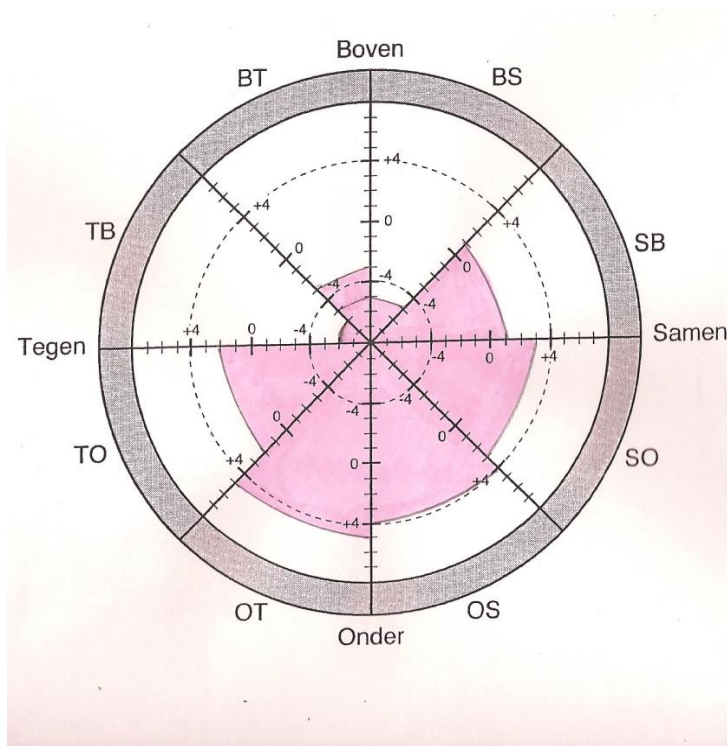
A-vaardigheden: zich terugtrekken, volgen

B-vaardigheden: zorgen en protesteren

C-vaardigheden: strijden, winnen en leiding/ advies geven

(Zie bijlage 4)

Resultaten interactiewiel Suzanne:

Figuur 6 Interactiewiel Suzanne

Exces: terugtrekken

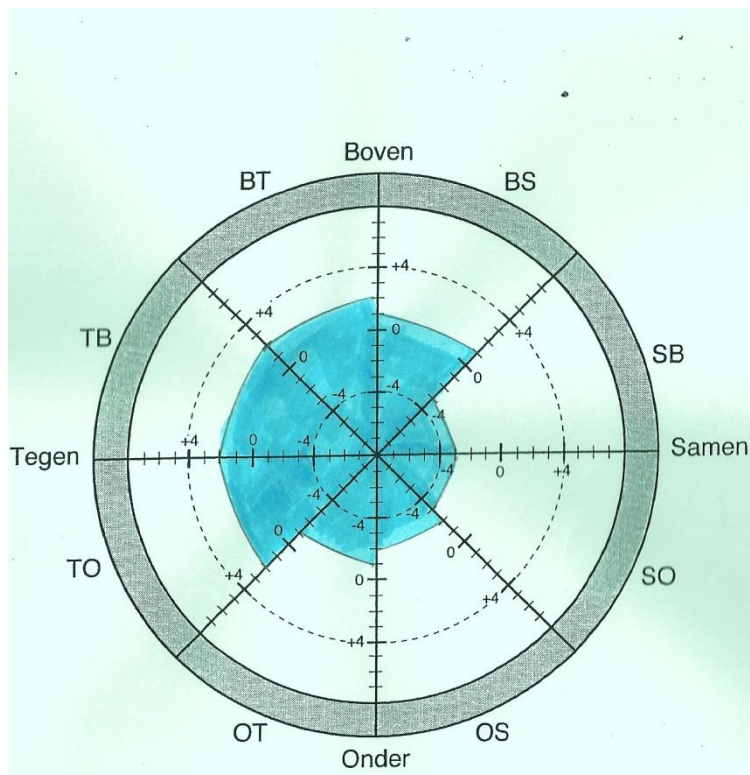
A-vaardigheden: afwachten, volgen

B-vaardigheden: zorgen en protesteren

C-vaardigheden: strijden, winnen en leiding/ advies geven.

(Zie bijlage 5)

Resultaten interactiewiel Stijn:

Figuur 7 Interactiewiel Stijn

Exces: strijden

A-vaardigheden: winnen, protesteren

B-vaardigheden: leiding/ advies geven en zich terugtrekken

C-vaardigheden: afwachten, volgen en zorgen

(Zie bijlage 6)

Conclusie

Om tot een succesvolle samenwerking te komen zijn er volgens Verstegen & Lodewijks (2009) twee interactieposities nodig die worden beheerst door het kind: volgen en leiding/advies geven.

Kernvaardigheden van volgen:

- Het geeft andere kinderen de ruimte.
- Het houdt zich aan de regels van de groep.
- Het doet wat de meerderheid of leiders in de groep vragen. Het kan zich naar de groep voegen.
- Het kan kritiek incasseren zonder weerwoord te geven.

Kernvaardigheden van leiding/ advies geven:

- Het neemt de leiding in de groep en heeft daarbij vooral het belang van de groep voor ogen.
- Het kan organiseren en regelen voor andere kinderen.
- Het kan andere kinderen overtuigen met het oog op hun belang.
- Het geeft andere kinderen goedbedoelde raad. Het wil meedenken en zoeken naar oplossingen voor hun problemen.

Anna mag leren om leiding/ advies te geven, zodat ze zich minder zal terugtrekken, afwachten en volgen waardoor ze een groter en passend aandeel krijgt tijdens het samenwerken. Haar eigen leerdoelen/ verlangens om haar mening te geven en nee durven zeggen komt terug in het leiding/ advies geven.

Suzanne mag leren om leiding/ advies te geven, zodat ze zich minder zal terugtrekken, afwachten en volgen waardoor ze een groter en passend krijgt tijdens het samenwerken. Haar eigen leerdoelen/ verlangens om haar mening te geven, een oplossing te vinden bij verschillen in mening komt terug in het leiding/ advies geven.

Stijn mag leren om te volgen en afwachten en op de juiste manier het leiding/ advies geven inzetten, zodat hij minder zal protesteren en winnen waardoor hij een kleiner en passend aandeel krijgt tijdens het samenwerken. Zijn eigen leerdoelen/ verlangens om minder te praten en meer te luisteren tijdens samenwerken komt terug in het volgen en afwachten.

Hoofdstuk 3 Plan van aanpak

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk vertel ik welk type onderzoek ik ga uitvoeren. Verder komen de volgende punten aan bod: de ethische uitgangspunten, de onderzoeksgroep, de meting, de triangulatie, betrouwbaarheid en validiteit, tijdsschema en de verantwoording van mijn lessenserie. Als laatste mijn lessenserie sociale vaardigheden, bestaande uit 9 lessen.

3.2 Type onderzoek

Dit onderzoek is een praktijkonderzoek. Dit onderzoek is gericht op praktijkverbetering. Ik wil de sociale vaardigheden van Anna, Suzanne en Stijn bevorderen, zodat ze deze vaardigheden kunnen inzetten tijdens het samenwerken in de klas.

Dit onderzoek valt onder het type individugericht onderzoek, waarbij er met meerdere leerlingen wordt gewerkt. De leerlingen, Anna, Suzanne en Stijn, blijven in dit onderzoek herkenbaar als individuen en worden dus niet als 'groep' geanalyseerd. Individuonderzoek is weer onder te verdelen in verschillende vormen. Dit onderzoek betreft een gevalstudie ofwel casestudy. Een casestudy heeft vaak als doel de uitgevoerde behandeling op papier te zetten en voor een breder publiek toegankelijk te maken.

Vanwege het feit dat ik drie personen naast elkaar onderzoek spreek je van een meervoudige casestudy. In mijn onderzoek is het nodig om met meerdere kinderen binnen een groepje te werken, omdat sociale vaardigheden het beste kunnen worden aangeleerd binnen een groep.

3.3 Ethische uitgangspunten

De resultaten in het onderzoek zijn gebaseerd op gegevens die zijn verkregen door middel van kindgesprekken, oudergesprekken, observaties en de meetinstrumenten SCOL en het interactiewiel van Leary. Er wordt gebruik gemaakt van verschillende bronnen die worden vermeld.

De kinderen en ouders zijn van te voren op de hoogte gebracht van de inhoud en duur van het praktijkonderzoek. Zij hebben hun toestemming verleend voor de uitvoering hiervan. Zij wilden graag hun medewerking verlenen. In dit verslag worden gefingeerde namen gebruikt om de privacy van de betrokkenen te beschermen. De gegevens van het onderzoek worden gelezen door mijn critical friends en worden besproken binnen teamvergaderingen op school. De gegevens van de ouders en kinderen blijven anoniem en de resultaten van het onderzoek blijven binnen de school. De ouders zijn hiervan op de hoogte en hebben toestemming gegeven.

Mijn critical friends zijn mijn begeleider van de Fontys, mijn medestudiegenoten, mijn oma en een vriendin die de functie van GZ-psycholoog bekleedt bij het Curium te Gouda.

3.4 Onderzoeksgroep

De onderzoeksgroep bestaat uit 3 kinderen, Anna, Suzanne en Stijn. Zij zitten in groep 6 en zijn 9 en 10 jaar oud. Ik heb voor deze kinderen gekozen, omdat zij op een aantal deelgebieden laag scoorden op de SCOL. Ik wil deze kinderen graag begeleiden in het bevorderen van sociale vaardigheden zodat het een positief effect heeft op het samenwerken tijdens samenwerkingsopdrachten in de klas.

3.5 Meting

In hoofdstuk 2 staan de oplossingsgerichte ouder- en kindgesprekken beschreven en de resultaten van de interactiewielen en SCOL lijsten. Dit beschouw ik als een vóórmeting.

De nameting bestaat wederom uit oplossingsgerichte ouder- en kindgesprekken. Ik vul wederom het interactiewiel van Leary in voor elk kind, zodat ik inzicht krijg in de interactieposities die elk kind inneemt. De SCOL zal ik nogmaals afnemen om inzicht te krijgen of er verbetering is in het samenwerken.

Aan het einde van mijn onderzoek heb ik de gesprekken, de interactiewielen en de SCOL lijsten twee keer gevoerd/ ingevuld en gebruik ik om te beoordelen of de sociale vaardigheden met betrekking tot het samenwerken zijn verbeterd.

3.6 Triangulatie

Triangulatie waarborg ik door gebruik te maken van verschillende informanten. Zowel mijn eigen observaties als leerkracht, de observatie van ouders en de mening van de doelgroep, Anna, Suzanne en Stijn. Met ouders en kinderen voer ik vóór en na mijn onderzoek een oplossingsgericht gesprek.

Ik gebruik twee meetinstrumenten; SCOL (Sociale Competentie Observatie Lijst) en het interactiewiel van Leary. Deze vul ik vóór en na mijn onderzoek in.

3.7 Betrouwbaarheid en validiteit

De meetinstrumenten zijn genormeerd, betrouwbaar en valide. Bij herhaling van de meting zou dezelfde uitkomst voortkomen. De nauwkeurigheid van de schaal bij beide meetinstrumenten is voldoende nauwkeurig om een helder beeld te krijgen. De SCOL en het interactiewiel hanteren beiden een 5 puntsschaal. De meetinstrumenten kunnen mij vertellen wat ik wil weten. Kunnen de kinderen de geleerde sociale vaardigheden toepassen in de klas in meerdere sociale situaties, met name samenwerken?

Mijn onderzoek is niet volledig valide. Ik onderzoek drie kinderen en de uitslag van dit onderzoek is niet geldig voor anderen.

Daarnaast is mijn onderzoek niet betrouwbaar, omdat ik geen controle heb op andere invloeden. Hiermee bedoel ik de ontwikkeling van Anna, Suzanne en Stijn. Het zou kunnen dat zij zich in deze periode door andere invloeden dusdanig ontwikkelen dat ze sociaal meer competent worden. De verbetering op het gebied van samenwerken die dan optreedt is dan niet gekomen door de inzet van mijn lessenserie. Ook kan er sprake zijn van negatieve invloed, waarbij gedacht kan worden aan ziekte, veranderingen binnen het gezin, stresssituaties, etc.

3.8 Tijdsschema praktijkonderzoek

Datum	Activiteit	Wie	Doel
15-11-10	Invullen SCOL (Sociale Competentie Observatie Lijst)	Karin	Observeren/ signaleren welke kinderen voldoende/ onvoldoende sociaal competent zijn
12 -1-11	Oudergesprekken oplossingsgericht	Karin met ouders van Anna, Suzanne en Stijn	Visie van ouders op het kind en mogelijke verwachtingen
15-2-11	Kindgesprekken oplossingsgericht	Karin met Anna, Suzanne en Stijn	Individuele leerdoelen opstellen.
	Invullen Interactiewielen	Karin	Signaleren welke interactieposities het kind aanneemt.
28-2-11	Start lessenserie sociale vaardigheden	Karin met Anna, Suzanne en Stijn	Verbeteren sociale vaardigheden met als doel verbetering samenwerken
21-3-11	Telefonisch contact met ouders	Karin met ouders	Op de hoogte stellen van de vorderingen

19-4-11	Einde lessenserie sociale vaardigheden		
21-4-11	Kindgesprekken oplossingsgericht	Karin met kinderen	Individuele leerdoelen evalueren met behulp van de schaalvraag
22-4-11	Invullen SCOL en interactiewielen	Karin	Signaleren van de opbrengst na lessenserie.
23-4-11	Oudergesprekken oplossingsgericht	Karin met ouders	Signaleren van de opbrengst na lessenserie

3.9 Verantwoording van de lessenserie

De lessenserie bestaat uit 9 lessen. De lessen duren ongeveer 45 minuten. De drie kinderen vormen één groepje dat tegelijk de les volgt en van elkaar leert. De eerste 6 lessen zijn twee keer per week, de laatste 3 wekelijks. In iedere les zit een fysieke oefening en wordt afgesloten met een huiswerkopdracht. Een aantal lessen bevatten samenwerkingsactiviteiten, zodat de sociale vaardigheden toegepast kunnen worden. De lessen worden gegeven in het kleutergymlokaal wat zich in het midden van de school bevindt.

De kinderen hebben elk een eigen schriftje waarin de essentie van de les staat en wat het huiswerk is. Het schrift mag mee naar huis worden genomen en blijft in hun bezit. Het huiswerk wordt afgestemd op het individuele kind en op zijn/ haar leerdoelen en wordt in overleg met het kind geformuleerd. Het huiswerk is gericht op sociale activiteiten binnen de klas en wordt in de klas uitgevoerd. Iedere volgende les wordt gestart met het bespreken van het huiswerk. Het huiswerk wordt gekoppeld aan de eigen leerdoelen/ verlangens van de kinderen die zij hebben aangegeven tijdens de oplossingsgerichte gesprekken.

Tijdens de lessenserie wordt gebruik gemaakt van een aangepaste vorm van de axenroos van Cuvelier (1996). De axenroos maakt gebruik van diersymbolen. Ieder dier staat gelijk aan een gedrag, waardoor het voor kinderen makkelijker wordt om zich over gedragingen ten opzichte van zichzelf uit te spreken. Het sluit meer aan bij hun belevingswereld. De axenroos zal ik inzetten tijdens meerdere momenten in de les, met als doel het gedrag ten opzichte van zichzelf uit te spreken aan de hand van een dier.

Deze aangepaste axenroos ga ik inzetten tijdens mijn lessenserie:

Uil	Leiden/ advies geven
Bever	Zorgen/ helpen
Poes	Genieten/ afwachten
Kameel	Volgen
Schildpad	Terugtrekken
Steenbok	Verdedigen
Havik	Vechten
Leeuw	Winnen

Figuur 8 Aangepaste axenroos
(zie bijlage 7 tot 14)

Voor Anna is de interactiepositie van de uil belangrijk zodat zij leiding leert nemen. Dit sluit aan bij haar eigen leerdoelen/ verlangens. Als zij leiding leert nemen, leert ze haar mening geven en nee zeggen als zij het ergens niet mee eens is.

Voor Suzanne is de interactiepositie van de uil belangrijk zodat zij leiding leert nemen. Dit sluit aan bij haar eigen leerdoelen/ verlangens. Als zij leiding leert nemen, leert zij haar mening te geven en een oplossing te delen bij verschillen van mening.

Voor Stijn is de interactiepositie van de kameel en de poes belangrijk zodat hij leert volgen en afwachten. Dit sluit aan bij zijn leerdoelen/ verlangens. Als hij leert volgen en afwachten, leert hij luisteren naar anderen en is hij zelf minder aan het woord.

3.10 Lessenserie Sociale Vaardigheden

Les 1 Thema: Als je je sterk voelt, ben je sterk!

Lesdoel:

- Individuele verlangens bespreken (wat zou je willen leren) en kenbaar maken aan elkaar
- Betekenis van de axenroos leren
- Bewustwording van je houding en het gevoel wat je daarmee uitstraalt.

Activiteiten:

De leerdoelen/ verlangens worden aan elkaar bekend gemaakt. De kinderen geven aan op de schaaltrap waar ze staan wat betreft de verlangens. De axenroos wordt geïntroduceerd en de kinderen mogen een dier kiezen die het beste bij hun gedrag past. Er worden fysieke oefeningen gedaan waarbij wordt geoefend met stevig op de grond staan, sterke houding aannemen en je sterk voelen. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om deze oefening meerdere malen te oefenen. Voor Stijn is het belangrijk dat hij aanwijzingen kan geven, kan stimuleren en de ruimte kan geven om Anna en Suzanne te laten oefenen. Deze oefening wordt geëvalueerd met de axenroos, waarbij de kinderen aangeven welke gedragingen zij hebben laten zien. Het huiswerk wordt besproken. (zie bijlage 15)

Les 2 Thema: Als je iemand een compliment geeft, krijg je er vaak één terug!

Lesdoel:

- Leren zeggen waar je goed in bent.
- Duidelijk praten, niet te hard, niet te zacht.
- Complimenten leren geven.
- Leren stop te roepen als iemand te dichtbij komt.

Activiteiten:

Het huiswerk wordt besproken. De leerdoelen/ verlangens worden hardop gezegd, zodat de kinderen hun verlangens nog meer eigen maken.

Er wordt geoefend met duidelijk praten, zodat een ander je hoort en begrijpt. Er wordt geoefend met complimenten geven en ontvangen. Er wordt een fysieke oefening gedaan met grenzen aangeven waarbij er 'stop' moet worden geroepen als iemand te dichtbij komt. Anna en Suzanne leren bij deze oefening hun grenzen aangeven en voor zichzelf opkomen. Stijn leert luisteren naar de ander door te stoppen als er stop wordt gezegd. Deze oefening wordt geëvalueerd met de axenroos. Het huiswerk wordt in het schriftje gezet. (zie bijlage 16 en 17)

Les 3 Thema: Ik laat zien hoe ik me voel!

Lesdoel:

- Leren herkennen van verschillende gevoelens
- Leren uitspreken en uitbeelden wat je voelt

Activiteiten:

Het huiswerk wordt besproken. De leerdoelen/ verlangens worden hardop gezegd, zodat de kinderen hun verlangens nog meer eigen maken. Er worden oefeningen gedaan met gevoelens uitbeelden en benoemen. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk dat zij hun gevoelens durven delen. Voor Stijn is het belangrijk dat hij zijn gevoelens leert benoemen. De nee-schreeuw wordt geoefend, waarbij er gebruik wordt gemaakt van een sterke houding en nee wordt geschreeuwd vanuit de buik. Het huiswerk wordt in het schriftje gezet. (zie bijlage 18)

Les 4 Thema: Ik laat zien hoe ik me voel en ik bepaal mijn grenzen!

Lesdoel:

- Leren dat je mag laten zien hoe je je voelt.
- Andere kinderen kunnen andere gevoelens hebben.
- Je eigen grens bepalen en stop zeggen.
- Als je sterk staat, ben je ook sterk.

Activiteiten:

Het huiswerk wordt besproken. De leerdoelen/ verlangens worden hardop gezegd, zodat de kinderen hun verlangens nog meer eigen maken. Er worden situaties voorgelegd waarbij de kinderen hun emotie mogen aangeven door in een passend emotievak te gaan staan. Er wordt één emotie uitgekozen en deze wordt in fasen verdeeld over 3 stoelen. De kinderen mogen bij elke stoel meer emotie laten zien. Anna en Suzanne leren hun gevoelens te delen. Stijn leert gevoelens bij een ander te herkennen.

De laatste oefening is een schreeuwoefening waarbij de kinderen elkaar 'omver schreeuwen', waarbij er gebruik gemaakt wordt van een krachtige houding, duidelijk praten en overtuigend zijn. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om een krachtige houding te leren aannemen/ aanvoelen. Voor Stijn is het belangrijk om meer beheersing te krijgen over zijn houding en om toe te geven aan de ander als hij omver wordt geschreeuwd. Deze oefening wordt geëvalueerd met de axenroos. Het huiswerk wordt in het schriftje geschreven. (zie bijlage 19 en bijlage 25)

Les 5 Thema: Een praatje maken is het begin van vrienden maken!

Lesdoel:

- Leren wat de voorwaarden zijn voor een goed gesprek
- Naar elkaar leren luisteren
- Een goed gesprek leren voeren

Het huiswerk wordt besproken. De leerdoelen/ verlangens worden hardop gezegd, zodat de kinderen hun verlangens nog meer eigen maken.

De leerkracht laat zien hoe een goed gesprek en een slecht gesprek eruit zien. De kinderen vertellen wat er goed of slecht aan was en hoe het beter zou kunnen. De kinderen gaan zelf oefenen met goede gesprekken en vertellen elkaar wat ze goed vonden gaan. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om een gesprek te leren voeren waarbij zij de vragen stellen en de leiding nemen. Voor Stijn is het belangrijk om te luisteren naar de ander en de mening van de ander te accepteren.

Er wordt afgesloten met een samenwerkingsopdracht. De kinderen krijgen drie stoelen en moeten zo snel mogelijk naar de overkant zien te komen, waarbij ze de grond met de voeten niet mogen raken. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om de leidende rol op zich te nemen en uit te voeren. Voor Stijn is het belangrijk om te leren volgen en luisteren als een ander de leiding neemt. Deze oefening wordt geëvalueerd met de axenroos. Het huiswerk wordt in het schriftje geschreven. (zie bijlage 20)

Les 6 Thema: Ik vind mezelf belangrijk, daarom kom ik voor mezelf op!

Lesdoel:

- Leren wat de beste aanpak is om een probleem op te lossen.
- Leren om voor jezelf op te komen
- Leren hoe het voelt om vertrouwen te krijgen en te geven
- Leren volgen en leiding geven

Activiteiten:

Het huiswerk wordt besproken. De leerdoelen/ verlangens worden hardop gezegd, zodat de kinderen hun verlangens nog meer eigen maken. Er wordt gebruik gemaakt van drie gekleurde petjes. De petjes staan voor verschillende aanpakken: agressief, terugtrekken, aanpakken. Er wordt een aantal situaties geschetst en de kinderen mogen verschillende petjes opzetten om de situatie uit te spelen. Na afloop wordt er geëvalueerd wat de beste aanpak was in de situaties. Tevens wordt de axenroos ingezet en wordt bekeken welk dier bij welk petje/ aanpak past. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om te leren aanpakken en zich minder terug te trekken. Voor Stijn is het belangrijk om te leren aanpakken op een rustige manier.

Er wordt afgesloten met een samenwerkingsopdracht: blindengeleidertje. Kind A doet de ogen dicht en volgt, kind B pakt de hand vast en leidt kind A door de zaal. De rollen worden gewisseld. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om te leiden en om gevolgd te worden. Voor Stijn is het belangrijk om te leren volgen en om geleid te worden. De oefening wordt geëvalueerd met de axenroos. Het huiswerk wordt in het schriftje gezet. (zie bijlage 21 en bijlage 25)

Les 7 Thema: Geef nooit op! Blijf proberen!

Lesdoel:

- Leren hoe je kunt vragen of je mee mag doen.
- Leren hoe je kunt doorvragen als je niet mee mag doen.
- Leren hoe moeilijk het kan zijn om de 'regels' te ontdekken om bij een groepje te horen.

Activiteiten:

Het huiswerk wordt besproken. De leerdoelen/ verlangens worden hardop gezegd, zodat de kinderen hun verlangens nog meer eigen maken. De leerkracht vraagt op verschillende manieren aan de kinderen of ze mee mag spelen. De kinderen geven iedere keer aan wat er goed of fout aan was. Vervolgens gaan de kinderen dit ondervinden tijdens het berenspel. De beren (2 kinderen) zijn met een onduidelijk spel bezig en het kind dat erbij komt moet bedenken wat hij moet doen om mee te mogen spelen. De rollen worden gewisseld. Voor Anna is het belangrijk om te leren vragen of ze mee mag doen. Voor Suzanne is het belangrijk om te leren vragen of ze mee mag doen en te leren doorvragen. Voor Stijn is het belangrijk om iemand te accepteren in een groepje en mee te laten spelen. Deze oefening wordt geëvalueerd met de axenroos.

De laatste oefening is een fysieke oefening: sparren. De kinderen gaan tegenover elkaar staan, knieën licht gebogen, handen omhoog in de lucht. Ze proberen elkaar uit balans te brengen door tegen elkaars handen te slaan. Er wordt gewisseld tussen aanval en verdediging. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om de aanval (leiding) te nemen. Voor Stijn is het belangrijk om de verdediging (volgen) te oefenen. Het huiswerk wordt in het schriftje geschreven. (zie bijlage 22)

Les 8 Thema: Naar kritiek luisteren is iets leren over jezelf!

Lesdoel:

- Kritiek leren geven op een rustige manier
- Kritiek leren ontvangen op een rustige manier

Activiteiten:

Het huiswerk wordt besproken. De leerdoelen/ verlangens worden hardop gezegd, zodat de kinderen hun verlangens nog meer eigen maken. De drie gekleurde petjes met bijbehorende aanpakken worden ingezet tijdens situaties die de kinderen hebben meegemaakt en die als lastig werden getypeerd. De situaties worden uitgespeeld met de verschillende aanpakken en de andere kinderen vertellen wat er goed gaat, wat er anders kan en geven elkaar eventueel tips/ feedback. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om in te zien dat je je grenzen mag aangeven en welke aanpak je daarbij hanteert. Zij kunnen dit leren van Stijn door te kijken hoe hij het aanpakt. Tevens is het belangrijk dat zij kritiek/ feedback leren geven. Voor Stijn is het belangrijk om te leren dat de aanpak 'aanpakken' de aanpak is die het beste resultaat geeft. Tevens is het belangrijk dat hij kritiek/ feedback leert ontvangen en dat verwerkt in een volgende situatie. Deze oefening wordt geëvalueerd met de axenroos.

Er wordt afgesloten met een fysieke samenwerkingsopdracht. De kinderen moeten elkaar vasthouden maar er mag maar één hand en één voet van totaal drie kinderen de grond raken. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om ideeën aan te dragen hoe ze kan worden aangepakt. Voor Stijn is het belangrijk om ruimte te geven aan Anna en Suzanne en te volgen. Het huiswerk wordt in het schriftje geschreven. (zie bijlage 23)

Les 9 Thema: Wij leren met en van elkaar!

Lesdoel:

- Stimuleren tot oplossingsgericht denken/ handelen
- Positieve aanpak bedenken bij probleemsituaties
- Aanvullen van aanpakken bij andere kinderen

Het huiswerk wordt besproken. De leerdoelen/ verlangens worden hardop gezegd, zodat de kinderen hun verlangens nog meer eigen maken. Dit is de laatste les. Het 'Kikker be cool' spel wordt gespeeld: 'in de put, uit de put.' Het is een bordspel.

Je pakt iedere keer een kaartje waarop een probleem staat. Het kind vertelt hoe hij het zou oplossen/ aanpakken. De andere kinderen vullen zo nodig aan of geven tips. Op de achterkant van het kaartje staat een aanpak, mocht het kind geen aanpak weten. Bij het bedenken van een eigen aanpak mag het kaartje uit de put worden gehaald. Wie het eerst alle kaartjes uit de put heeft gehaald, heeft gewonnen. Voor Anna, Suzanne en Stijn is het belangrijk om een positieve aanpak te bedenken. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om het aanvullen van aanpakken te delen. Voor Stijn is het belangrijk om de aanvulling positief te ontvangen.

Op het eind mag ieder kind twee kaartjes voor de ander pakken die op diegene van toepassing is, zodat dat kind nogmaals de positieve aanpak kan lezen. Het is voor Anna, Suzanne en Stijn belangrijk om zich te verplaatsen in de ander. De les wordt afgesloten door ieder kind de gelegenheid te geven om te vertellen wat hij van de lessen vond, wat hij heeft geleerd. (zie bijlage 24)

Hoofdstuk 4 Uitvoering en resultaten

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk reflecteer ik op alle lessen aan de hand van het reflectiemodel van Korthagen. Het reflectiemodel bestaat uit drie fasen en is hieronder te lezen. Verder geef ik de kind- en oudergesprekken weer. De uitslagen van de SCOL en de interactiewielen komen aan het einde van dit hoofdstuk aan de orde.

Reflectiemodel Korthagen

1. Terugblik:	<i>Welke ontdekkingen deed je? Wat heb je ervaren?</i>
2. Denken:	<i>Wat heb je geleerd? (begeleidingsproces, jezelf, competenties)</i>
3. Beslissing:	<i>Wat betekent dit voor je toekomstig handelen, volgende les?</i>

4.2 Reflectie op de lessen 1 tot 5

Les 1

Terugblik:

Anna vond het moeilijk om een dier te kiezen dat paste bij haar gedrag. Ze koos uiteindelijk voor de kameel. De kameel volgt anderen en doet wat anderen willen. Ze gaf aan dat ze dit vaak deed, maar dat ze dit altijd even leuk vindt om te doen. Het valt mij op dat Anna nog erg gesloten is en weinig zegt. Ze denkt goed na over de vragen die ik stel en komt serieus over.

Suzanne heeft heel lang de tijd genomen om het dier te kiezen dat paste bij haar gedrag en twijfelde tussen de kameel en de schildpad. Zij koos uiteindelijk voor allebei de dieren. De kameel is volgend en de schildpad trekt zich terug.

Het valt mij op dat Suzanne voorzichtig is, maar wel open staat om te leren. Ze denkt goed na en vindt het moeilijk om te kiezen en om als eerste het antwoord te geven.

Stijn had snel zijn keuze gemaakt en koos de steenbok. De steenbok is opstandig en geeft weerstand. Het valt mij op dat Stijn snel beslissingen neemt en niet bang is om het eerste antwoord te geven of als eerste een oefening te doen. Hij laat nog weinig ruimte over voor Anna en Suzanne.

Denken:

De les verliep rustig, ik heb alle oefeningen kunnen uitvoeren. Het viel mij op dat ze het lastig vonden om te kiezen tussen de dieren van de axenroos, omdat ze dachten dat er goede en foute dieren tussen zaten. Dit had ik van tevoren duidelijker mogen aangeven. Deze eerste les was ik nog heel erg aan het zoeken, ik heb veel op mijn blaadje gekeken en heb het idee dat ik daardoor een aantal leermomenten heb gemist.

Beslissing:

Ik zie een aantal mooie momenten die ik terug had kunnen koppelen naar hun individuele leerdoelen. Dit was tijdens de oefening waarbij Anna en Suzanne een krachtige houding moesten aannemen. Hier had ik kunnen terugkoppelen naar het voor jezelf opkomen/ je mening geven.

Voor Stijn was dit moment tijdens de oefening waarbij hij en Suzanne Anna moesten optillen. Hier deed hij een stapje terug en gaf Anna de ruimte. Hier had ik kunnen terugkoppelen naar luisteren naar anderen en volgen. Hier moet ik de volgende keer alerter op zijn. En ik merk dat er behoefte is aan een format voor het opschrijven van het huiswerk en de evaluatie van het huiswerk. (zie bijlage 15)

Huiswerk:

Anna: ik ga tegen mijn vriendin zeggen dat ik iets anders wil dan zij wil.

Suzanne: als Arjan mijn hulp vraagt tijdens rekenen ga ik tegen hem zeggen dat ik bezig ben en dat hij hulp aan iemand anders moet vragen.

Stijn: ik ga tegen mijn groepje zeggen dat ze stil moeten zijn als we aan het rekenen zijn.

Les 2

Terugblik:

Het huiswerk was Anna niet gelukt. Ze had wel een kans gehad, maar ze durfde het niet om nee te zeggen.

Anna vond het moeilijk om te fantaseren waar ze goed in wil zijn en waar ze nu goed in is. Ze wilde nog beter worden in nee zeggen. Ze had veel tijd nodig om na te denken en was heel kritisch ten opzichte van zichzelf. Tijdens de oefening met stop roepen vond ze het moeilijk om het moment uit te kiezen wanneer ze dat zou doen. Bij de derde keer ging dit haar wel wat makkelijker af. Complimenten geven lukt haar wel, maar ze toont weinig emotie in haar gezicht.

Suzanne had haar huiswerk uitgevoerd. Ze had nee gezegd en was verder gegaan met haar werk en het gaf haar een goed gevoel. Arjan had hulp aan een ander gevraagd en zo kan Suzanne doorwerken.

Suzanne had veel moeite met fantaseren, zij wilde nog beter worden in volleyballen. Ze had lang bedenktijd nodig. Het viel op dat ze op een oprechte manier complimenten weet te geven waar ze goed over nadacht. Ze vindt het wel moeilijk om dit duidelijk en hard te zeggen. Tijdens het territoriumspel kwam dit ook naar voren. Ze wilde een aantal keer stop zeggen, maar deed het niet. En toen ze stop zei, zei ze het zachtjes waardoor het niet werd gehoord. Deze oefening hebben we een aantal keren herhaald, totdat ze het duidelijk en hard genoeg deed.

Stijn heeft zijn huiswerk uitgevoerd en voelde zich sterker dan ooit, zei hij.

Stijn kon goed fantaseren waar hij goed in wilde zijn. Hij wilde nog beter worden in voetballen. Hij was de eerste van de drie die zijn antwoord gaf. Complimenten geven ging hem goed af. Tijdens het territoriumspel kwam heel duidelijk naar voren dat hij goed zijn grenzen kan aangeven. Hij wist wanneer hij stop wilde zeggen en zei het duidelijk en overtuigend.

Denken:

Tijdens deze les ben ik tot inzicht gekomen dat Anna en Suzanne meer oefening nodig hadden tijdens het territoriumspel dan Stijn. Daarom heb ik gekozen om Stijn een voorbeeld te laten zijn.

Ik begin me iets bewuster te worden van de leerdoelen van de kinderen, maar dit mag nog meer worden. De gedragingen bij de dieren van de axenroos zijn iets te verwarrend voor de kinderen. Ze lijken net iets te veel op elkaar, waardoor het moeilijk kiezen is.

Beslissing:

Ik wil de gedragingen van de dieren aanpassen, zodat het duidelijker voor de kinderen wordt. Het format van het huiswerk werkt goed, het is duidelijker voor de kinderen. De individuele leerdoelen ga ik opschrijven zodat ik dit als spiekbriefje bij me kan houden tijdens de les. Zo wordt het terugkoppelen makkelijker.

Huiswerk:

Anna: Ik zeg tegen Max dat hij moet stoppen als hij weer met zijn pen over zijn tafel rolt, want dat vind ik storend. Ik geef iemand een compliment over zijn karakter en daar kijk ik vriendelijk bij.

Suzanne: Als Yolanda en Michelle mij volgen, zeg ik dat ze daarmee moeten stoppen, omdat ik dat niet leuk vind. Ik geef iemand een compliment over zijn karakter en dat zeg ik met een duidelijke en harde stem.

Stijn: Ik ga tegen twee jongens uit groep 8 zeggen dat ze moeten stoppen om mijn naam te roepen als ik het schoolplein op loop. Ik geef iemand een compliment over zijn karakter en daar kijk ik vriendelijk bij.

Les 3

Terugblik:

Anna heeft haar huiswerk gedaan. Ze heeft tegen Max gezegd dat hij moest stoppen met zijn pen rollen en dat deed hij. Daar was ze door verrast. Later deed hij het nog een keer en toen durfde ze er niets meer van te zeggen. Ze heeft haar moeder een compliment gegeven en haar moeder bedankte haar en vond dat ze er vriendelijk bij keek.

Anna heeft de les later alleen ingehaald, omdat zij ziek was. Zij kon goed en doordacht antwoord geven op de situaties. Tijdens de nee-schreeuw hield ze zich in. Later ging ze harder schreeuwen en gebruikte daar haar houding bij.

Het huiswerk van Suzanne is deels gedaan. Yolanda en Michelle hadden haar deze week niet gevolgd, dus kon ze haar huiswerk niet doen. Ze had haar zus een compliment gegeven en dat had haar zus goed gehoord. Ze had het met duidelijke en harde stem gedaan. Ze had zelfs een compliment teruggekregen en dit vond ze leuk, want ze kreeg zelden een compliment van haar zus.

Het viel me op dat Suzanne heel goed gevoelens kon uitbeelden en kon vertellen wat ze in een bepaalde situatie zou doen en hoe ze zich zou voelen. Ze had wel bedenktijd nodig, maar ze kwam sneller tot het antwoord dan tijdens de vorige lessen. Tijdens de nee-schreeuw viel op dat ze zeer weinig volume heeft in haar stem. Daardoor kwam het niet geheel krachtig over. Ze vond het moeilijk om vanuit haar buik te schreeuwen.

Stijn heeft zijn huiswerk gedaan. Hij heeft tegen twee jongens van groep 8 gezegd dat ze moesten stoppen met zijn naam roepen. De jongens keken eerst verbaasd, begonnen daarna zachtjes te lachen en hielden ermee op. Dit was een overwinning voor hem. Hij had zijn moeder het compliment gegeven dat ze lief voor hem was en daar had hij vriendelijk bij gekeken. Hij vond het leuk dat zijn moeder zo enthousiast reageerde. Het viel mij op dat Stijn het wat moeilijk vond om zijn gevoel uit te beelden. Het kwam soms niet helemaal duidelijk over. Hij kon wel vertellen wat hij zou doen in situaties en hoe hij zich zou voelen. Wat opviel was dat hij bij bepaalde situaties aangaf rekening te houden met de gevoelens van een ander. Dit is wel een vooruitgang.

Denken:

Ik heb geleerd dat Anna en Suzanne veel stimulans nodig hebben om over de figuurlijke drempel heen te stappen. Stijn kan een goede stimulans zijn en ik kan dat ook voor ze zijn. Ik heb geleerd dat ik Anna meer moet stimuleren om meer vasthoudend te worden en dat Suzanne zich moet richten op haar sterke houding. Ik heb geleerd dat Stijn zich mag richten op zijn gevoelens.

Beslissing:

Ik ga Stijn vaker inzetten als stimulans/ voorbeeld voor Anna en Suzanne. Stijn is degene die de lessen dynamisch maakt/ kan maken. Hij is degene die de eerste stap zet en die zich vol overtuiging stort op een oefening. Suzanne heeft een stem met weinig volume, zij kan dit compenseren met een sterke houding. Hier wil ik haar van bewust maken door dit meer te laten oefenen. Ik ga Anna meer stimuleren om meer vasthoudend te worden, zodat ze de volgende keer meerdere keren tegen Max durft te zeggen dat hij ermee moet stoppen.

Anna heeft de les alleen gevolgd. Zij miste de interactie en feedback met de anderen. De volgende keer bij afwezigheid laat ik het kind de les niet meer inhalen. Wellicht zou ik de volgende les nog een klein stukje herhalen van de gemiste les.

Huiswerk:

Anna: Ik ga nee zeggen tegen een vriendin als ik geen zin heb om te spelen. Als ik dat doe ga ik met mijn benen stevig op de grond staan en praat ik duidelijk.

Suzanne: Ik ga mijn mening geven bij het samenwerken in de klas. Ik ga nee zeggen als iemand vraagt of ik kan helpen met taal.

Stijn: Ik ga op het schoolplein tegen jongens uit groep 8 zeggen dat ze zich niet moeten bemoeien met ons knikkerspel.

Les 4

Terugblik:

Anna heeft haar huiswerk gedaan. Ze heeft nee gezegd tegen een vriendin, maar toen haar vriendin bleef doorvragen, gaf ze toch toe en zijn ze gaan spelen. Ze gaf zelf aan dat ze was vergeten om haar benen stevig op de grond te zetten en een krachtige houding te maken. Het viel op dat ze het soms moeilijk vond om tijdens de les haar emotie te kiezen. Ze twijfelde soms tussen twee emoties.

Suzanne heeft haar mening gegeven bij het samenwerken in de klas. De kinderen luisterden naar haar en dit verraste haar. Ze heeft nee tegen een ander kind gezegd toen hij vroeg of ze kon helpen. Dit gaf haar een goed gevoel. Suzanne vond het erg

moeilijk om voor de emotie te kiezen die zij zou voelen. Ze kon zich veel situaties moeilijk voorstellen en had daardoor moeite met kiezen.

Stijn heeft gezegd dat ze zich niet mochten bemoeien met zijn knikkerspel. Eén van de drie jongens luisterde naar hem en liep weg. De andere twee bleven staan. Hij was blij dat één jongen naar hem luisterde en vond het vervelend dat de andere twee bleven staan. Stijn kon heel goed zijn emotie kiezen bij de situatie. Dit verbaasde mij, want hij vindt het moeilijk om zijn emotie zelf te benoemen, maar kan dit blijkbaar beter als er vier emoties zijn waar hij uit kan kiezen.

Vervolgens kwamen er vragen over het samenwerken en over leiden en volgen. Vandaar dat ik heb gekozen om een oefening toe te voegen. Blindengeleidertje: deze oefening zou eigenlijk in les 6 aan bod komen, maar heb ik naar voren gehaald. Het leiden ging Anna en Stijn prima af. Anna had er duidelijk plezier in en gaf dit ook aan. Suzanne vond het niet prettig en was niet duidelijk genoeg tijdens het leiden, waardoor Stijn tegen de bank botste. Tijdens de schreeuwoefening zag je Suzanne steeds meer expressie gebruiken en stemgeluid krijgen. Anna werd hierdoor gestimuleerd en ging hierin mee. Stijn had geen stimulans nodig. Hij wachtte zelfs niet op mijn teken om te beginnen, hij startte uit zichzelf. Het volgen vond hij moeilijker, hij aarzelde soms.

Denken:

Suzanne had tijdens de schreeuwoefening door hoe ze haar houding en stemgeluid kon gebruiken om overtuigend over te komen, waardoor anderen een stapje achteruit deden. Dit was een mooi leermoment wat ik tijdens andere lessen positief kan inzetten. Ik merk dat ik tijdens deze les de lesinhoud meer durf los te laten. Ik merkte dat er een andere behoefte vanuit de kinderen kwam en speelde daar op in door de oefeningen aan te passen

Beslissing:

Houding en expressie zijn zo belangrijk om overtuigend over te komen op anderen, maar ook om overtuigd van jezelf te zijn. Dit gegeven moet ik blijven herhalen en laten ervaren door de kinderen. Dit kan in de volgende les tijdens het oefenen van gesprekken voeren.

Huiswerk

Anna: Tijdens samenwerken ga ik de leiding nemen door meer te praten en mijn mening te geven.

Suzanne: Tijdens samenwerken ga ik de leiding nemen door meer te praten en mijn mening te geven.

Stijn: Tijdens samenwerken ga ik volgen door meer te luisteren naar andere kinderen.

Les 5

Terugblik:

Anna heeft haar huiswerk gedaan en vond het erg moeilijk. Ze was zenuwachtig, maar het is wel gelukt. Anna kon goed gesprekken voeren, zowel de rol van de interviewer als de geïnterviewde ging haar goed af. Tijdens de samenwerkingsopdracht kon zij prima de leiding nemen.

Suzanne heeft haar huiswerk gedaan en heeft meer gepraat tijdens het samenwerken en haar mening gegeven. Ze voelde zich goed toen ze dat deed en was niet zenuwachtig. Suzanne vond de gesprekken voeren erg moeilijk. Het viel mij op dat zij erg gesloten was tijdens het interview over haar sport. Ze werd rood en gaf korte antwoorden. De rol van interviewer ligt haar meer, maar zij loopt snel vast met nieuwe vragen bedenken. Bij de samenwerkingsopdracht gaf Suzanne weinig aanwijzingen en riep alleen de namen. Zij heeft de meeste moeite om de leiding te nemen. Het was tijdens het spel duidelijk dat ze zelden de leidende rol op zich neemt. Ze wist niet goed hoe ze dat moest aanpakken.

Stijn heeft zijn huiswerk gedaan en heeft meer geluisterd naar andere kinderen. Hij vond het wel moeilijk, maar hij voelde zich wel rustiger. Het gesprekken voeren ging Stijn goed af. Hij luisterde goed naar de ander en stelde goede vragen. Tijdens het samenwerken met de fysieke oefening kwam Stijn duidelijk naar voren als leider. Dit kostte geen enkele moeite. Het volgen lukte ook, hoewel hij twee keer de neiging had om de leiding over te nemen, maar hij wist zichzelf te corrigeren.

Denken:

Ik heb geleerd dat ik Suzanne heel goed en concreet moet begeleiden tijdens de leidende rol nemen. Dit kwam naar voren tijdens de samenwerkingsopdracht. De axenroos krijgt meer betekenis voor de kinderen en is nu duidelijk. De terugkoppeling naar de leerdoelen/ verlangens kan ik vlotter inzetten en de kinderen zetten dit zelf ook in. Het evalueren is nu stukken effectiever.

Beslissing:

De leidende rol mag vaker worden geoefend in verschillende situaties. Mijn begeleiding zal bestaan uit de aanpak voorbespreken en evalueren. Vooral Suzanne en Anna mogen deze rol sterker ervaren. Stijn mag verder gaan met luisteren naar anderen en volgen. Dit kan hij wel, het kost hem alleen meer moeite dan leiden. Hij ziet wel in dat andere kinderen ruimte nodig hebben.

Huiswerk

Anna: Ik ga mijn mening geven tijdens een gesprek, waarin iemand anders vragen aan mij stelt.

Suzanne: Ik ga mijn mening geven tijdens een gesprek, waarin iemand anders vragen aan mij stelt.

Stijn: Ik ga tijdens een gesprek meer volgen en minder praten.

4.3 Tussentijdse telefonische gesprekken met ouders

Ik heb tussentijds telefonisch contact gehad met de ouders van Anna, Suzanne en Stijn om te vragen of er thuis vorderingen zichtbaar zijn.

Anna:

Anna vertelt thuis alles wat ze heeft gedaan tijdens de les. Haar huiswerk vindt ze vaak moeilijk om uit te voeren en ze wordt er zenuwachtig van. Anna vindt het nog steeds moeilijk om weerstand te bieden tegen vriendinnen. Wat vriendinnen willen gaat boven haar wil. Ze blijft het moeilijk vinden om nee te zeggen. Hier ga ik rekening mee houden bij het vervolg van de lessen.

Suzanne:

Suzanne vertelt thuis weinig. Haar schriftje neemt ze vaker niet mee naar huis, dan wel. Dit vindt moeder jammer, want ze kan er thuis niet op inspringen en weet niet waar Suzanne mee bezig is of wat haar huiswerk is. Suzanne geeft wel aan dat ze nu weet dat ze nee mag zeggen. In de thuissituatie merkt moeder weinig, maar het probleem lag ook meer op school, geeft moeder toe. Ik ga Suzanne meer stimuleren om het schriftje mee naar huis te nemen.

Stijn:

Stijn vertelt thuis niet zo veel over de lessen. Hij vindt het leuk en vindt vooral het huiswerk leuk om te doen. Volgens moeder daagt het hem uit. Moeder merkt thuis weinig van de lessen. Zowel moeder als Stijn zijn tevreden, beweert moeder.

4.4 Reflectie lessen 6 tot 9**Les 6**

Stijn was helaas ziek.

Terugblik:

Anna heeft haar huiswerk gedaan en heeft haar mening gegeven in de klas tijdens een mondelinge taalopdracht. Ze vond het spannend en eerst reageerde Siem er vervelend op, want hij was het niet met haar eens. Toen ze aangaf dat het haar mening was, hield hij op.

Suzanne heeft haar huiswerk gedaan en heeft haar mening gegeven in de klas tijdens een mondelinge taalopdracht. Ze vond het spannend, maar de kinderen luisterden naar haar. Dit voelde erg goed.

Zowel Anna als Suzanne koos voor verschillende petten/ aanpakken en waren bereid om deze uit te spelen. De boze aanpak vond Anna vooral leuk om te doen en zette zij goed neer. Suzanne vond het moeilijk om de boze aanpak uit te voeren. Haar houding en expressie gaven weinig weer van boosheid. Dit viel Anna op en zij kon haar aanwijzingen geven waardoor het meer overtuigend overkwam. Anna gaf aan

dat zij toch de aanpak van het blauwe petje (terugtrekken) het prettigste vond. Suzanne vond het gele petje (aanpakken) het prettigste, maar wel het moeilijkste. De fysieke oefening blindengeleidertje zijn we niet meer aan toegekomen. Het uitspelen van de situaties kostte meer tijd en vond ik nuttig om wat langer op door te gaan, zodat verschillende aanpakken vergeleken konden worden.

Anna en Suzanne staan open om te leren en te ervaren. Anna verkiest de steenbok boven de uil. Zij vervalt toch vaak terug in de kameel, haar vertrouwde positie. Zij geeft als reden aan dat zij het vervelend vindt als mensen boos op haar zijn/ worden. In de positie van kameel loop je het minst risico. Suzanne verkiest de uil boven de steenbok en de kameel. Zij ervaart de uil als het prettigste, duidelijk en sterk. Zij geeft aan sneller de aanpak van de uil te kiezen.

Denken:

Ik heb geleerd dat het moeilijk is en blijft om de kinderen ander gedrag/ aanpak aan te leren. Ze hebben de neiging om terug te vallen in de oude gewoonte. Als begeleider moet ik ze ervan blijven overtuigen en laten inzien dat een andere aanpak effectiever is en vooral hoe je deze aanpak hanteert in de praktijk.

Beslissing:

Ik merk dat de aanpak van de uil nog sterker en positiever neergezet mag worden. Het is belangrijk dat Anna en Suzanne ervaren wat de voordelen hier van zijn. Het oefenen van een sterke houding en duidelijk vertellen is nog niet overtuigend genoeg geweest. Tijdens de volgende les en het volgende huiswerk wil ik hier meer nadruk op leggen. Bij het huiswerk mag de nadruk liggen op de reactie van andere kinderen tijdens de aanpak van de uil. Zij mogen ervaren dat andere kinderen niet boos worden, maar zullen luisteren en respecteren.

Huiswerk:

Anna: Ik ga in de klas tijdens samenwerken duidelijk praten, een sterke houding aannemen en mijn mening geven.

Suzanne: Ik ga in de klas tijdens samenwerken duidelijk praten, een sterke houding aannemen en mijn mening geven.

Les 7

Terugblik

Anna heeft haar huiswerk gedaan door tijdens de rekenopdrachten aan te geven dat er te weinig blokjes waren en gezorgd voor meer blokjes. Dit deed zij door duidelijk te praten, een sterke houding en haar mening geven over de hoeveelheid blokjes. Het gaf haar een fijn en sterk gevoel.

Suzanne heeft haar huiswerk gedaan door tijdens de rekenopdrachten aan te geven dat het bouwwerk niet goed was gemaakt en dat het anders moest. Dit deed zij door duidelijk te praten, een sterke houding en haar mening geven over de hoeveelheid blokjes. Het gaf haar een fijn en sterk gevoel.

Stijn had zijn huiswerk van twee lessen geleden gedaan. Het was hem gelukt om meer te volgen door minder te praten en meer te luisteren.

Deze les heb ik uitgevoerd in de klas in plaats van het gymlokaal. Deze les heb ik specifiek ingezet op de drie rollen van de vorige les; uil, kameel en steenbok. Het viel me op dat Anna zich meer open opstelt en meer deelt met de anderen. Zij ziet in dat de rol van de uil het beste werkt voor jezelf. Zij geeft aan dat ze dit moeilijk blijft vinden. Ik merk aan haar dat ze zich een stuk veiliger voelt in de klas en een stuk actiever is. Suzanne blijft terughoudend en tijdens deze les volgde ze Anna meerdere malen. Ze oefent alles mee tijdens de les en ze kan goed aangeven welke rol ze aanneemt en welk gedrag daar bij past. Stijn gaf de anderen ruimte tijdens deze les en gaf ook advies aan Anna hoe iets op te lossen op het schoolplein. Hij was wederom een goede stimulans voor de anderen.

Denken

Wat ik vergeten ben is terug te koppelen naar het eigen leerdoel. Ik ben vaak zo bezig met het spel dat ik vergeet terug te koppelen.

Beslissing

De volgende les ga ik weer terugkoppelen naar het eigen leerdoel, om de kinderen bewust te laten blijven wat ze willen leren

Huiswerk

Anna: Ik ga vragen aan een groepje kinderen of ik mee mag spelen als er een groepje op het schoolplein staat. Als ze nee zeggen, blijf ik doorvragen.

Suzanne: Ik ga vragen aan een groepje kinderen of ik mee mag spelen in de kleine of grote pauze. Als ze nee zeggen, blijf ik doorvragen.

Stijn: Ik ga aan de jongens van groep 7 vragen of ik mee mag knikkeren op het schoolplein na schooltijd. Als ze nee zeggen, blijf ik doorvragen.

Les 8

Terugblik

Anna heeft haar huiswerk deels gedaan. Ze heeft geoefend met doorvragen, maar niet bij een groepje kinderen, maar bij één kind. Ze heeft geprobeerd om dat kind te overtuigen om mee te gaan spelen met een ander groepje. Dit was bijna gelukt, maar op het laatste moment haakte het andere kind toch af.

Suzanne heeft gevraagd aan Michelle en Fien of ze mee mocht spelen. Dit heeft ze nog nooit aan deze kinderen gevraagd. Dit mocht en ze heeft fijn gespeeld. Doorvragen was niet nodig.

Stijn heeft aan de jongens van groep 7 gevraagd of hij mee mocht knikkeren. Dit mocht, maar dan moest hij zich wel aan hun regels houden. Hij vond het leuk om mee te doen, maar vond de regels minder leuk. De volgende keer wil hij niet meer mee doen.

Wat vooral opviel tijdens deze les was het samenwerken tijdens de laatste oefening. Er werd eerst een aantal ideeën geopperd door Anna en Suzanne. Stijn luisterde aandachtig en gaf zijn mening. Anna nam duidelijk het initiatief en nam de leiding. Zij kwam met de meeste ideeën en vertelde de anderen hoe ze moesten staan of zitten. Ik zag haar groeien tijdens de oefening. Zij nam eindelijk een rol aan die zij graag aan wil nemen. Dit deed zij op een rustige manier. Suzanne volgde veelal maar gaf ook haar mening tussendoor als ze dacht dat iets niet ging werken. Stijn was tijdens deze oefening volgend, maar gaf duidelijk aan wanneer hij iets niet zag zitten.

Wat ik in het algemeen merkte was dat de kinderen zich veilig voelden binnen het groepje en daardoor meer durfden en meer van zichzelf lieten zien.

Denken

Deze les heb ik meer de balans gevonden tussen sturen en achterover leunen (leading from one step behind). Dit zorgde ervoor dat de kinderen meer in actie kwamen en minder afwachtend naar mij toe waren.

Beslissing

De volgende les wil ik deze balans behouden wat betreft sturen en achterover leunen. Eigenlijk is dit leiden en volgen wat ik met de kinderen oefen. Deze aanpak werkt goed en zorgt ervoor dat de kinderen zelf actiever worden.

Huiswerk

Anna: Ik ga tijdens het samenwerken mijn mening geven en op deze manier kritiek geven.

Suzanne: Ik ga tijdens het samenwerken mijn mening geven en op deze manier kritiek geven.

Stijn: Ik ga tijdens het samenwerken mijn mening geven en kritiek rustig ontvangen als kinderen het niet met mij eens zijn.

Les 9

Anna heeft haar huiswerk gedaan en heeft haar mening en kritiek gegeven. Dit heeft zij rustig en duidelijk gedaan. De andere kinderen luisterden naar haar. Anna vond het spannend, maar minder spannend dan de vorige keer.

Suzanne heeft haar huiswerk gedaan en heeft haar mening en kritiek gegeven. Dit heeft zij rustig en duidelijk gedaan. De andere kinderen luisterden naar haar. Dit geeft haar een goed gevoel.

Stijn heeft zijn mening gegeven, maar ook naar andere kinderen geluisterd. Eén ander kind heeft aangegeven dat hij het niet met Stijn eens was en daar reageerde Stijn rustig op om vervolgens met een ander idee te komen.

Terugblik

Het spel stond al klaar. De kinderen waren nieuwsgierig en werden enthousiast toen ze lazen wat ze moesten doen. Ze toonden eigen initiatief door te lezen. We hebben het spel twintig minuten gespeeld. Het viel mij op dat ze de situaties snel konden ombuigen van negatief naar positief. Ze wisten vaak meerdere positieve gedachten te benoemen. Soms was er herkenning van negatieve gedachten en dit werd dan ook uitgesproken. Het viel mij op dat ik eigenlijk niet nodig was, ze hadden weinig sturing nodig. Ik kon 'achterover leunen' en genieten. Tijdens het zoeken naar twee kaartjes die van toepassing waren op de ander, had Suzanne ze het snelst gevonden voor Anna. Anna en Stijn vonden het moeilijk. De kaartjes die ze uiteindelijk vonden klopten bij diegene. Dat werd ook beaamd.

Denken

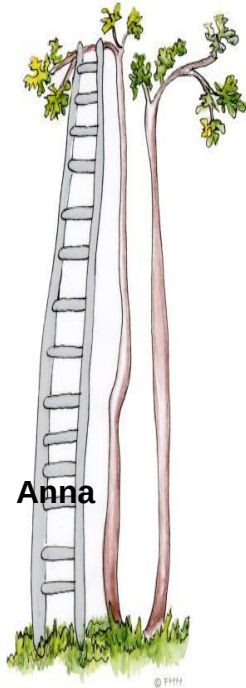
De kinderen voelen zich veilig in het groepje. Veilig genoeg om dingen met elkaar te delen zoals negatieve gedachten die zij zelf ook weleens hebben. Hier werd positief op gereageerd en er werd zelfs een positieve gedachte aangedragen aan elkaar. Dit spel was een bevestiging van de veilige sfeer en van het positief denken.

Beslissing

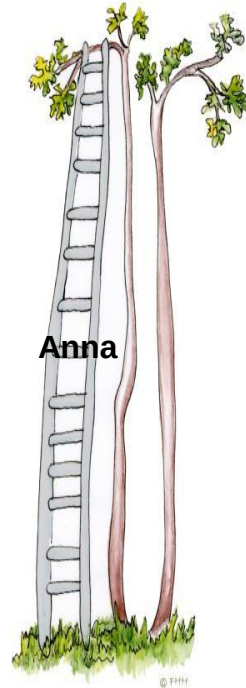
De negen lessen zijn voorbij. De kinderen hebben voldoende handvatten gekregen en geoefend. Volgende week volgen er individuele kindgesprekken en oudergesprekken.

4.5 Oplossingsgerichte eindgesprekken Anna, Suzanne en Stijn

Oplossingsgericht eindgesprek Anna

Schaaltrap 15-2-2011

Schaaltrap 21-4-2011

1. Wat vond je van de lessen?

Ik vond de lessen fijn. Ik kon er iets van leren.

2. Wat heb je geleerd?

Ik heb veel geoefend met mijn mening geven en nee zeggen. Dit heb ik vooral geleerd door de rol van de uil te spelen, hoewel ik dit moeilijk vind.

3. Wat doe je anders in de klas dan voorheen?

Ik geef nu meer mijn mening tijdens samenwerken. Nee zeggen vind ik nog steeds moeilijk en lukt me nog niet zo goed. Ik ben nog steeds bang dat de andere kinderen boos op mij worden.

4. Hoe ver sta je nu op de trap als je denkt aan je mening geven en nee zeggen?

Ik sta nu iets hoger op de trap, omdat ik vaker mijn mening geef in de klas, vooral tijdens samenwerken.

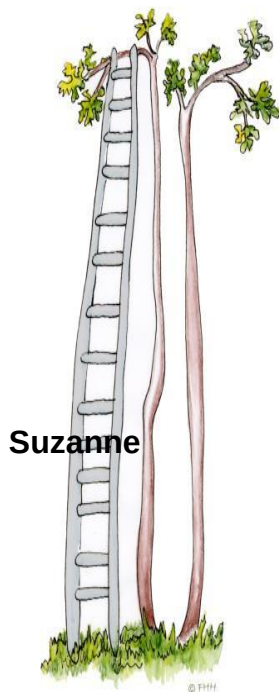
5. Ben je tevreden over het resultaat van je leerdoelen/ verlangens?

Ja, ik ben tevreden. Ik sta nog niet bovenaan, maar ik ben wel vooruit gegaan. Maar ik hoef ook niet perse bovenaan te staan. Ik durf nu mijn mening te geven en dat doe ik ook.

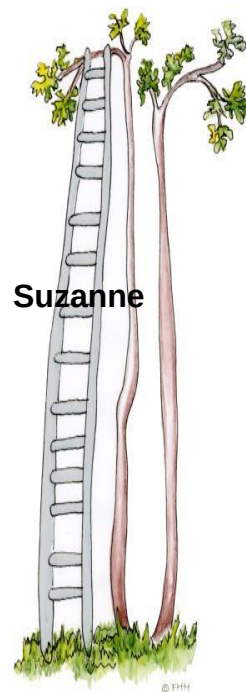
6. Wat zou je kunnen doen om nee te leren zeggen?

Ik zou kunnen beginnen bij kinderen die niet snel boos worden zoals S, R en I. Daar durf ik wel nee tegen te zeggen. En als ik dat een tijdje durf zou ik het misschien tegen L, S en G durven. Die zijn wat sneller boos en daar durf ik nu nog geen nee tegen te zeggen.

Oplossingsgericht eindgesprek Suzanne

Schaaltrap 15-2-2011

Schaaltrap 21-4-2011

1. Wat vond je van de lessen?

Ik vond de lessen meestal wel leuk, maar sommige dingen waren wel moeilijk. Zoals mijn mening geven en de rol van de uil spelen.

2. Wat heb je geleerd?

Mijn mening geven en leiding nemen.

3. Wat doe je anders in de klas dan voorheen?

Ik geef vaker mijn mening in de klas en tijdens het buiten spelen. Ik dacht eerst altijd dat kinderen het stom vonden als ik iets anders zei, maar ik heb ontdekt dat dat niet zo is. Ze luisteren gewoon. Een oplossing vinden tijdens samenwerken bij twee verschillende meningen lukt nu beter. Het komt niet zo vaak voor, maar ik weet nu wel wat ik zou kunnen doen. Bijvoorbeeld een combinatie vinden van de twee meningen.

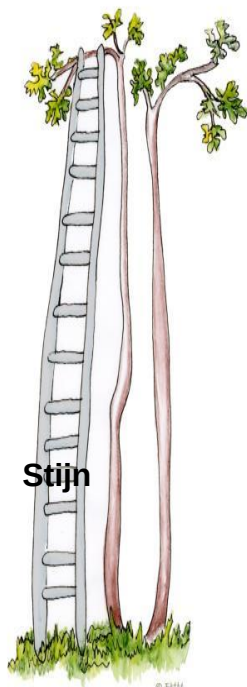
4. Hoe ver sta je nu op de trap als je denkt aan je mening geven, een oplossing bedenken tijdens samenwerken en zeggen dat je iets niet leuk vindt?

Ik ben een stapje hoger op de trap, omdat ik nu vaker mijn mening geef tijdens samenwerken en buiten spelen.

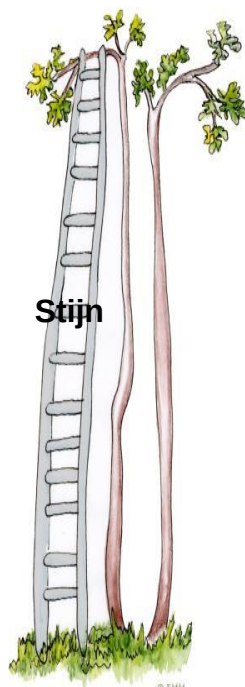
5. Ben je tevreden over het resultaat van je leerdoelen/ verlangens?

Ja, ik voel me beter. Ik doe minder dingen die ik niet leuk vind, daar ben ik blij mee. Ik durf mijn mening te geven en ik vind dat fijn om te doen.

Oplossingsgericht eindgesprek Stijn

Schaaltrap 15-2-2011

Schaaltrap 21-4-2011

Gesprek Stijn

1. Wat vond je van de lessen?

Ik vond het leuk, want we hebben van alles geleerd.

2. Wat heb je geleerd?

Dat ik minder moet kletsen en meer moet luisteren. En soms moet toegeven als een ander iets anders wilt dan ik. Iets duidelijk uitleggen heb ik nog niet zo vaak geoefend, want het is niet zo vaak voorgekomen in de klas.

3. Wat doe je anders in de klas dan voorheen?

Tijdens samenwerken praat ik minder. Ik luister meer naar ideeën van andere kinderen. En zij hebben vaak ook leuke ideeën. Bart zei dat hij het leuker vindt om met mij samen te werken.

4. Hoe ver sta je nu op de trap als je denkt aan minder praten tijdens samenwerken en duidelijker vertellen?

Ik sta hoger op de trap, want ik luister beter en vaker naar andere kinderen.

5. Ben je tevreden over het resultaat van je leerdoelen/ verlangens?

Ja, ik ben tevreden. Ik luister nu vaker naar andere kinderen en ik vond het leuk dat Bart dat tegen mij zei.

4.6 Oplossingsgerichte eindgesprekken ouders

Gesprek ouder Anna

1. Welke (kleine) vooruitgang ziet u bij Anna?

Ze geeft vaker haar mening naar vriendinnen toe en is daar ook wat meer vasthoudend in geworden. Ze kan nu ook kattig terugdoen tegen kinderen die dat ook tegen haar doen. Voorheen klapte ze dicht en kwam de boosheid er thuis uit. Moeder heeft het idee dat Anna beter kan loslaten wat een ander van haar denkt.

2. Wanneer komt dit gedrag tot uiting?

Als ze met een vriendin thuis of buiten speelt.

3. Bent u tevreden over de vooruitgang als u kijkt naar uw verwachtingen/ verlangens van ons vorige gesprek?

Moeder is tevreden. Anna geeft vaker haar mening en geeft haar grenzen aan. Anna voelt zich hier prettiger bij, volgens moeder. Moeder vindt het ook fijn dat Anna zich minder laat ondersneeuwen en voor zichzelf opkomt tegen kinderen die

onaardig doen. Nee zeggen tegen vriendinnen is nog lastig, maar ziet moeder als een volgende stap om te leren.

Gesprek ouder Suzanne

1. Welke (kleine) vooruitgang ziet u bij Suzanne?

Thuis is Suzanne meer vasthoudend. Suzanne is tot de ontdekking gekomen dat andere kinderen haar niet stom vinden als ze haar mening geeft. Dit is iets waaraan moeder merkt dat het haar verlichting geeft en haar sterkt tijdens het mening geven. Ze geeft nu vaker haar mening als ze met vriendinnen speelt.

2. Wanneer komt dit gedrag tot uiting?

Dit zien we thuis terug tijdens gesprekken en tijdens het spelen met vriendinnen.

3. Bent u tevreden over de vooruitgang als u kijkt naar uw verwachtingen/ verlangens van ons vorige gesprek?

Moeder is heel tevreden. Moeder geeft aan dat het klein lijkt wat Suzanne heeft geleerd, maar dat het voor Suzanne een wereld van verschil maakt. Ze vindt het fijn dat Suzanne er nu zelf achter is gekomen dat je je mening kunt en mag geven zonder dat anderen je stom vinden. Moeder vindt het fijn dat Suzanne meer vasthoudend is geworden.

Gesprek ouder Stijn:

1. Welke (kleine) vooruitgang ziet u bij Stijn?

Moeder merkt zelf weinig vooruitgang. Ze geeft wel aan dat Stijn beweert dat hij vaker luistert naar andere kinderen en dat hij dit fijn vindt. Moeder geeft aan dat de verbetering bij Stijn op school tot uiting komt en niet in de thuissituatie. Ze geeft tevens aan dat Stijn al een aantal weken niet fit is en thuis weinig energie over heeft na een dag school. In haar mening zou dit een verklaring kunnen zijn

dat zij nog weinig verandering in gedrag ziet, omdat hij thuis vaak moe is en op de bank uitrust.

2. Wanneer komt dit gedrag tot uiting?

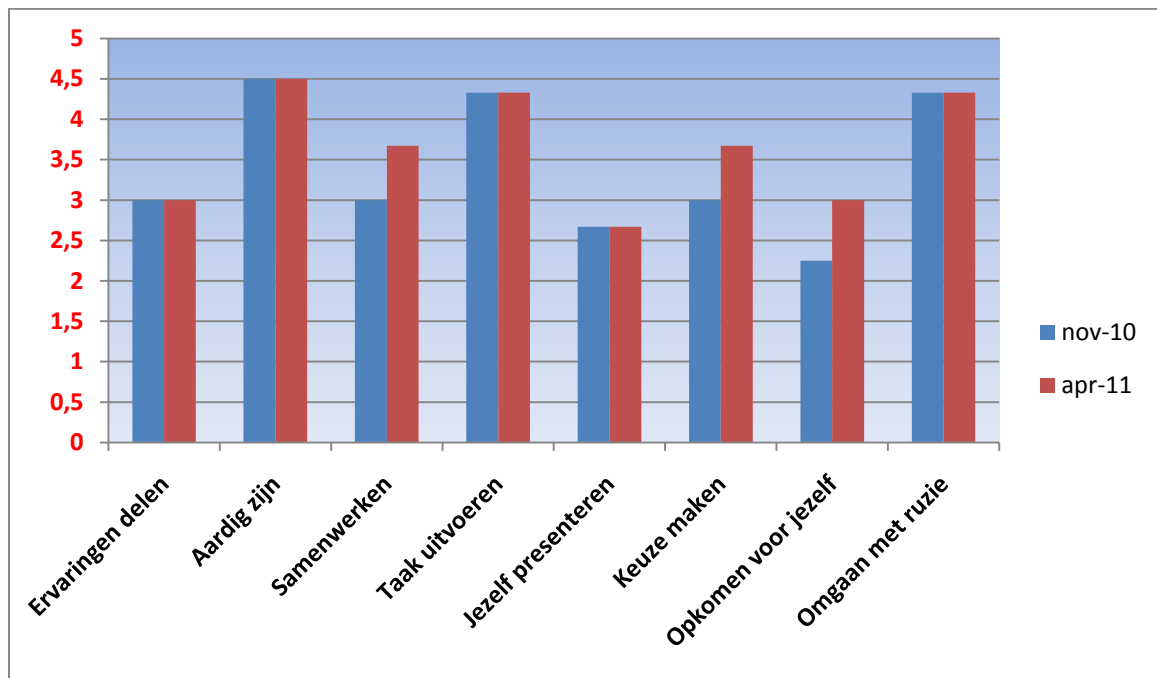
Op school tijdens samenwerken en buiten spelen.

3. Bent u tevreden over de vooruitgang als u kijkt naar uw verwachtingen/verlangens van ons vorige gesprek?

Moeder vindt het fijn dat Stijn nu meer rekening houdt met andere kinderen door naar andere kinderen te luisteren en ze meer ruimte te geven. Thuis kan Stijn nog steeds heftige discussies voeren, maar moeder geeft aan dat ze tevreden is met de vooruitgang op school.

4.7 Resultaten Sociale Competentie Observatie Lijst

Anna:

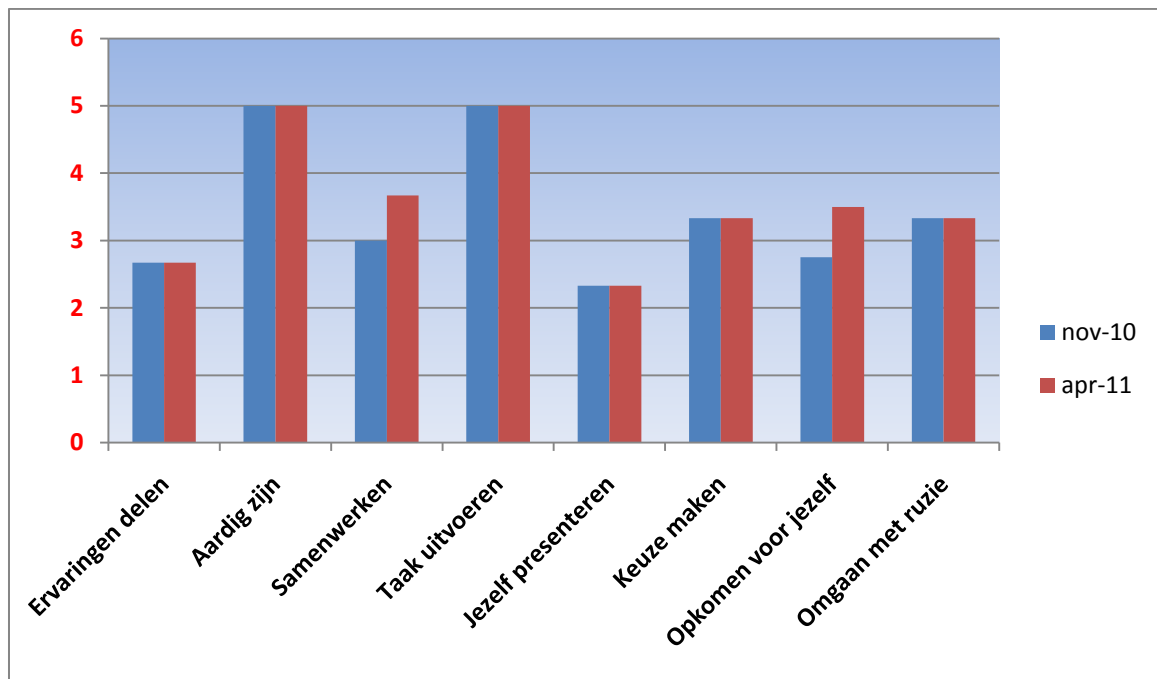

Figuur 9 Resultaten SCOL Anna

Anna scoorde een C in november 2010 en scoort nu een C op de SCOL. Zij scoorde laag op de deelgebieden: samenwerken/ spelen, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf. Zij scoort nu hoger op de deelgebieden: samenwerken/ spelen en opkomen voor jezelf. Op het deelgebied jezelf presenteren is zij gelijk gebleven.

Zij scoort tevens hoger op het deelgebied: keuze maken. (zie bijlage 1 en 26)

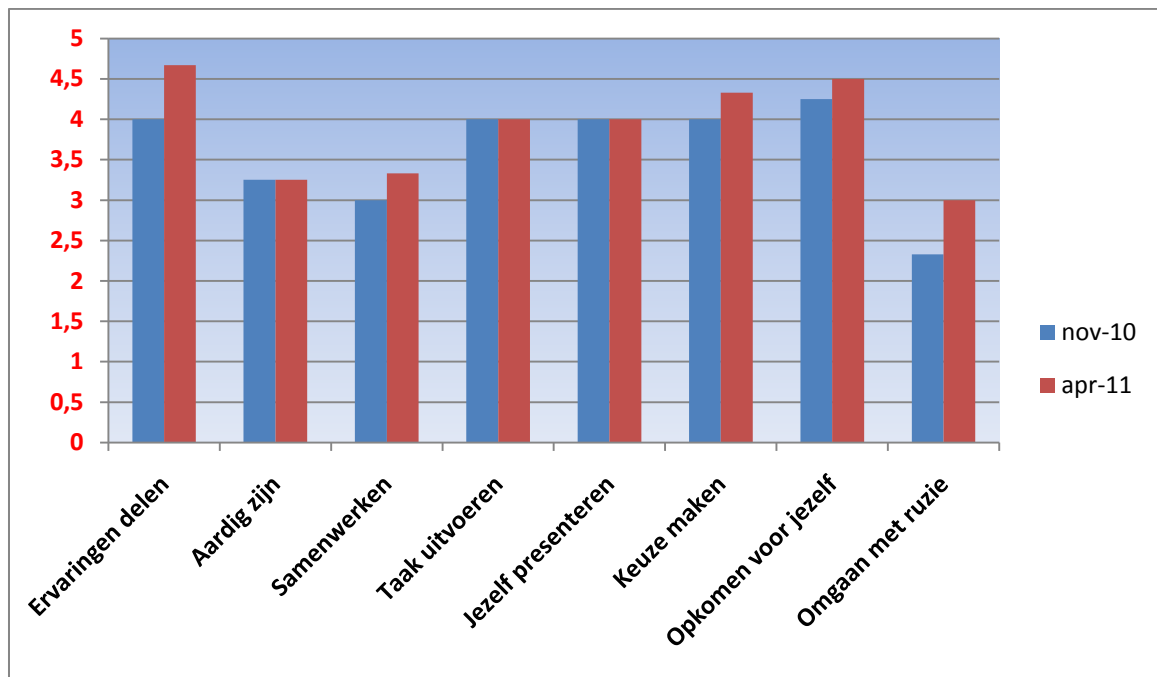
Suzanne:

Figuur 10 Resultaten SCOL Suzanne

Suzanne scoorde een C in november 2010 en scoort nu een C op de SCOL. Zij scoorde laag op de deelgebieden: ervaringen delen, samenwerken/ spelen, jezelf presenteren en opkomen voor jezelf. Zij scoort nu hoger op de deelgebieden: samenwerken/ spelen en opkomen voor jezelf. De deelgebieden ervaringen delen en jezelf presenteren zijn gelijk gebleven. (zie bijlage 2 en 27)

Stijn:

Figuur 11 Resultaten SCOL Stijn

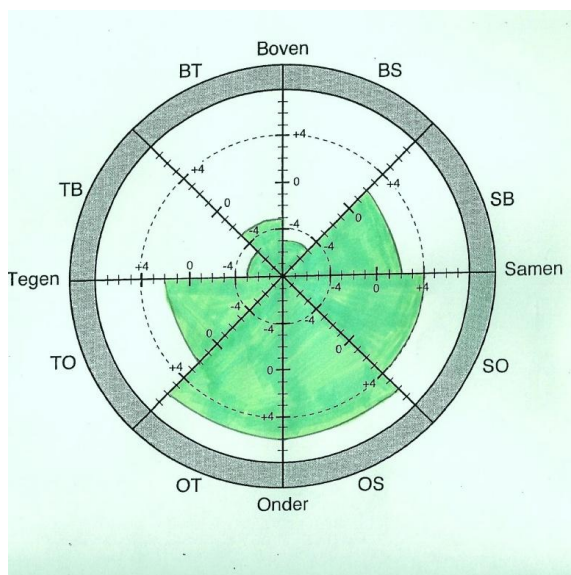
Stijn scoorde een C in november 2010 en scoort nu een B op de SCOL. Hij scoorde laag op de deelgebieden: samenwerken/ spelen en omgaan met ruzie. Hij scoort nu hoger op beide deelgebieden.

Hij scoort tevens hoger op de deelgebieden: ervaringen delen, keuze maken en opkomen voor jezelf. (zie bijlage 3 en 28)

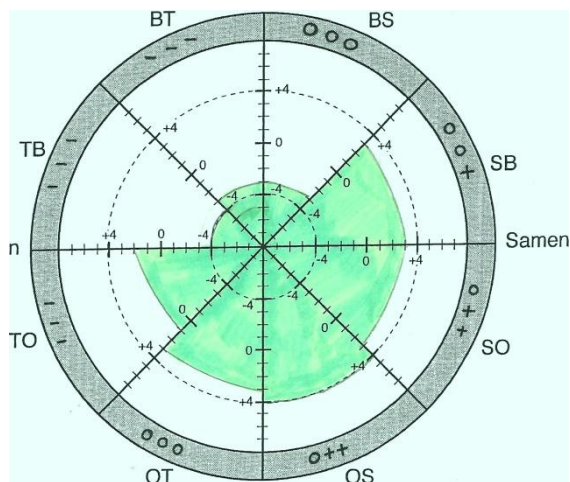
4.8 Resultaten interactiewielen

Interactiewielen Anna

15-2-2011

22-4-2011

Figuur 12 en 13 Interactiewielen Anna

Anna:

Exces: afwachten. Het exces is kleiner, deze interactiepositie laat zij minder zien.

A-vaardigheden: zich terugtrekken en volgen. Deze interactieposities laat zij minder zien.

B-vaardigheden: zorgen en protesteren. De interactiepositie zorgen laat zij meer zien. Protesteren is gelijk gebleven.

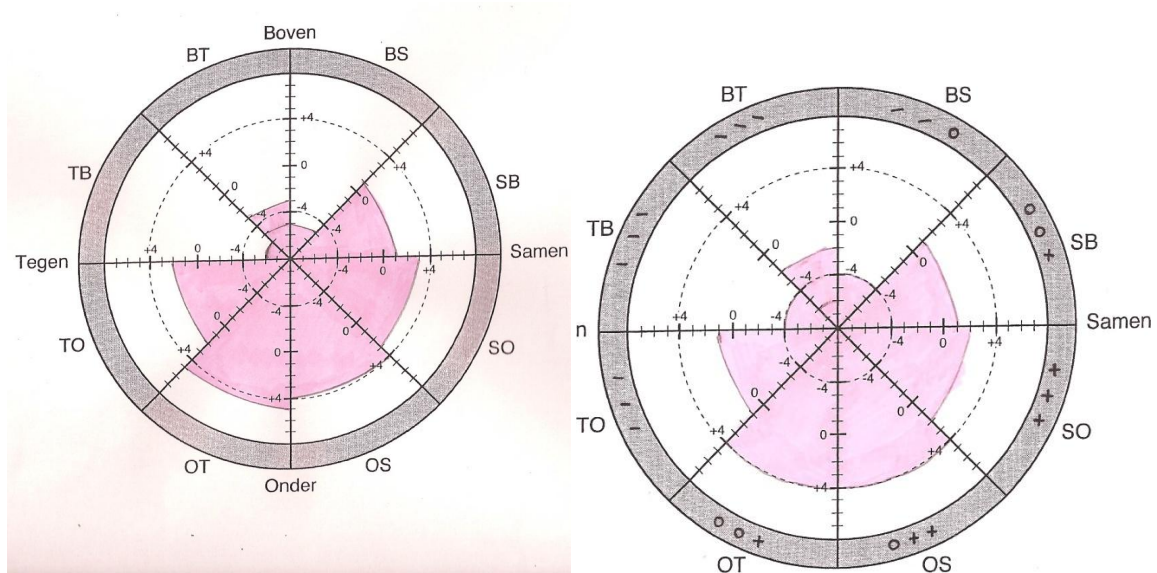
C-vaardigheden: strijden, winnen en leiding/ advies geven. De interactieposities strijden en leiding/ advies geven laat zij meer zien. Winnen is gelijk gebleven.

Na de lessenserie kwam ik erachter dat het onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind van Verstegen & Lodewijks (2009), de buitenste ring, zinvol is om in te vullen. Dit wijst uit dat andere kinderen zich bij Anna op haar gemak voelen en de meerderheid heeft de neiging om het initiatief te nemen en gaat ervan uit dat Anna wel instemt. (Zie bijlage 4, 29 en 30)

Interactiewielen Suzanne

15-2-2011

22-4-2011

Figuur 14 en 15 Interactiewielen Suzanne

Suzanne:

Exces: terugtrekken. Het exces is kleiner, deze interactiepositie laat zij minder zien.

A-vaardigheden: afwachten, volgen. Volgen laat zij minder zien, afwachten is gelijk gebleven.

B-vaardigheden: zorgen en protesteren. Protesteren laat zij meer zien, zorgen is gelijk gebleven.

C-vaardigheden: strijden, winnen en leiding/ advies geven. Deze drie interactieposities laat zij meer zien.

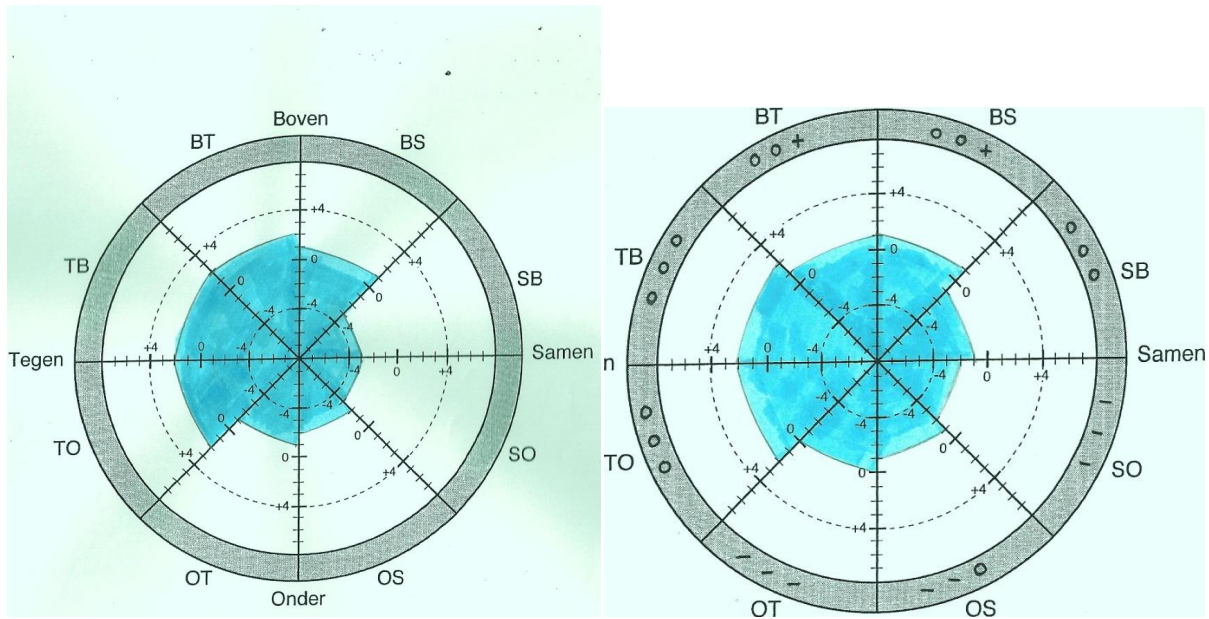
Het onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind laat zien dat andere kinderen er van uitgaan dat Suzanne wel zal instemmen met de rest. Ze voelen zich op haar gemak bij haar. Sommige kinderen vergeten haar weleens en de meerderheid neemt het initiatief bij haar.

(Zie bijlage 5, 31 en 32)

Interactiewielen Stijn

15-2-2011

22-4-2011

Figuur 16 en 17 Interactiewielen Stijn

Stijn:

Exces: strijden. Het exces is gelijk gebleven.

A-vaardigheden: winnen, protesteren. Het winnen laat hij minder zien, protesteren is gelijk gebleven.

B-vaardigheden: leiding/ advies geven en zich terugtrekken. Leiding/ advies geven is gelijk gebleven, zich terugtrekken laat hij meer zien.

C-vaardigheden: afwachten, volgen en zorgen. Deze drie interactieposities laat hij meer zien.

Het onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind laat zien dat geen kind er van uit gaat dat Stijn in gaat stemmen. Een klein aantal neemt een ondergeschikte houding aan en volgt hem blindelings. Stijn wordt niet vergeten door andere kinderen, maar zorgt niet voor extreme irritatie of angst. (Zie bijlage 6, 33 en 34)

Hoofdstuk 5 Conclusie, discussie en reflectie

5.1 Inleiding

In hoofdstuk 5 trek ik mijn conclusies over mijn onderzoek wat betreft het verbeteren van het samenwerken door te werken aan sociale vaardigheden. Deze conclusies belicht ik vanuit de kinderen, de ouders en de meetinstrumenten. Verder zal ik mijn aanbevelingen uitlichten en zal ik een aantal punten ter discussie noemen. Aan het einde van dit hoofdstuk beschrijf ik wat dit onderzoek voor mijn ontwikkeling heeft opgeleverd.

5.2 Conclusie uit het onderzoek bij de kinderen

De kinderen kunnen benoemen wat zij anders doen bij het samenwerken en geven zelf aan dat het samenwerken prettiger verloopt. Anna en Suzanne geven tevens aan dat ze zich fijner voelen tijdens een samenwerkingsopdracht, omdat zij nu vaker hun mening geven en op deze manier een aandeel hebben. Suzanne geeft tevens aan dat ze tot de ontdekking is gekomen dat andere kinderen naar haar luisteren als ze iets vertelt en haar niet stom vinden, wat ze aanvankelijk dacht. Stijn geeft aan vaker te luisteren naar andere kinderen en is tot de ontdekking gekomen dat andere kinderen ook goede ideeën hebben. Zowel Anna, Suzanne en Stijn schalen zichzelf hoger in op de schaaltrap. De conclusie uit het onderzoek bij de kinderen is dat Anna, Suzanne en Stijn zelf vinden dat zij beter kunnen samenwerken.

5.3 Conclusie uit het onderzoek bij de ouders

De ouders van Anna en Suzanne zien kleine resultaten. De moeder van Stijn ziet weinig resultaat, maar is van mening dat Stijn in de klas beter luistert naar andere kinderen. Zij is hier tevreden mee, omdat daar de kern van het probleem lag. De moeder van Anna is vooral tevreden dat zij nu vaker voor zichzelf opkomt en haar mening geeft naar vriendinnen toe. De moeder van Suzanne merkt dat zij vaker haar mening geeft. Ze vindt het fijn dat Suzanne erachter is gekomen dat ze haar mening kan en mag geven zonder dat anderen je stom vinden. Moeder is van mening dat dit veel verandering bij Suzanne heeft teweeg gebracht en is hier blij mee.

De conclusie uit het onderzoek bij de ouders is dat twee van de drie ouders een positieve verandering in gedrag ziet bij de kinderen.

Eén ouder ziet zelf geen positieve verandering in gedrag, maar is van mening dat deze verandering in de klas zichtbaar is.

5.4 Conclusies uit het onderzoek wat betreft de SCOL en interactiewielen

Mijn conclusie uit het onderzoek wat betreft de SCOL en het interactiewiel is dat Anna, Suzanne en Stijn meer beheersing laten zien van de deelgebieden waar zij bij de eerste meting onvoldoende beheersing lieten zien. Jammer dat ik er te laat achter kwam om het onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind in te vullen. Voor de meting in april kon ik het nog meenemen, maar tijdens de meting in februari heb ik dit onderdeel over het hoofd gezien. Dit B2 onderdeel kan ik nu niet vergelijken.

Tevens laten zij meer beheersing zien bij andere deelgebieden. Volgens Nederkoorn & Joosten (2003) heeft een kind kennis, vaardigheden en houding nodig om tot een succesvolle samenwerking te komen. De resultaten van de SCOL geven aan dat zij meer beheersing laten zien van kennis, houding en vaardigheden. In de praktijk komt dit tot uiting in het samenwerken. Anna en Suzanne geven vaker hun mening en hebben daardoor meer aandeel tijdens het samenwerken. Stijn luistert meer naar anderen en staat daar meer open voor dan voorheen. Ook tijdens het buitenspelen met vriend(inn)en geven de kinderen zelf aan dat ze vaker hun mening geven en vaker luisteren.

Verstegen & Lodewijks (2009) vinden het belangrijk flexibel te zijn in de interactietypes en je balans hier in te vinden. Welke interactiepositie je kiest is afhankelijk van de situatie. Voor sommige kinderen is het moeilijk om bepaalde interactieposities te kiezen en vervallen daardoor vaak in een bepaalde positie, waardoor ze niet in balans zijn. Er zijn twee interactieposities nodig die door het kind beheerst worden om tot een succesvolle samenwerking te komen: volgen en leiding/advies geven. De interactiewielen laten zien dat Anna, Suzanne en Stijn een betere balans hebben gevonden tussen leiding/ advies geven en volgen.

Wat wel opvalt is dat het leiding/ advies geven en volgen tijdens samenwerken nog heel bewust wordt ingezet door de kinderen en nog niet natuurlijk overkomt.

Waardoor bij mij de vraag rijst: Hoe kunnen we er voor zorgen dat dit gedrag niet uitdooft, maar wordt vastgehouden en meer natuurlijk wordt?

Maslow (1954) onderscheidt 4 bewustwordingsfasen van zijn leerstadia-theorie:

Fase 1. Onbewust-onbekwaam

De persoon is zich niet bewust dat hij bepaalde vaardigheden mist of verkeerd gedrag vertoont.

Fase 2. Bewust-onbekwaam

De persoon is zich bewust dat hij bepaalde vaardigheden mist of verkeerd gedrag vertoont.

Fase 3. Bewust-bekwaam

De persoon leert hoe bepaalde vaardigheden uitgevoerd moeten worden en voert dit bewust uit.

Fase 4. Onbewust-bekwaam

Het nieuwe gedrag wordt ingesleten en geautomatiseerd door het telkens opnieuw toepassen van het gedrag en ervaren van de consequenties. Het gewenste gedrag is onderdeel geworden van de persoon en kan hij uitvoeren zonder erbij na te denken.

Anna en Suzanne bevonden zich vóór de training in fase 2, zij waren zich bewust van het gemis van bepaalde vaardigheden en ondervonden hier ook last van. Stijn bevond zich vóór het onderzoek meer in fase 1. Hij was nog niet volledig bewust van zijn eigen gedrag en de consequenties.

Na de training bevinden de kinderen zich in fase 3. Zij hebben vaardigheden geleerd en passen dit geconcentreerd en bewust toe tijdens het samenwerken. Om in fase 4 te komen, zullen deze vaardigheden structureel geoefend en ingezet moeten worden tijdens samenwerkingsopdrachten binnen en buiten school. Zodat de vaardigheden ingesleten en geautomatiseerd worden. Dit vraagt van de leerkracht en de ouders veel stimulering en aandacht. Dit vraagt van de kinderen toewijding en geduld. Als er aan deze voorwaarden wordt voldaan, kan het kind toekomen aan fase 4 en maakt hij de vaardigheden onderdeel van zichzelf. Bij het uitblijven van deze voorwaarden zullen de vaardigheden uitdoven valt het kind terug in zijn oude gedrag.

5.5 Vergelijking conclusies

De overeenkomsten zijn groot. Zowel de kinderen als twee ouders ervaren een kleine positieve verandering in gedrag. De kinderen en ouders kunnen ook benoemen wat er positief veranderd is in concreet gedrag en dit komt met elkaar overeen. De resultaten van de SCOL en interactiewielen bevestigen deze positieve verandering in gedrag.

Wat opvalt is dat de moeder van Stijn weinig tot geen verandering ziet in zijn gedrag, terwijl Stijn een grote vooruitgang laat zien bij de SCOL en het interactiewiel. En hij benoemt zelf ook in concreet gedrag wat hij anders doet dan voorheen. Moeder geeft wel aan dat Stijn al een aantal weken niet fit is en dat hij thuis weinig energie heeft en voornamelijk op de bank uitrust na een schooldag.

5.6 Mijn antwoord op mijn onderzoeksvraag

Onderzoeksvraag:

Wat is het effect van het planmatig werken aan sociale vaardigheden bij Anna, Suzanne en Stijn op hun samenwerkingsvaardigheden?

Ik kan de conclusie trekken dat het planmatig werken aan sociale vaardigheden een positief effect heeft op de samenwerkingsvaardigheden van Anna, Suzanne en Stijn. Het planmatig werken is de kracht wat zorgt voor bewustzijn van het eigen gedrag en grote mate van betrokkenheid. Het huiswerk zorgt ervoor dat de kinderen gefocust blijven op het doel. Dit alles zorgt ervoor dat de samenwerkingsvaardigheden door de kinderen beter worden beheerst, zoals mening geven, volgen, leiding nemen, en luisteren. En dit in een tijdsbestek van acht weken!

Wat belangrijk is, is dat de groepsleerkracht (ik) en de volgende groepsleerkracht, ouders en vriendjes de kinderen blijven stimuleren om de geleerde vaardigheden te blijven toepassen. Volgens de theorie van Maslow (1954) zal dit ervoor zorgen dat de kinderen de geleerde vaardigheden eigen kunnen maken en spontaan en onbewust kunnen inzetten tijdens samenwerken en mogelijk andere sociale situaties.

5.7 Aanbevelingen en discussiepunten voor het planmatig werken aan sociale vaardigheden ter verbetering van de samenwerkingsvaardigheden op de Beatrixschool

Aangezien mijn sociale vaardigheidstraining ter verbetering van de samenwerkingsvaardigheden compleet nieuw is voor mijn school zijn mijn aanbevelingen tevens discussiepunten waar met het team over kan worden gesproken.

- a. Na het invullen van de SCOL in oktober door de groepsleerkracht, gaat de groepsleerkracht kritisch kijken naar de kinderen die laag scoren op twee of meer deelgebieden. De leerkracht beslist samen met de gedragsspecialiste of het kind in aanmerking komt voor de training.
- b. Er wordt toestemming gevraagd aan de ouders en er volgen oplossingsgerichte gesprekken met de ouders.
- c. Na het samenstellen van een groepje kinderen, bij voorkeur een onder- en bovenbouwgroepje worden er oplossingsgerichte gesprekken gevoerd met de kinderen waarin zij kunnen aangeven wat hun leerdoelen/ verlangens zijn.
- d. De lessenserie wordt indien nodig aangepast aan de leeftijd van de kinderen en er wordt iedere les rekening gehouden met de individuele leerdoelen/ verlangens. De lessen vinden één keer per week plaats in het kleuterspeellokaal.
- e. De kinderen worden actief betrokken bij het formuleren van het huiswerk. Het huiswerk wordt in een schriftje bijgehouden.
- f. Na 9 lessen worden er opnieuw oplossingsgerichte gesprekken door de gedragsspecialiste met ouders en kinderen gevoerd en wordt de SCOL opnieuw ingevuld door de groepsleerkracht. Op deze manier worden de resultaten gemeten en besproken.

Verdere discussiepunten

1. Kiezen we de kinderen op basis van uitval van specifieke deelgebieden van de SCOL?
2. Kunnen/ willen we de sociale vaardigheidstraining ook inzetten om niet alleen samenwerkingsvaardigheden te bevorderen, maar ook andere vaardigheden?

3. Gebruiken we de interactiewielen of wordt dit te belastend voor de groepsleerkracht?
4. Gebruiken we voor de oudere kinderen de interactieroos in plaats van de axenroos?
5. Kunnen we een eigen meetinstrument inzetten wat het samenwerken specifiek meet?
6. Hoe zorgen we dat de kinderen de geleerde vaardigheden vasthouden, hoe kunnen we dit blijven stimuleren?
7. Kunnen we de oplossingsgerichte gesprekken ook inzetten voor cognitieve vaardigheden bij het halen van lage scores op de Citotoetsen?

5.8 Reflectie; wat heeft het onderzoek mij opgeleverd?

In het begin heb ik ontzettend opgezien tegen mijn onderzoek. Ik wist niet wat ik wilde onderzoeken, ik wist alleen dat ik iets met een groepje kinderen wilde doen. De resultaten van de SCOL hielden mij al een paar jaar bezig en vooral het feit dat er geen actie werd ondernomen bij een lage score. Ik ben van mening dat een lage score van sociale competentie net zo zwaar telt en er net zo hard aan moeten worden gewerkt als aan een lage score van een Citotoets. En daar had ik zomaar mijn aanleiding voor dit onderzoek gevonden, die er eigenlijk al jaren was.

Vanaf dat moment begon mijn onderzoek meer te leven, vorm te krijgen en kreeg ik voornamelijk meer inzicht in mijn onderzoek. Ik heb het als moeilijk ervaren, maar ook als **verrijkend en uitdagend**. Ik heb geleerd over mezelf dat ik het geweldig leuk vind om met kleine groepjes kinderen te werken aan individuele leerdoelen. En ik heb ook geleerd dat ik dat heel moeilijk vind. Het overzicht behouden, op het juiste moment terug koppelen naar het eigen leerdoel en de rode draad behouden in mijn verslag. Allemaal moeilijk, maar ook uitdagend en natuurlijk van geleerd.

Jammer dat ik het onderdeel B2: interactie andere kinderen – kind van Verstegen & Lodewijks (2009) in februari over het hoofd heb gezien, anders was mijn onderzoek nog completer geweest. Gelukkig kon ik dit onderdeel nog wel meenemen in april.

Ik heb het meest geleerd van **de kinderen** zelf. Wat een genot om te werken met kinderen die openstaan om te leren, actief meedenken met het huiswerk, zich

gaandeweg veiliger gaan voelen in het kleine groepje en apetrots op zichzelf zijn als iets is gelukt tijdens het samenwerken. Het werkte motiverend voor hen, maar zeker ook voor mij. En wat ongelooflijk knap en verrassend wat ze tijdens de gesprekken lieten zien. Ze zijn heel goed in staat om kennis over het eigen gedrag en vaardigheden onder woorden te brengen. Ze konden goed aangeven wat ze wilden leren. Ik ben erachter gekomen dat kinderen veel kennis in huis hebben over zichzelf en goede ideeën hebben hoe ze iets zouden kunnen leren en wie ze daarvoor nodig hebben. Dit wetende, zouden we de kinderen veel vaker moeten betrekken bij handelingsplannen, bij het bespreken van rapporten en bij overdrachtsgesprekken naar de volgende groep. Wie kan beter vertellen wie hij/ zij is en wat hij/ zij nodig heeft dan het kind zelf. Binnen het onderwijs zou vaker *mét* het kind gepraat moeten worden in plaats van *óver* het kind.

Ik heb ook geleerd om **kritisch te kijken**. Ik ben er meerdere malen achter gekomen dat er tijdens de les een activiteit zeer nuttig was en daar beter mee verder kon gaan, dan stoppen met de activiteit, om vervolgens verder te gaan met een wellicht minder zinvolle activiteit. Ik heb leren **loslaten** en dat vind ik moeilijk. Ik heb geleerd dat ik me meer moet richten op de behoefte van de kinderen en minder op mijn lesprogramma.

Ik heb geleerd dat kinderen in staat zijn om nieuwe vaardigheden aan te leren en dat het mijn taak is om daarin te begeleiden, te stimuleren, soms te sturen, te enthousiasmeren, als voorbeeld optreden, aanmoedigen, bevestigen, ondersteunen, oppeppen, terugkoppelen naar de leerdoelen/ verlangens en complimenteren. De taak van de kinderen is bedenken wat zij willen leren en werken aan deze te leren vaardigheden. En vervolgens de vaardigheden blijven oefenen. Ik durf niet te zeggen welke taak zwaarder is.....wellicht die van de kinderen?

Concreet heeft het mij een goed onderzoek opgeleverd wat ik kan gebruiken om mijn directie ervan te overtuigen dat een gedragsspecialiste een enorme aanwinst is op onze school. Het is een aanwinst om kinderen actief betrokken te maken bij de eigen ontwikkeling op sociaal-emotioneel gebied en wie weet op welke gebieden nog meer...

Literatuurlijst

Caufmann, L., & van Dijk, D.J., (2009) *Handboek oplossingsgericht werken in het onderwijs*. Amsterdam: uitgeverij Boom Onderwijs

Furman, B. (2006) *Kids' Skills. Op speelse wijze vaardigheden ontwikkelen bij kinderen*. Soest: Uitgeverij Nelissen

Harinck, F., (2010) *Basisprincipes Praktijkonderzoek*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant

Janssen, H., et al (2000) *Sociale vaardigheden voor kinderen. Geen watjes, geen katjes*. Amsterdam: Uitgeverij Boom

Joosten, F., (2003) *Sociale Competentie Observatie Lijst*. Hilversum: Uitgeverij Kwintessens

Joosten, F & Nederkoorn, Y., (2006) *Portfolio Sociale Competentie*. Amersfoort: Uitgeverij Kwintessens

Kallenberg, T. e.a., (2007) *Ontwikkeling door onderzoek. Een handreiking voor leraren*. Utrecht/ Zutphen: Thieme/Meulenhoff

Kruuk, J., (1999) *Schatjes, Katjes, Watjes. Doetinchem: Uitgeverij Graviant Educatieve Uitgaven*

Nederkoorn, Y., (2003) *Kinderen en hun sociale talenten*. Hilversum: Kwintessens Uitgevers

Nederkoorn, Y., (2003) *Begeleidersdraaiboek. Sociale competentie schoolbreed*. Hilversum: Kwintessens Uitgevers

Veldhuis, M., CED-groep Rotterdam (2005) *Sociale competentie op school en thuis*. Hilversum: Kwintessens Uitgevers

Verstegen, R., & Lodewijks, H.P.B., (2009) *Interactiewijzer. Analyse en aanpak van interactieproblemen in professionele opvoedingssituaties*. Assen: Koninklijke Van Gorcum

Internet

Axenroos van Cuvelier (1996) Geraadpleegd op 15 februari 2011.

www.materchristi.be

Bril, A., & Vogelpoel, H., (2010) *Het nut van de SoVa-training*.

Geraadpleegd op 10 januari 2011. www.hbo-kennisbank.nl

Een goede psychotherapeut. Geraadpleegd op 27 januari 2011.

<http://www.academie-psychotherapie.nl/sitebuilder/index.asp?nodeid=372>

Leerstadia van Maslow (1954) Geraadpleegd op 15 april 2011.

http://www.brightalley.nl/kl/index.cfm?fuseaction=informatie.Dossier_elearning&id=5

Bijlage 1 SCOL Anna november 2010

SCOL Score

Categorie	Score		
Ervaringen 3,00 ●	Praat erover wanneer hem/haar iets naars is overkomen	●●●●	Soms
	Maakt een grapje	●●	Zelden
	Praat met een medeleerling over iets dat ze samen hebben meegemaakt	●●●●	Geregeld
Aardig 4,50 ●	Biedt excuses aan als hij/zij onaardig heeft gedaan tegen een ander	●●●●●●	Vaak
	Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander	●●●●●●	Vaak
	Helpt een ander	●●●●●●	Vaak
	Zegt iets aardigs tegen een ander	●●●●	Soms
Samen 3,00 ○	Houdt zich aan een afspraak	●●●●●●	Vaak
	Draagt ideeën aan in een gezamenlijke activiteit	●●	Zelden
	Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit	●●	Zelden
Taak 4,33 ●	Maakt een taak af	●●●●●●	Vaak
	Volgt bij een taak de aanwijzingen van de leerkracht op	●●●●●●	Vaak
	Zet door als een taak niet direct lukt	●●●●	Soms
Presenteren 2,67 ○	Vertelt iets in de groep	●●●●	Soms
	Treedt ontspannen op voor de groep	●●	Zelden
	Vraagt iets aan een ander die hij/zij niet zo goed kent	●●●●	Soms
Keuze 3,00 ●	Neemt gemakkelijk een beslissing	●●	Zelden
	Komt uit voor een keuze die afwijkt van die van anderen	●●	Zelden
	Denkt na voor hij/zij iets doet	●●●●●●	Vaak
Opkomen 2,25 ○	Zegt 'nee' als hij/zij iets niet wil	●●	Zelden
	Spreekt een ander er op aan als deze zich niet aan de afspraak houdt	●●	Zelden
	Zegt het de ander als deze onaardig tegen hem/haar doet	●●	Zelden
	Vraagt een ander om hulp	●●●●	Soms
Ruzie 4,33 ●	Luistert bij een ruzie naar de ander	●●●●●●	Vaak
	Verzint een oplossing bij ruzie	●●●●●●	Geregeld
	Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt	●●●●●●	Geregeld

Scores

Aantal vaak	8
Aantal geregeld	3
Aantal soms	6
Aantal zelden	9 ⚠
Aantal nooit	0

Totaalscore	88
Normgroep	C

Opmerking

Bijlage 2 SCOL Suzanne november 2010

SCOL Score			
Categorie	Score		
Ervaringen 2,67 ○	Praat erover wanneer hem/haar iets naars is overkomen		Zelden
	Maakt een grapje		Soms
	Praat met een medeleerling over iets dat ze samen hebben meegemaakt		Soms
Aardig 5,00 ●	Biedt excuses aan als hij/zij onaardig heeft gedaan tegen een ander		Vaak
	Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander		Vaak
	Helpt een ander		Vaak
	Zegt iets aardigs tegen een ander		Vaak
Samen 3,00 ○	Houdt zich aan een afspraak		Vaak
	Draagt ideeën aan in een gezamenlijke activiteit		Zelden
	Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit		Zelden
Taak 5,00 ●	Maakt een taak af		Vaak
	Volgt bij een taak de aanwijzingen van de leerkracht op		Vaak
	Zet door als een taak niet direct lukt		Vaak
Presenteren 2,33 ○	Vertelt iets in de groep		Zelden
	Treedt ontspannen op voor de groep		Zelden
	Vraagt iets aan een ander die hij/zij niet zo goed kent		Soms
Keuze 3,33 ●	Neemt gemakkelijk een beslissing		Zelden
	Komt uit voor een keuze die afwijkt van die van anderen		Soms
	Denkt na voor hij/zij iets doet		Vaak
Opkomen 2,75 ○	Zegt 'nee' als hij/zij iets niet wil		Zelden
	Spreekt een ander er op aan als deze zich niet aan de afspraak houdt		Zelden
	Zegt het de ander als deze onaardig tegen hem/haar doet		Zelden
	Vraagt een ander om hulp		Vaak
Ruzie 3,33 ●	Luistert bij een ruzie naar de ander		Vaak
	Verzint een oplossing bij ruzie		Soms
	Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt		Zelden
Scores		Opmerking	
Aantal vaak	11		
Aantal geregeld	0		
Aantal soms	5		
Aantal zelden	10 ⚠		
Aantal nooit	0		
Totaalscore	90		
Normgroep	C		

Bijlage 3 SCOL Stijn november 2010

SCOL Score				
Categorie	Score			
Ervaringen 4,00	Praat erover wanneer hem/haar iets naars is overkomen		Geregeld	
	Maakt een grapje		Geregeld	
	Praat met een medeleerling over iets dat ze samen hebben meegemaakt		Geregeld	
Aardig 3,25	Biedt excuses aan als hij/zij onaardig heeft gedaan tegen een ander		Soms	
	Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander		Soms	
	Helpt een ander		Soms	
	Zegt iets aardigs tegen een ander		Geregeld	
Samen 3,00	Houdt zich aan een afspraak		Soms	
	Draagt ideeën aan in een gezamenlijke activiteit		Geregeld	
	Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit		Zelden	
Taak 4,00	Maakt een taak af		Geregeld	
	Volgt bij een taak de aanwijzingen van de leerkracht op		Geregeld	
	Zet door als een taak niet direct lukt		Geregeld	
Presenteren 4,00	Vertelt iets in de groep		Geregeld	
	Treedt ontspannen op voor de groep		Geregeld	
	Vraagt iets aan een ander die hij/zij niet zo goed kent		Geregeld	
Keuze 4,00	Neemt gemakkelijk een beslissing		Geregeld	
	Komt uit voor een keuze die afwijkt van die van anderen		Geregeld	
	Denkt na voor hij/zij iets doet		Geregeld	
Opkomen 4,25	Zegt 'nee' als hij/zij iets niet wil		Vaak	
	Spreekt een ander er op aan als deze zich niet aan de afspraak houdt		Geregeld	
	Zegt het de ander als deze onaardig tegen hem/haar doet		Geregeld	
	Vraagt een ander om hulp		Geregeld	
Ruzie 2,33	Luistert bij een ruzie naar de ander		Soms	
	Verzint een oplossing bij ruzie		Zelden	
	Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt		Zelden	
Scores		Opmerking		
Aantal vaak	1			
Aantal geregeld	17			
Aantal soms	5			
Aantal zelden	3			
Aantal nooit	0			
Totaalscore	94			
Normgroep	C			

Bijlage 4 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Anna februari 2011

Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen

Let op:

onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe het betreffende kind omgaat met andere kinderen.

Met een cijfer kan worden aangegeven welke uitspraak van toepassing is, waarbij:

– 2 = veel te weinig

– 1 = te weinig

0 = normaal, komt voor in situaties waar dat nodig is

+ 1 = te veel

+ 2 = veel te veel

1. Leeft zich in in andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
2. Op zijn/haar hoede bij andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
3. Stelt eisen aan de andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
4. Stelt zich bescheiden op in de groep	–2	–1	0	+1	+2
5. Ondersteunt andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
6. Stelt zich terughoudend op	–2	–1	0	+1	+2
7. Accepteert kritiek van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
8. Vertrouwt op eigen oordeel	–2	–1	0	+1	+2
9. Heeft persoonsgerichte kritiek	–2	–1	0	+1	+2
10. Geeft advies aan andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
11. Benadrukt de positieve kanten van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
12. Stelt zich afhankelijk op naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
13. Geeft de andere kinderen ruimte	–2	–1	0	+1	+2
14. Laat kwaadheid zien naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
15. “De inzet is: winnen”	–2	–1	0	+1	+2
16. Plaatst kanttekeningen: “ja, maar...”	–2	–1	0	+1	+2
17. Neemt leiding in het belang van de groep	–2	–1	0	+1	+2
18. Is zorgzaam voor andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
19. Doet wat gevraagd wordt	–2	–1	0	+1	+2
20. Grenst zich af door te zwijgen	–2	–1	0	+1	+2

21. Toont ontevredenheid	-2	-1	0	+1	+2
22. Bijt van zich af	-2	-1	0	+1	+2
23. Organiseert en regelt voor andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
24. Laat teleurstelling blijken	-2	-1	0	+1	+2
25. Stelt zich afwachtend op	-2	-1	0	+1	+2
26. Wijst andere kinderen op gemaakte fouten	-2	-1	0	+1	+2
27. Wil andere kinderen overtuigen in hun belang	-2	-1	0	+1	+2
28. Stelt zich kwetsbaar op bij andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
29. Kijkt de kat uit de boom	-2	-1	0	+1	+2
30. Houdt zich aan regels van de groep	-2	-1	0	+1	+2
31. "Aanval is de beste verdediging"	-2	-1	0	+1	+2
32. Trekt zich terug	-2	-1	0	+1	+2

Bijlage 5 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Suzanne februari 2011

Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen

Let op:

onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe het betreffende kind omgaat met andere kinderen.

Met een cijfer kan worden aangegeven welke uitspraak van toepassing is, waarbij:

– 2 = veel te weinig

– 1 = te weinig

0 = normaal, komt voor in situaties waar dat nodig is

+ 1 = te veel

+ 2 = veel te veel

1. Leeft zich in in andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
2. Op zijn/haar hoede bij andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
3. Stelt eisen aan de andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
4. Stelt zich bescheiden op in de groep	–2	–1	0	+1	+2
5. Ondersteunt andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
6. Stelt zich terughoudend op	–2	–1	0	+1	+2
7. Accepteert kritiek van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
8. Vertrouwt op eigen oordeel	–2	–1	0	+1	+2
9. Heeft persoonsgerichte kritiek	–2	–1	0	+1	+2
10. Geeft advies aan andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
11. Benadrukt de positieve kanten van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
12. Stelt zich afhankelijk op naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
13. Geeft de andere kinderen ruimte	–2	–1	0	+1	+2
14. Laat kwaadheid zien naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
15. “De inzet is: winnen”	–2	–1	0	+1	+2
16. Plaatst kanttekeningen: “ja, maar...”	–2	–1	0	+1	+2
17. Neemt leiding in het belang van de groep	–2	–1	0	+1	+2
18. Is zorgzaam voor andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
19. Doet wat gevraagd wordt	–2	–1	0	+1	+2
20. Grenst zich af door te zwijgen	–2	–1	0	+1	+2

21. Toont ontevredenheid	-2	-1	0	+1	+2
22. Bijt van zich af	-2	-1	0	+1	+2
23. Organiseert en regelt voor andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
24. Laat teleurstelling blijken	-2	-1	0	+1	+2
25. Stelt zich afwachtend op	-2	-1	0	+1	+2
26. Wijst andere kinderen op gemaakte fouten	-2	-1	0	+1	+2
27. Wil andere kinderen overtuigen in hun belang	-2	-1	0	+1	+2
28. Stelt zich kwetsbaar op bij andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
29. Kijkt de kat uit de boom	-2	-1	0	+1	+2
30. Houdt zich aan regels van de groep	-2	-1	0	+1	+2
31. "Aanval is de beste verdediging"	-2	-1	0	+1	+2
32. Trekt zich terug	-2	-1	0	+1	+2

Bijlage 6 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Stijn februari 2011

Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen

Let op:

onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe het betreffende kind omgaat met andere kinderen.

Met een cijfer kan worden aangegeven welke uitspraak van toepassing is, waarbij:

– 2 = veel te weinig

– 1 = te weinig

0 = normaal, komt voor in situaties waar dat nodig is

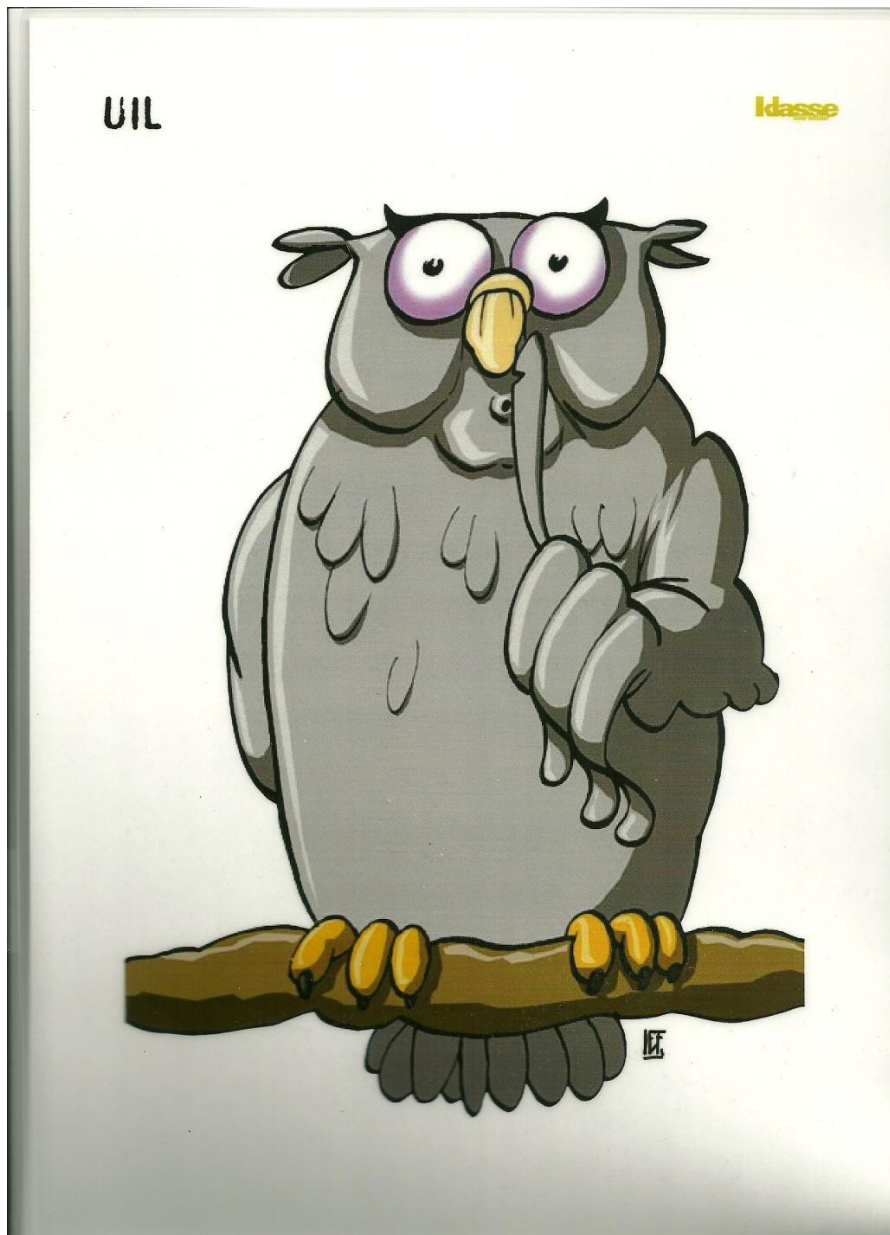
+ 1 = te veel

+ 2 = veel te veel

1. Leeft zich in in andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
2. Op zijn/haar hoede bij andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
3. Stelt eisen aan de andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
4. Stelt zich bescheiden op in de groep	–2	–1	0	+1	+2
5. Ondersteunt andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
6. Stelt zich terughoudend op	–2	–1	0	+1	+2
7. Accepteert kritiek van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
8. Vertrouwt op eigen oordeel	–2	–1	0	+1	+2
9. Heeft persoonsgerichte kritiek	–2	–1	0	+1	+2
10. Geeft advies aan andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
11. Benadrukt de positieve kanten van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
12. Stelt zich afhankelijk op naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
13. Geeft de andere kinderen ruimte	–2	–1	0	+1	+2
14. Laat kwaadheid zien naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
15. “De inzet is: winnen”	–2	–1	0	+1	+2
16. Plaatst kanttekeningen: “ja, maar...”	–2	–1	0	+1	+2
17. Neemt leiding in het belang van de groep	–2	–1	0	+1	+2
18. Is zorgzaam voor andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
19. Doet wat gevraagd wordt	–2	–1	0	+1	+2
20. Grenst zich af door te zwijgen	–2	–1	0	+1	+2

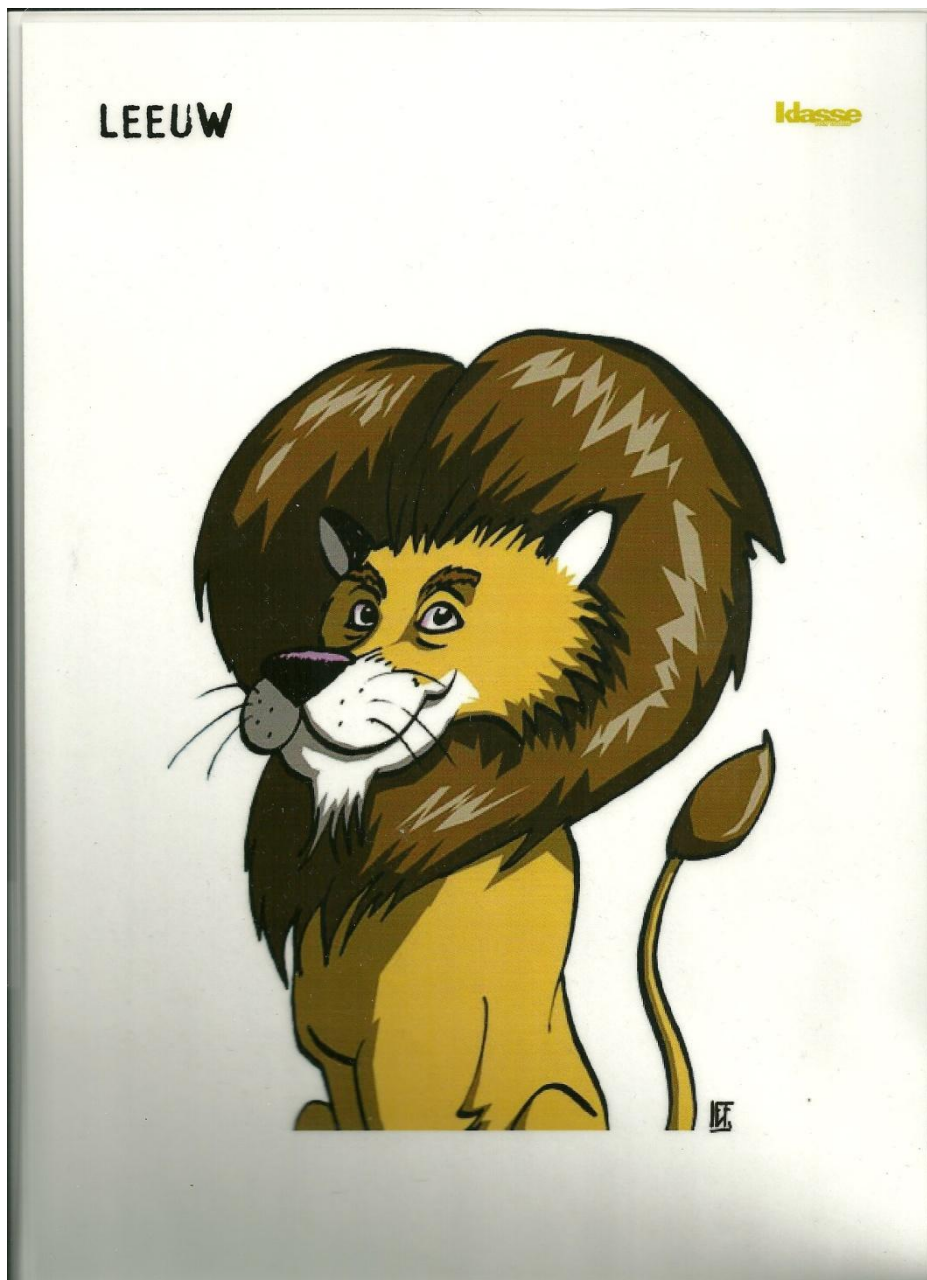
21. Toont ontevredenheid	-2	-1	0	+1	+2
22. Bijt van zich af	-2	-1	0	+1	+2
23. Organiseert en regelt voor andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
24. Laat teleurstelling blijken	-2	-1	0	+1	+2
25. Stelt zich afwachtend op	-2	-1	0	+1	+2
26. Wijst andere kinderen op gemaakte fouten	-2	-1	0	+1	+2
27. Wil andere kinderen overtuigen in hun belang	-2	-1	0	+1	+2
28. Stelt zich kwetsbaar op bij andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
29. Kijkt de kat uit de boom	-2	-1	0	+1	+2
30. Houdt zich aan regels van de groep	-2	-1	0	+1	+2
31. "Aanval is de beste verdediging"	-2	-1	0	+1	+2
32. Trekt zich terug	-2	-1	0	+1	+2

Bijlage 7 Uil

Luister naar mij, ik geef leiding

Bijlage 8 Leeuw

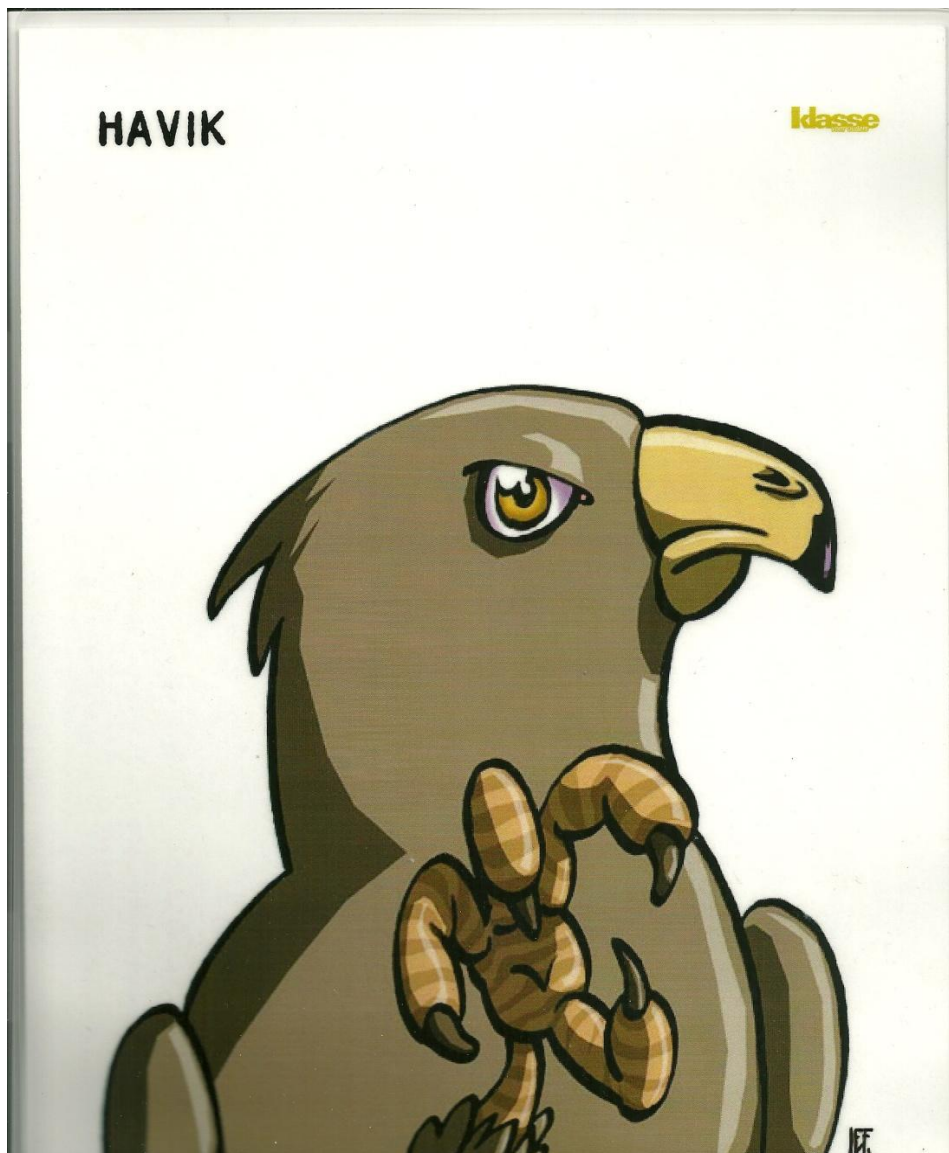
Ik wil winnen

Bijlage 9 Bever

Ik zorg en help graag

Bijlage 10 Havik

Ik vecht met je

Bijlage 11 Steenbok

Ik verdedig me en bijt van me af

Bijlage 12 Kameel

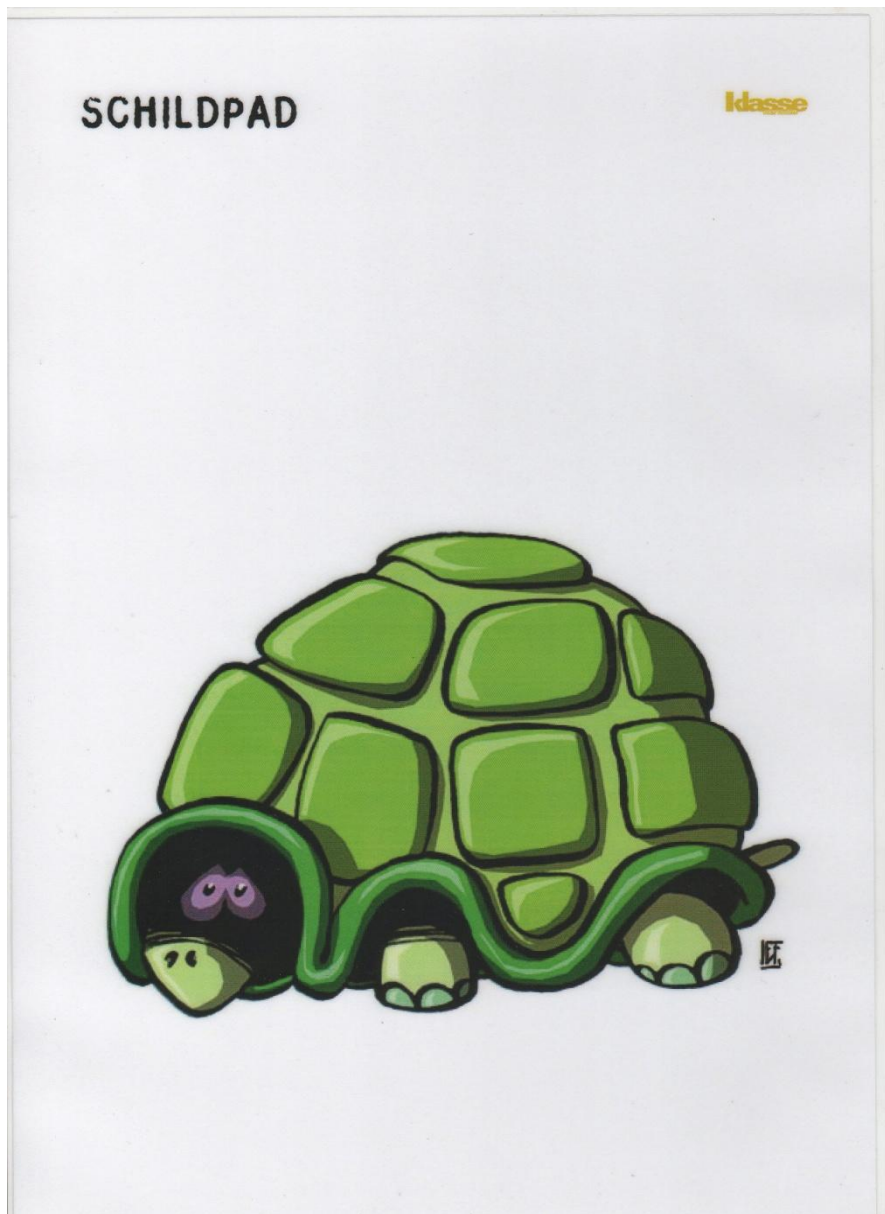
Ik volg en doe wat jij wil

Bijlage 13 Poes

Ik geniet en wacht af

Bijlage 14 Schildpad

Ik trek me terug, laat mij maar

Bijlage 15

Les 1 Thema: Als je je sterk voelt, ben je sterk!

Lesdoel:

- Individuele leerdoelen bespreken en kenbaar maken aan elkaar
- Leren wat de axenroos inhoudt
- Bewustwording van je houding en het gevoel wat je daarmee uitstraalt.

Nr.	Activiteit	Tijd
1	Ieder kind vertelt wat zijn/ haar leerdoelen/ verlangens zijn tijdens deze lessen. De leerdoelen/ verlangens staan in het eigen schrift. De kinderen geven op de schaaltrap aan waar ze staan wat betreft de eigen verlangens. Er wordt een afspraak gemaakt wat we vertellen over deze lessen tegenover de andere kinderen.	10 min
2	De axenroos wordt geïntroduceerd. Met de kinderen worden alle dieren/ gedragingen besproken. Welk gedrag laten de kinderen vaak/ soms/ nooit zien? De kinderen kiezen een dier/ gedraging die zij het meest laten zien in de klas tijdens samenwerken en noteren dit in het schrift.	10 min
3	Fysieke oefening: staan en balanceren. Stevig staan en een goed evenwicht krijg je als volgt: - Goed de grond onder je voeten voelen. - Je voeten in dezelfde richting, tenen naar voren, voeten iets uit elkaar en je linkervoet een kleine stap naar voren zetten. - Jezelf zwaar naar beneden maken. - Diep ademhalen. Wat voel je nu? Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om een sterke houding te leren aannemen. Voor Stijn is het belangrijk dat hij aanwijzingen kan geven en kan stimuleren. En de ruimte kan geven om Anna en Suzanne te laten oefenen.	5 min

4	Thema introduceren: Als je je sterk voelt, bent je sterk! Boom/ ballon Groepje van 3. Middelste kind met gezicht naar beneden; de armen in een hoek van 90 graden. De andere twee kinderen gaan rechts en links van het kind staan met het gezicht naar het kind toe. Zij gaan zo staan dat zij met beide handen het middelste kind iets naar boven kunnen tillen onder de gebogen onderarm. Het middelste kind gaat zich inleven dat hij zo sterk is als een boom. Dit wordt bekrachtigd door de lk die vertelt dat het kind een dikke grote sterke boom is. De andere kinderen proberen het kind op te tillen. Daarna vertelt de lk dat het kind een ballon is en zo licht als een veertje. De buitenste kinderen tillen hem weer op. Vervolgens wordt er van plaats gewisseld. Nabespreken: Wat zag je gebeuren? Wat voelde je? Zou dit je kunnen helpen in de klas? Evalueren met axenroos; welk dier/gedraging liet je zien tijdens het spel?	15 min
5	Huiswerk bespreken.	

Bijlage 16

Les 2 thema: Als je iemand een compliment geeft, krijg je er vaak een terug!

Lesdoel:

- Leren zeggen waar je goed in bent.
- Duidelijk praten, niet te hard, niet te zacht.
- Complimenten leren geven.
- Leren om stop te roepen als iemand te dichtbij komt. (je grens aangeven)

1	Huiswerk bespreken en leerdoelen/ verlangens herhalen zodat ze meer eigen worden.	5 min
2	De axenroos wordt herhaald; wat weten de kinderen er nog van?	5 min
3	Rondje opscheppen. Bij de eerste keer mag je fantaseren waar je goed in bent. Bij de tweede keer mag je vertellen waarvan jij vindt dat je goed in bent.	5 min
4	Fluisterspel. De leerkracht fluistert een zin in het oor van het kind en deze fluistert het in het oor van het volgende kind. Wat is er uiteindelijk overgebleven van de zin? Nabespreken wat er belangrijk is als je iets vertelt of vraagt aan een ander.	10 min
5	Thema introduceren: als je iemand een compliment geeft, krijg je er vaak ook een terug! Een compliment geven kan over iemand zijn uiterlijk en over zijn gedrag. Een compliment is oprecht en gemeend. De kinderen geven elkaar een compliment. Wat is er fijn aan een compliment geven/ ontvangen?	10 min
6	Territoriumspel. Twee kinderen gaan ieder aan een kant van het lokaal staan. Op teken van de leerkracht loopt kind A naar kind B en probeert zo dichtbij mogelijk te komen. Kind B roept stop wanneer het dichtbij genoeg is. De rollen worden gewisseld. Anna en Suzanne leren bij deze oefening hun grenzen aangeven en	10 min

	voor zichzelf opkomen. Stijn leert luisteren naar de ander door te stoppen als er stop wordt gezegd. Evalueren met de axenroos.	
7	Huiswerk bespreken	5 min

Bijlage 17

Mijn huiswerk van les.....

1. Wat heb ik deze les geleerd?

.....

.....

.....

2. Wat is mijn huiswerk?

.....

.....

.....

3. Hoe ga ik dat oefenen?

.....

.....

4. Hoe is mijn huiswerk gegaan?

.....

.....

.....

5. Ik voelde me.....

Bijlage 18

Les 3 Thema: Ik laat zien hoe ik me voel!

Lesdoel:

- Leren herkennen van verschillende gevoelens
- Leren uitspreken en uitbeelden wat je voelt

1	Bespreken huiswerk en leerdoelen/ verlangens herhalen zodat ze meer eigen worden.	5 min
2	De axenroos wordt herhaald; wat weten de kinderen er nog van?	5 min
3	Gevoelens uitbeelden. Een kind krijgt van de leerkracht een gevoel ingefluisterd en beeldt dit uit. De andere kinderen mogen raden welk gevoel er wordt uitgebeeld.	5 min
4	Thema introduceren: Ik laat zien hoe ik me voel! Stel dat... Ieder kind pakt een kaartje. Op ieder kaartje staat een situatie geschreven. De opdracht is: wat voel je? Wat doe je? Het kind vertelt zijn gevoelens en vertelt wat hij zou doen. De andere kinderen mogen reageren. (zie bijlage 19) Voor Anna en Suzanne is het belangrijk dat zij hun gevoelens durven delen. Voor Stijn is het belangrijk dat hij zijn gevoelens leert benoemen. Evalueren met behulp van de axenroos.	15 min
5	Fysieke oefening: de nee-schreeuw Staan als een boom, territorium bepalen, diep inademen, krachtig uitademen en NEE schreeuwen vanuit de buik, niet vanuit de keel. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om een krachtige houding te leren aannemen/ aanvoelen. Voor Stijn is het belangrijk om meer beheersing te krijgen over zijn houding.	5 min
6	Huiswerk bespreken	5 min

Bijlage 19

Les 4 Thema: Ik laat zien hoe ik me voel en ik bepaal mijn grenzen!

Lesdoel:

- Leren dat je mag laten zien hoe je je voelt.
- Andere kinderen kunnen andere gevoelens hebben.
- Je eigen grens bepalen en stop zeggen.
- Als je sterk staat, ben je ook sterk.

1	Huiswerk bespreken en leerdoelen/ verlangens herhalen zodat ze meer eigen worden.	5 min
2	De axenroos wordt herhaald; wat weten de kinderen er nog van?	5 min
3	Er zijn vier vakken getekend met vier emoties. De leerkracht schetst een situatie en de kinderen mogen op het vak gaan staan bij de emotie die zij voelen.	5 min
4	Er staan drie stoelen. Ieder kind kiest een emotie en beeldt deze emotie uit door op de stoel te gaan zitten. De drie stoelen staan voor verschillende fases van één emotie. Bijvoorbeeld: stoel 1: boos kijken. Stoel 2: boos kijken, armen over elkaar. Stoel 3: boos kijken, staan en vuisten in de lucht. Anna en Suzanne leren hun gevoelens delen. Stijn leert gevoelens bij een ander herkennen.	10 min
5	Fysieke oefening: schreeuwoefening Twee kinderen staan tegenover elkaar. De een zegt ja en de ander nee. Het begint zachtjes en mag harder worden. De bedoeling is dat 'ja' op zo'n overtuigende manier wordt gezegd en dat de houding zo krachtig is zodat de ander als het ware naar achter wordt geduwd en zwijgt. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om een krachtige houding	15 min

	te leren aannemen/ aanvoelen. Voor Stijn is het belangrijk om meer beheersing te krijgen over zijn houding en om toe te geven aan de ander als hij omver wordt geschreeuwd. Evalueren met de axenroos.	
6	Huiswerk bespreken.	5 min

Bijlage 20

Les 5 Thema: Een praatje maken is het begin van vrienden maken!

Lesdoel:

- Leren wat de voorwaarden zijn voor een goed gesprek
- Naar elkaar leren luisteren
- Een goed gesprek leren voeren

1	Huiswerk bespreken en leerdoelen/ verlangens herhalen zodat ze meer eigen worden.	5 min
2	De axenroos; wat weten de kinderen er nog van?	5 min
3	De leerkracht laat een slecht gesprek zien met een kind. De kinderen geven aan wat er slecht aan was en geven de voorwaarden voor een goed gesprek. Vervolgens laat de leerkracht een goed gesprek zien met de kinderen.	10 min
4	De kinderen gaan zelf oefenen met gesprekken voeren en vertellen elkaar wat er goed ging/ geven elkaar feedback. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om een gesprek te leren voeren waarbij zij de vragen stellen en de leiding nemen. Voor Stijn is het belangrijk om te luisteren naar de ander en de mening van de ander te accepteren.	10 min
5	Fysieke oefening. De kinderen krijgen 3 stoelen om op te staan. Ze moeten zo snel mogelijk naar de overkant zien te komen zonder van de stoelen af te stappen. Ze moeten alle drie op de stoelen blijven staan. Dit vereist samenwerking en overleg. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om de leidende rol op zich te nemen en uit te voeren. Voor Stijn is het belangrijk om te leren volgen en luisteren als een ander de leiding neemt. Evalueren met de axenroos.	10 min
6	Huiswerk bespreken	5 min

Bijlage 21

Les 6 Thema: Ik vind mezelf belangrijk, daarom kom ik voor mezelf op!

Lesdoel:

- Leren wat de beste aanpak is om een probleem op te lossen.
- Leren om voor jezelf op te komen
- Leren hoe het voelt om vertrouwen te krijgen en te geven

1	Huiswerk bespreken en leerdoelen/ verlangens herhalen zodat ze meer eigen worden.	5 min
2	De axenroos; wat weten de kinderen er nog van?	5 min
3	Oefening met de 3 petjes. <i>Rood petje</i>: knokken, agressieve reactie <i>Blauw petje</i>: weggroepen, terugtrekkende reactie <i>Geel petje</i>: aanpakken, leidinggevende reactie Ieder petje correspondeert met een dier/ gedraging van de axenroos. Er worden een aantal situaties geschetst met behulp van de kaartjes en aan de kinderen wordt gevraagd een petje op te zetten en de situatie uit te spelen. (zie bijlage 19) Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om te leren aanpakken en zich minder terugtrekken. Voor Stijn is het belangrijk om te leren aanpakken op een rustige manier. De oefening wordt geëvalueerd met de axenroos.	20 min
4	Fysieke oefening blindengeleidertje. Kind A doet de ogen dicht, gaat achter kind B staan en legt de handen op schouders. Kind B leidt kind A door de zaal. Kind A volgt met de ogen dicht. Variant 2: Kind A en B geven elkaar een hand en kind B leidt kind A door de zaal.	10 min

	Variant 3: Kind B gaat achter kind A staan en legt de handen op de schouders van kind A en leidt het door de zaal. Er wordt iedere keer van rol gewisseld. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om te leiden en om gevolgd te worden. Voor Stijn is het belangrijk om te leren volgen en om geleid te worden. Evalueren met de axenroos.	
5	Huiswerk bespreken	5 min

Bijlage 22

Les 7 Thema: Geef nooit op! Blijf proberen!

Lesdoel:

- Leren hoe je kan vragen of je mee mag doen.
- Leren hoe je kan doorvragen als je niet mee mag doen.
- Leren hoe moeilijk het kan zijn om de 'regels' te ontdekken om bij een groepje te horen.

1	Huiswerk bespreken en leerdoelen/ verlangens herhalen zodat ze meer eigen worden.	5 min
2	De axenroos; wat weten de kinderen er nog van?	5 min
3	De leerkracht vraagt op verschillende manieren aan de kinderen of ze mee mag spelen. De kinderen geven iedere keer aan wat er goed of fout aan is en wat er beter/anders zou kunnen.	15 min
4	Berenspel. De beren (2 kinderen) zijn met een onduidelijk spel bezig. Eén beer komt later binnen en wil meespelen. Niemand kan zomaar lid worden van de berenfamilie, je moet er wat voor doen. Het probleem is dat je nooit van tevoren weet wat je moet doen. Als de beer binnenkomt moet hij zelf verzinnen wat hij zou kunnen doen om erbij te mogen komen. Als hij iets doet wat de anderen aanstaat, gaan ze juichen en mag de beer erbij. De rollen worden gewisseld. Voor Anna is het belangrijk om te leren vragen of ze mee mag doen. Voor Suzanne is het belangrijk om te leren vragen of ze mee mag doen en te leren doorvragen. Voor Stijn is het belangrijk om iemand te accepteren in een groepje en mee te laten spelen. Evalueren met de axenroos.	10 min
5	Fysieke oefening sparren. Twee kinderen staan tegenover elkaar, knieën licht gebogen, handen omhoog in de lucht. Het ene kind slaat met de handen tegen de handen van het andere kind en probeert hem uit balans te brengen. Er wordt gewisseld tussen aanval en verdediging.	

	Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om de aanval (leiding) te nemen. Voor Stijn is het belangrijk om de verdediging (volgen) te oefenen.	
6	Huiswerk bespreken	5 min

Bijlage 23

Les 8 Thema: Naar kritiek luisteren is iets leren over jezelf!

Lesdoel:

- Kritiek leren geven op een rustige manier
- Kritiek leren ontvangen op een rustige manier

1	Huiswerk bespreken en leerdoelen/ verlangens herhalen zodat ze meer eigen worden.	5 min
2	De axenroos; wat weten de kinderen er nog van?	5 min
3	Bespreken wat kritiek is en dat je daar iets van kan leren. Oefening met de drie petjes. <i>Rood petje</i>: knokken, agressieve reactie <i>Blauw petje</i>: weggroepen, terugtrekkende reactie <i>Geel petje</i>: aanpakken, leidinggevende reactie De drie gekleurde petjes met bijbehorende aanpakken worden ingezet tijdens situaties die de kinderen hebben meegemaakt, en die als lastig werden getypeerd. De situaties worden uitgespeeld met de verschillende aanpakken en de andere kinderen vertellen wat er goed gaat, wat er anders kan en geven elkaar eventueel tips/ feedback. Op deze manier wordt er kritiek gegeven en ontvangen. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om in te zien dat je je grenzen mag aangeven en welke aanpak je daarbij hanteert. Zij kunnen dit leren van Stijn door te kijken hoe hij het aanpakt. Tevens is het belangrijk dat zij kritiek/ feedback leren geven. Voor Stijn is het belangrijk om te leren dat de aanpak 'aanpakken' de aanpak is die het beste resultaat geeft. Tevens is het belangrijk dat hij kritiek/ feedback leert ontvangen en dat verwerkt in een volgende situatie. Evalueren met axenroos.	15 min
4	Fysieke oefening samenwerken met voeten/handen.	5 min

	De kinderen houden elkaar vast aan de voeten of handen. Uiteindelijk mag maar 1 voet en 1 hand van het gehele groepje de grond raken. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om ideeën aan te dragen hoe ze kan worden aangepakt. Voor Stijn is het belangrijk om ruimte te geven aan Anna en Suzanne en te volgen.	
5	Huiswerk bespreken	5 min

Bijlage 24

Les 9 Thema: Wij leren met en van elkaar!

Lesdoel:

- Een aandeel hebben tijdens samenwerken
- Eigen aandeel kunnen benoemen in het samenwerken
- Aanpak bedenken bij probleemsituaties

1	Huiswerk bespreken en leerdoelen/ verlangens herhalen zodat ze meer eigen worden.	5 min
2	De axenroos; wat weten de kinderen er nog van?	5 min
3	Het 'Kikker be cool' spel wordt gespeeld; 'in de put, uit de put.' Het is een bordspel. Je pakt iedere keer een kaartje waarop een probleem staat. Het kind vertelt hoe hij het zou oplossen/ aanpakken. De andere kinderen vullen zo nodig aan of geven tips. Op de achterkant van het kaartje staat een aanpak, mocht het kind geen aanpak weten. Bij het bedenken van een eigen aanpak mag het kaartje uit de put worden gehaald. Wie het eerst alle kaartjes uit de put heeft gehaald, heeft gewonnen. Voor Anna, Suzanne en Stijn is het belangrijk om een positieve aanpak te bedenken. Voor Anna en Suzanne is het belangrijk om het aanvullen van aanpakken te delen. Voor Stijn is het belangrijk om de aanvulling positief te ontvangen.	20 min
4	Op het eind mag ieder kind twee kaartjes voor de ander pakken die op diegene van toepassing is. Zodat dat kind nogmaals de positieve aanpak kan lezen. Het is voor Anna, Suzanne en Stijn belangrijk om zich te verplaatsen in de ander.	10 min
5	Lessenserie afsluiten. Nabespreken; wat vond je het leukste? Wat vond je het moeilijkste?	5 min

Bijlage 25 Kaartjes

<i>Je vriend(in) is jarig en nodigt jou Als enige niet uit.</i> Wat voel je? Wat doe je?	<i>Je hebt als enige in de klas een Onvoldoende gekregen voor aardrijkskunde.</i> Wat voel je? Wat doe je?
<i>Je moeder heeft een trui voor je gekocht in de stad. Je vindt hem vreselijk.</i> Wat voel je? Wat doe je?	<i>Je hebt een geheim verteld aan je beste vriend(in). Twee dagen later begint iemand ander erover tegen jou. Je merkt dat jouw geheim is doorverteld.</i> Wat voel je? Wat doe je?
<i>Je mag van je ouders niet mee naar kamp.</i> Wat voel je? Wat doe je?	<i>Je bent 's avonds alleen thuis. Je ouders zouden om 21.00 uur thuis zijn. Het is 21.30 uur en ze zijn nog steeds niet thuis.</i> Wat voel je? Wat doe je?
<i>Op school vind je rekenen een moeilijk een vak. Je haalt een 8 voor je toets. Nog nooit heb je zo'n hoog cijfer gehaald voor rekenen.</i> Wat voel je? Wat doe je?	<i>Je fietst na het sporten naar huis en er komt een groep jongelui aan die roepen: "we pakken je wel".</i> Wat voel je? Wat doe je?

<i>Je hebt je verslapen, bij het ontbijt gooi je een beker melk om en je moeder roept voortdurend: “Schiet op!”</i> Wat voel je? Wat doe je?	<i>Je vader zou je na het eten helpen met moeilijke sommen. Helaas moet hij overwerken.</i> Wat voel je? Wat doe je?
<i>Je vindt je konijntje dood in zijn hok.</i> Wat voel je? Wat doe je?	<i>Je hebt in de gymles het winnende punt gescoord met trefbal.</i> Wat voel je? Wat doe je?
<i>Je hebt met je vriend(in) afgesproken om te gaan zwemmen, maar je moet van je ouders mee naar opa en oma.</i> Wat voel je? Wat doe je?	<i>Je zit een tekenfilm te kijken op de tv. Je oudere broer komt binnen en zonder te overleggen zapt hij naar een andere zender.</i> Wat voel je? Wat doe je?

Bijlage 26 SCOL Anna april 2011

SCOL Score				
Categorie	Score			
Ervaringen 3,00 	Praat erover wanneer hem/haar iets naars is overkomen	 		Soms
	Maakt een grapje	 		Zelden
	Praat met een medeleerling over iets dat ze samen hebben meegemaakt	 		Geregeld
Aardig 4,50 	Biedt excuses aan als hij/zij onaardig heeft gedaan tegen een ander	 		Vaak
	Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander	 		Vaak
	Helpt een ander	 		Vaak
	Zegt iets aardigs tegen een ander	 		Soms
Samen 3,67 	Houdt zich aan een afspraak	 		Vaak
	Draagt ideeën aan in een gezamenlijke activiteit	 		Soms
	Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit	 		Soms
Taak 4,33 	Maakt een taak af	 		Vaak
	Volgt bij een taak de aanwijzingen van de leerkracht op	 		Vaak
	Zet door als een taak niet direct lukt	 		Soms
Presenteren 2,67 	Vertelt iets in de groep	 		Soms
	Treedt ontspannen op voor de groep	 		Zelden
	Vraagt iets aan een ander die hij/zij niet zo goed kent	 		Soms
Keuze 3,67 	Neemt gemakkelijk een beslissing	 		Soms
	Komt uit voor een keuze die afwijkt van die van anderen	 		Soms
	Denkt na voor hij/zij iets doet	 		Vaak
Opkomen 3,00 	Zegt 'nee' als hij/zij iets niet wil	 		Soms
	Spreekt een ander er op aan als deze zich niet aan de afspraak houdt	 		Soms
	Zegt het de ander als deze onaardig tegen hem/haar doet	 		Zelden
	Vraagt een ander om hulp	 		Geregeld
Ruzie 4,33 	Luistert bij een ruzie naar de ander	 		Vaak
	Verzint een oplossing bij ruzie	 		Geregeld
	Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt	 		Geregeld
Scores		Opmerking		
Aantal vaak	8			
Aantal geregeld	4			
Aantal soms	11			
Aantal zelden	3			
Aantal nooit	0			
Totaalscore	95			
Normgroep	C			

Bijlage 27 SCOL Suzanne april 2011

SCOL Score			
Categorie	Score		
Ervaringen 2,67	Praat erover wanneer hem/haar iets naars is overkomen		Zelden
	Maakt een grapje		Soms
	Praat met een medeleerling over iets dat ze samen hebben meegemaakt		Soms
Aardig 5,00	Biedt excuses aan als hij/zij onaardig heeft gedaan tegen een ander		Vaak
	Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander		Vaak
	Helpt een ander		Vaak
	Zegt iets aardigs tegen een ander		Vaak
Samen 3,67	Houdt zich aan een afspraak		Vaak
	Draagt ideeën aan in een gezamenlijke activiteit		Soms
	Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit		Soms
Taak 5,00	Maakt een taak af		Vaak
	Volgt bij een taak de aanwijzingen van de leerkracht op		Vaak
	Zet door als een taak niet direct lukt		Vaak
Presenteren 2,33	Vertelt iets in de groep		Zelden
	Treedt ontspannen op voor de groep		Zelden
	Vraagt iets aan een ander die hij/zij niet zo goed kent		Soms
Keuze 3,33	Neemt gemakkelijk een beslissing		Zelden
	Komt uit voor een keuze die afwijkt van die van anderen		Soms
	Denkt na voor hij/zij iets doet		Vaak
Opkomen 3,50	Zegt 'nee' als hij/zij iets niet wil		Soms
	Spreekt een ander er op aan als deze zich niet aan de afspraak houdt		Soms
	Zegt het de ander als deze onaardig tegen hem/haar doet		Soms
	Vraagt een ander om hulp		Vaak
Ruzie 3,33	Luistert bij een ruzie naar de ander		Vaak
	Verzint een oplossing bij ruzie		Soms
	Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt		Zelden

Scores

Aantal vaak	11
Aantal geregeld	0
Aantal soms	10
Aantal zelden	5
Aantal nooit	0
Totaalscore	95
Normgroep	C

Opmerking

Bijlage 28 SCOL Stijn april 2011

SCOL Score

Categorie	Score		
Ervaringen 4,67	Praat erover wanneer hem/haar iets naars is overkomen		Geregeld
	Maakt een grapje		Vaak
	Praat met een medeleerling over iets dat ze samen hebben meegemaakt		Vaak
Aardig 3,25	Biedt excuses aan als hij/zij onaardig heeft gedaan tegen een ander		Soms
	Houdt rekening met de gevoeligheden van een ander		Soms
	Helpt een ander		Soms
	Zegt iets aardigs tegen een ander		Geregeld
Samen 3,33	Houdt zich aan een afspraak		Soms
	Draagt ideeën aan in een gezamenlijke activiteit		Geregeld
	Overlegt over de aanpak van een gezamenlijke activiteit		Soms
Taak 4,00	Maakt een taak af		Geregeld
	Volgt bij een taak de aanwijzingen van de leerkracht op		Geregeld
	Zet door als een taak niet direct lukt		Geregeld
Presenteren 4,00	Vertelt iets in de groep		Geregeld
	Treedt ontspannen op voor de groep		Geregeld
	Vraagt iets aan een ander die hij/zij niet zo goed kent		Geregeld
Keuze 4,33	Neemt gemakkelijk een beslissing		Geregeld
	Komt uit voor een keuze die afwijkt van die van anderen		Vaak
	Denkt na voor hij/zij iets doet		Geregeld
Opkomen 4,50	Zegt 'nee' als hij/zij iets niet wil		Vaak
	Spreekt een ander er op aan als deze zich niet aan de afspraak houdt		Geregeld
	Zegt het de ander als deze onaardig tegen hem/haar doet		Vaak
	Vraagt een ander om hulp		Geregeld
Ruzie 3,00	Luistert bij een ruzie naar de ander		Soms
	Verzint een oplossing bij ruzie		Soms
	Gaat bij een ruzie in op wat de ander zegt		Soms

Scores

Aantal vaak	5
Aantal geregeld	13
Aantal soms	8
Aantal zelden	0
Aantal nooit	0
Totaalscore	101
Normgroep	B

Opmerking

Bijlage 29 Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Anna april 2011

Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen

Let op:

onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe het betreffende kind omgaat met andere kinderen.

Met een cijfer kan worden aangegeven welke uitspraak van toepassing is, waarbij:

– 2 = veel te weinig
– 1 = te weinig

0 = normaal, komt voor in situaties waar dat nodig is

+ 1 = te veel
+ 2 = veel te veel

1. Leeft zich in in andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
2. Op zijn/haar hoede bij andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
3. Stelt eisen aan de andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
4. Stelt zich bescheiden op in de groep	–2	–1	0	+1	+2
5. Ondersteunt andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
6. Stelt zich terughoudend op	–2	–1	0	+1	+2
7. Accepteert kritiek van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
8. Vertrouwt op eigen oordeel	–2	–1	0	+1	+2
9. Heeft persoonsgerichte kritiek	–2	–1	0	+1	+2
10. Geeft advies aan andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
11. Benadrukt de positieve kanten van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
12. Stelt zich afhankelijk op naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
13. Geeft de andere kinderen ruimte	–2	–1	0	+1	+2
14. Laat kwaadheid zien naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
15. “De inzet is: winnen”	–2	–1	0	+1	+2
16. Plaatst kanttekeningen: “ja, maar...”	–2	–1	0	+1	+2
17. Neemt leiding in het belang van de groep	–2	–1	0	+1	+2
18. Is zorgzaam voor andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
19. Doet wat gevraagd wordt	–2	–1	0	+1	+2
20. Grenst zich af door te zwijgen	–2	–1	0	+1	+2

21. Toont ontevredenheid	-2	-1	0	+1	+2
22. Bijt van zich af	-2	-1	0	+1	+2
23. Organiseert en regelt voor andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
24. Laat teleurstelling blijken	-2	-1	0	+1	+2
25. Stelt zich afwachtend op	-2	-1	0	+1	+2
26. Wijst andere kinderen op gemaakte fouten	-2	-1	0	+1	+2
27. Wil andere kinderen overtuigen in hun belang	-2	-1	0	+1	+2
28. Stelt zich kwetsbaar op bij andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
29. Kijkt de kat uit de boom	-2	-1	0	+1	+2
30. Houdt zich aan regels van de groep	-2	-1	0	+1	+2
31. "Aanval is de beste verdediging"	-2	-1	0	+1	+2
32. Trekt zich terug	-2	-1	0	+1	+2

Bijlage 30: Onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind Anna april 2011

Onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe andere kinderen met het betreffende kind omgaan.

Met het omcirkelen van onderstaande tekens kan worden aangegeven in hoeverre de uitspraak van toepassing is.

Er kan een verschil worden aangegeven in groeppreacties. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen:

- Drie dezelfde tekens zijn omcirkeld = de hele groep reageert op de beschreven manier.
- Twee tekens zijn omcirkeld = een meerderheid van de groep reageert op de beschreven manier.
- Een teken omcirkeld = een minderheid reageert op de beschreven manier.

De tekens staan voor: – = niet of nauwelijks van toepassing

0 = binnen normale grenzen

+ = duidelijk van toepassing

Bijvoorbeeld: Andere kinderen zijn bang voor dit kind $(--)-000(+)++$ betekent dat door het omcirkelen van twee minnen een meerderheid niet of nauwelijks bang is en door het omcirkelen van één plus een minderheid duidelijk bang is voor dit kind.

Bij $---000(+++)$ is de hele groep duidelijk bang voor het kind.

N.B. Bij alle vragen moet dus telkens een combinatie van drie tekens worden omcirkeld.

1. Andere kinderen gaan er bij voorbaat van uit dat dit kind wel zal instemmen	$---000(+++)$
2. Andere kinderen nemen een ondergeschikte houding bij dit kind aan	$---000(+++)$
3. Andere kinderen nemen het initiatief bij dit kind	$---000(+++)$
4. Andere kinderen zoeken het aangename gezelschap van dit kind op	$---000(+++)$
5. Andere kinderen reageren geïrriteerd op dit kind	$---000(+++)$
6. Andere kinderen 'vergeten' dit kind	$---000(+++)$
7. Andere kinderen varen op het kompas van dit kind	$---000(+++)$
8. Andere kinderen zijn bang voor dit kind	$---000(+++)$

Bijlage 31: Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Suzanne april 2011

Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen

Let op:

onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe het betreffende kind omgaat met andere kinderen.

Met een cijfer kan worden aangegeven welke uitspraak van toepassing is, waarbij:

– 2 = veel te weinig

– 1 = te weinig

0 = normaal, komt voor in situaties waar dat nodig is

+ 1 = te veel

+ 2 = veel te veel

1. Leeft zich in in andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
2. Op zijn/haar hoede bij andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
3. Stelt eisen aan de andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
4. Stelt zich bescheiden op in de groep	–2	–1	0	+1	+2
5. Ondersteunt andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
6. Stelt zich terughoudend op	–2	–1	0	+1	+2
7. Accepteert kritiek van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
8. Vertrouwt op eigen oordeel	–2	–1	0	+1	+2
9. Heeft persoonsgerichte kritiek	–2	–1	0	+1	+2
10. Geeft advies aan andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
11. Benadrukt de positieve kanten van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
12. Stelt zich afhankelijk op naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
13. Geeft de andere kinderen ruimte	–2	–1	0	+1	+2
14. Laat kwaadheid zien naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
15. “De inzet is: winnen”	–2	–1	0	+1	+2
16. Plaatst kanttekeningen: “ja, maar...”	–2	–1	0	+1	+2
17. Neemt leiding in het belang van de groep	–2	–1	0	+1	+2
18. Is zorgzaam voor andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
19. Doet wat gevraagd wordt	–2	–1	0	+1	+2
20. Grenst zich af door te zwijgen	–2	–1	0	+1	+2

21. Toont ontevredenheid	-2	-1	0	+1	+2
22. Bijt van zich af	-2	-1	0	+1	+2
23. Organiseert en regelt voor andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
24. Laat teleurstelling blijken	-2	-1	0	+1	+2
25. Stelt zich afwachtend op	-2	-1	0	+1	+2
26. Wijst andere kinderen op gemaakte fouten	-2	-1	0	+1	+2
27. Wil andere kinderen overtuigen in hun belang	-2	-1	0	+1	+2
28. Stelt zich kwetsbaar op bij andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
29. Kijkt de kat uit de boom	-2	-1	0	+1	+2
30. Houdt zich aan regels van de groep	-2	-1	0	+1	+2
31. "Aanval is de beste verdediging"	-2	-1	0	+1	+2
32. Trekt zich terug	-2	-1	0	+1	+2

Bijlage 32: Onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind Suzanne april 2011

Onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe andere kinderen met het betreffende kind omgaan.

Met het omcirkelen van onderstaande tekens kan worden aangegeven in hoeverre de uitspraak van toepassing is.

Er kan een verschil worden aangegeven in groeppreacties. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen:

- Drie dezelfde tekens zijn omcirkeld = de hele groep reageert op de beschreven manier.
- Twee tekens zijn omcirkeld = een meerderheid van de groep reageert op de beschreven manier.
- Een teken omcirkeld = een minderheid reageert op de beschreven manier.

De tekens staan voor: – = niet of nauwelijks van toepassing

0 = binnen normale grenzen

+ = duidelijk van toepassing

Bijvoorbeeld: Andere kinderen zijn bang voor dit kind $\textcircled{--} - 0 0 0 \textcircled{+} + +$
betekent dat door het omcirkelen van twee minnen een meerderheid niet of nauwelijks bang is en door het omcirkelen van één plus een minderheid duidelijk bang is voor dit kind.
Bij $-- - 0 0 0 \textcircled{+ + +}$ is de hele groep duidelijk bang voor het kind.

N.B. Bij alle vragen moet dus telkens een combinatie van drie tekens worden omcirkeld.

1. Andere kinderen gaan er bij voorbaat van uit dat dit kind wel zal instemmen	$-- - 0 0 0 \textcircled{+ + +}$
2. Andere kinderen nemen een ondergeschikte houding bij dit kind aan	$\textcircled{-- -} 0 0 0 + + +$
3. Andere kinderen nemen het initiatief bij dit kind	$-- - 0 0 0 \textcircled{+ + +}$
4. Andere kinderen zoeken het aangename gezelschap van dit kind op	$-- - 0 0 0 \textcircled{+ + +}$
5. Andere kinderen reageren geïrriteerd op dit kind	$\textcircled{-- -} 0 0 0 + + +$
6. Andere kinderen 'vergeten' dit kind	$-- - 0 0 0 \textcircled{+ + +}$
7. Andere kinderen varen op het kompas van dit kind	$\textcircled{-- -} 0 0 0 + + +$
8. Andere kinderen zijn bang voor dit kind	$\textcircled{-- -} 0 0 0 + + +$

Bijlage 33: Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen Stijn april 2011

Onderdeel B1: relatie kind – andere kinderen

Let op:

onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe het betreffende kind omgaat met andere kinderen.

Met een cijfer kan worden aangegeven welke uitspraak van toepassing is, waarbij:

– 2 = veel te weinig

– 1 = te weinig

0 = normaal, komt voor in situaties waar dat nodig is

+ 1 = te veel

+ 2 = veel te veel

1. Leeft zich in in andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
2. Op zijn/haar hoede bij andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
3. Stelt eisen aan de andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
4. Stelt zich bescheiden op in de groep	–2	–1	0	+1	+2
5. Ondersteunt andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
6. Stelt zich terughoudend op	–2	–1	0	+1	+2
7. Accepteert kritiek van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
8. Vertrouwt op eigen oordeel	–2	–1	0	+1	+2
9. Heeft persoonsgerichte kritiek	–2	–1	0	+1	+2
10. Geeft advies aan andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
11. Benadrukt de positieve kanten van andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
12. Stelt zich afhankelijk op naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
13. Geeft de andere kinderen ruimte	–2	–1	0	+1	+2
14. Laat kwaadheid zien naar andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
15. “De inzet is: winnen”	–2	–1	0	+1	+2
16. Plaatst kanttekeningen: “ja, maar...”	–2	–1	0	+1	+2
17. Neemt leiding in het belang van de groep	–2	–1	0	+1	+2
18. Is zorgzaam voor andere kinderen	–2	–1	0	+1	+2
19. Doet wat gevraagd wordt	–2	–1	0	+1	+2
20. Grenst zich af door te zwijgen	–2	–1	0	+1	+2

21. Toont ontevredenheid	-2	-1	0	+1	+2
22. Bijt van zich af	-2	-1	0	+1	+2
23. Organiseert en regelt voor andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
24. Laat teleurstelling blijken	-2	-1	0	+1	+2
25. Stelt zich afwachtend op	-2	-1	0	+1	+2
26. Wijst andere kinderen op gemaakte fouten	-2	-1	0	+1	+2
27. Wil andere kinderen overtuigen in hun belang	-2	-1	0	+1	+2
28. Stelt zich kwetsbaar op bij andere kinderen	-2	-1	0	+1	+2
29. Kijkt de kat uit de boom	-2	-1	0	+1	+2
30. Houdt zich aan regels van de groep	-2	-1	0	+1	+2
31. "Aanval is de beste verdediging"	-2	-1	0	+1	+2
32. Trekt zich terug	-2	-1	0	+1	+2

Bijlage 34: Onderdeel B2: relatie andere kinderen – kind Stijn april 2011

Onderstaande uitspraken hebben betrekking op hoe andere kinderen met het betreffende kind omgaan.

Met het omcirkelen van onderstaande tekens kan worden aangegeven in hoeverre de uitspraak van toepassing is.

Er kan een verschil worden aangegeven in groeppreacties. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen:

- Drie dezelfde tekens zijn omcirkeld = de hele groep reageert op de beschreven manier.
- Twee tekens zijn omcirkeld = een meerderheid van de groep reageert op de beschreven manier.
- Een teken omcirkeld = een minderheid reageert op de beschreven manier.

De tekens staan voor: – = niet of nauwelijks van toepassing
 0 = binnen normale grenzen
 + = duidelijk van toepassing

Bijvoorbeeld: Andere kinderen zijn bang voor dit kind $\textcircled{--} - 0 0 0 \textcircled{+} + +$
 betekent dat door het omcirkelen van twee minnen een meerderheid niet of nauwelijks bang is en door het omcirkelen van één plus een minderheid duidelijk bang is voor dit kind.
 Bij $--- 0 0 0 \textcircled{+ + +}$ is de hele groep duidelijk bang voor het kind.

N.B. Bij alle vragen moet dus telkens een combinatie van drie tekens worden omcirkeld.

1. Andere kinderen gaan er bij voorbaat van uit dat dit kind wel zal instemmen	$--- 0 0 0 + + +$
2. Andere kinderen nemen een ondergeschikte houding bij dit kind aan	$--- 0 0 0 + + +$
3. Andere kinderen nemen het initiatief bij dit kind	$--- 0 0 0 + + +$
4. Andere kinderen zoeken het aangename gezelschap van dit kind op	$--- 0 0 0 + + +$
5. Andere kinderen reageren geïrriteerd op dit kind	$--- 0 0 0 + + +$
6. Andere kinderen 'vergeten' dit kind	$--- 0 0 0 + + +$
7. Andere kinderen varen op het kompas van dit kind	$--- 0 0 0 + + +$
8. Andere kinderen zijn bang voor dit kind	$--- 0 0 0 + + +$